PORTRETAI

RENÉ MAURY
FRANÇOIS DE CANDÉ-MONTHOLON

Napoleonas

didžiojo karvedžio saulėlydis

RENÉ MAURY
FRANÇOIS DE CANDÉ-MONTHOLON

Napoleonas

didžiojo karvedžio saulėlydis

Iš prancūzų kalbos vertė
Lolija Spurgienė

VILNIUS

UDK 944"17/18":929Napoléon I
Ma693

René MAURY
François de CANDÉ-
MONTHOLON
L'ÉNIGME NAPOLÉON
RÉSOLUE
Editions Albin Michel
S.A., 2000

ISBN 9986-16-235-1

Mylimiems Alexandre'ui ir
Nicole'i Rousse'ams,
R. M.

Rodolphe'ui ir Charlotte'i,
norėdamas jiems atskleisti tiesą,
F. de C.-M.

Turinys

Pratarmė

FRANÇOIS DE CANDÉ-MONTHOLON

Šiandien 1985-ųjų kovas. Aš dar nežinau, kad likimas lems susidomėti vienu istorijos puslapiu, o tai prasidės nuo dokumentų, kurie laikyti dingusiais. Kalbama apie asmeninius generolo Montolono, imperatoriaus Napoleono I, 1815 metais ištremto į Šventos Elenos salą, tremties kompaniono, archyvus.

Vaikystėje girdėdavau kalbų apie paslaptingą protėvį, kuris gyveno kartu su belaisviu nuverstu imperatoriumi, tačiau nei mano motina, nei aš nieką težinojome apie garsų nepažįstamąjį, ignoruojamą istorijos vadovėlių. Turėjau vienintelį jo atvaizdą – nedidelę spalvotą karikatūrą, puošusią mano mokyklinį rašomąjį stalą, joje buvo pavaizduotas raitelis imperijos uniforma, o apačioje užrašas: GENEROLAS DE MONTOLONAS.

1960-aisiais, kai aš buvau dešimties metų, švedas dantų gydytojas ir toksikologijos mėgėjas, daktaras Foršufvudas susidomi išspausdintais *Memuarais* ištikimo Napoleono liokajaus Maršano, kuris diena po dienos, nuo pat įsikūrimo Šventos Elenos saloje, dienoraštyje registravo savo šeimininko sveikatos pokyčius. Tuomet daktaras Foršufvudas, atpažinęs nunuodijimo aršeniku požymius, kaip kaltininką nurodo Montoloną. Jo knyga sukelia didelį triukšmą, ir mano tėvai, tiesioginiai spėjamo žmogžudžio palikuonys, nuolatos kamantinėjami žurnalistų, kaip jaučiasi dėl tokio kaltinimo, o ypač norima sužinoti, ar mes turime dokumentų, patvirtinančių šią tezę. Iš tikrųjų mes neturime nė vieno tos epochos dokumento, tarsi likimas šį skausmingą epizodą būtų droviai pridengęs šydu. Mano šeima linkusi tylėti. Instinktyviai juntu, kad ši tema – tabu. Akivaizdu, jog tas truputis, kurį žinome, nekelia visiško pasitikėjimo mūsų protėviu, netikėtai patraukusiu visuotinį dėmesį. Slaptingi šnabždesiai ima panėšėti į tai, kas sutartinai vadinama šeimos paslaptimi.

Vieno iš paskutiniųjų generolo Montolono palikuonių grafo Fransua de Montolono namų palėpėje dulka archyvai, bet jis to neįtaria. Kadangi miršta nepalikęs palikuonių, paveldėtojai parduoda dvarą, nė nenumanydami egzistuojant dokumentus, kuriuos ten neabejotinai paslėpė pats generolas. Tuomet į šeimos galva tapusį mano tėvą kreipiasi naujasis šeimininkas. Pertvarkydamas namus jis netikėtai atrado dokumentus ir stengiasi tučtuojau juos grąžinti.

Mano tėvas, pripažintas biografas bei istorijos mėgėjas, gauna šiuos dokumentus, greitosiomis peržvelgia, bet nesusidomi. Jis tuojau paskambina man: „Ką tik atsiuntė Montolonų šeimos archyvus, aš nežinau, ką su jais daryti, gal galėtum paimti, tave, regis, visuomet labai domino Montolonai?"

Taigi paimu keletą kartono dėžių su pageltusiais popieriais, nusigabenu į kaimą ir daugelį mėnesių nekreipiu dėmesio, irgi pasiruošęs juos pamiršti. Kitą vasarą nuodugniai juos peržiūriu ir baisiausiai nustembu aptikęs daugybę nežinomų laiškų, užantspauduotų vašku, rašytų 1818–1821 metais Šventos Elenos saloje mano protėvio generolo Montolono ranka ir adresuotų savo žmonai Albinai. Privalau patikslinti: Albina de Montolon paliks Šventos Elenos salą 1819-aisiais neva dėl ligos, bet veikiausiai ketindama paieškoti savo vyrui įpėdinio – veltui. Gal Napoleono meilužė, susilauksianti nuo jo dukters, nenorėjo slėpti meilės, kuri darėsi vis pastebimesnė, gal mėgino užmiršti beviltišką meilę? Vėliau ji anonimiškai išspausdins *Moinos giesmę*, tikrą himną meilei, kurią iki savo gyvenimo pabaigos prisieks Napoleonui.

Randu ir jaudinamus Albinos atsakymus Šarliui, likusiam Šventos Elenos saloje, ir suvokiu, kokia didžiulė meilės ir neapykantos drama siejo šiuos du vyrus ir šią moterį. Tuomet suprantu, kad neteisingai įkalintam Šarliui tik Napoleono mirtis galėjo suteikti galimybę ištrūkti iš pragaro ir grįžti pas saviškius.

Su jauduliu skaičiau Albinos dienoraštį bei Šarlio memuarus, kurių dalis bus išspausdinta daug vėliau, taip pat ir jo slaptieji sąsiuviniai.

Visi šie dokumentai, kuriuos man siunčia likimas, persmelkti lemtingos kančios, panašiai kaip namas, kur vaidenasi; kartais rašysena šokčioja iš susijaudinimo ir darosi neįskaitoma.

Taip pat aptinku ordinus, dokumentų segtuvą, keletą asmeninių daiktų, pomirtinę Montolono kaukę. Visa tai pasiekė mane taip netikėtai... Jaučiuosi, lyg lankydamas ligoninėje avarijoje nukentėjusį artimąjį: jis miršta, o aš esu vienintelis jo giminaitis; man paduodama kartono dėžė su netvarkingai sumestais asmeniniais daiktais ir aš sužinau apie jo gyvenimą, meilės ryšius, skausmus ir paslaptis.

Kai kuriems savo draugams prabėgom parodau savo tyrimų rezultatus, ir ilgais vakarais mes atgaiviname personažus, kurie nuo to laiko manęs jau nebepaleidžia. Vienas iš draugų, garsus televizijos žurnalistas, kuris kas vakarą kreipiasi į prancūzus, labai susidomi šia te-

ma, paskatina mane savo atradimus išdėstyti raštu, nuvykti į Šventos Elenos salą, kad pajusčiau tą aplinką. Daug vėliau ten apsilankysiu su dukterimi Dorote; ji jaudinamai perteiks mano jausmus dokumentiniame filme. Tas pats bičiulis netikėtai suteiks dar vieną progą – atsiųs knygą *Napoleono žudikas*, kurią profesorius Mori išleido 1994 metais.

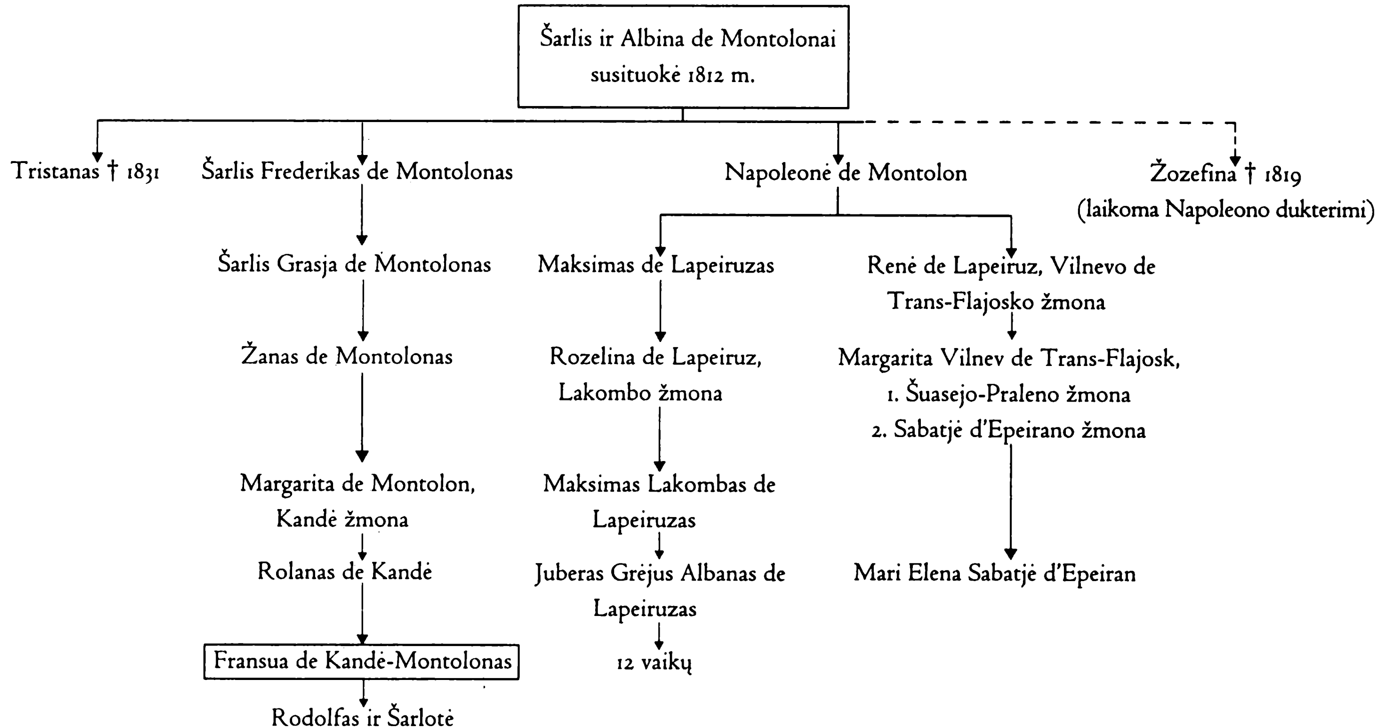
Savo veikale profesorius Mori dar kartą nurodo Montoloną kaip vienintelį nusikaltimo, kurio auka tapo Napoleonas, sumanytoją. Skaitydamas jo knygą pasijuntu podraug pasipiktinęs ir įskaudintas – autorius atkakliai įrodinėja, jog tas, kurio kraujas teka mano gyslomis, yra paprasčiausias žmogžudys klasikinės triados – seksas, kerštas, nauda – požiūriu. Vis dėlto pastebiu, kad autorius žavisi mano protėviais Šarliu ir Albina de Montolonais – elegantiškai atkuria juos tokius, kokie buvo: avantiūristai ir lošėjai, meilę suplakę su išskaičiavimu, – jie buvo nuotykių ieškotojai, kaip dabar įprasta vadinti tokius žmones.

Panorau susitikti su Renė Mori. Pamenu, 1997 m. kovą jo atsakiklyje palikau žinutę: „Čia žmogžudžio palikuonis, norėčiau su jumis pasikalbėti". Jis tuojau pat atsiliepė: „Laukiau jūsų skambučio". Įvertinau ne tik Renė Mori tiesmukumą, bet ir, turiu pripažinti, jo provokatoriškumą ir antikonformistiškumą. Jis man pasirodė aistringai susidomėjęs šia tema ir pasitikįs savimi. Nusprendėme susitikti, ir aš nukakau į Monpelję, pasiėmęs dokumentus, nes Renė Mori to labiausiai laukė, ne tik mano vizito. Dar ir dabar pamenu, kaip jis skersakiavo į portfelį ir mane, beriantį banalybes, kad dar ilgiau jį pakamuočiau. Paskui neištvėręs, kaip detektyvas, galų gale išmušantis nusikaltėlį iš vėžių, jis paklausė: „Jūs tikrai turit dokumentus?" Jo klausime buvo justi šioks toks džiūgavimas, lyg čia pat būtų atsiradęs liudijimas, kurio nebesitikėjo.

Popietę aplankėme Albinos, kuri ilsisi Atgailaujančių nusidėjėlių kriptoje, kapą. Pro sarkofago dangčio stiklą buvo matyti balzamuotas kūnas. Pastebiu, kad dangtis priveržtas gnybtais, ir mane apima noras praverti ir paglostyti Albinos rankas. Renė Mori ir aš susižvalgę nutariam, kad šis veiksmas nesustiprintų artumo jausmo, siejančio mus tris šią popietę. Neužmiršiu, kaip atsisukęs į mane pažvelgė Renė Mori. Jis instinktyviai suprato, kokios mintys man neduoda ramybės. Išėjus iš kriptos man topteli, kad niekas geriau už jį nesugebės įsigilinti į Šventos Elenos saloje įvykusią dramą.

Tą akimirką nusprendžiau būtent jam perduoti iki šiol nežinomus archyvus – tokiu poelgiu troškau pagerbti jo triūsą, o ypač pasveikinti už drąsą ir kilnumą, ir, kas žino, gal padėti aptikti (žudiko) prisipažinimą, kurio rasti nebesitikėjo.

Genealoginiai Fransua de Kandė-Montolono ryšiai su grafu Šarliu Tristanu de Montolonu

Prologas

FRANÇOIS DE CANDÉ-MONTHOLON

Kas geriau, jei ne tiesioginis dviejų pagrindinių Napoleono nelaisvės istorijos veikėjų Šventos Elenos saloje palikuonis, gali patirti stiprius jausmus, nuvykęs ten po šimto aštuoniasdešimties metų? Daugybę metų svajojau tai padaryti.

Svarbiausia: stengiausi patirti jausmus, kokius patyrė mano giminaičiai, pamatyti spalvas, aplinką, net klimatą; leistis užvaldomas nepaprastos atmosferos, kurią, kaip man buvo tvirtinama, skleidžia Šventos Elenos sala. Kad ir kokie talentingi, visi, kurie buvo čia atkakę ir išsivežė neretai nuobodžius realistiškus aprašymus, niekada negalėjo pajusti to, ką gali pajusti žmogus, kraujo ryšiu susijęs su tais, kurių pėdsako atvyko ieškoti. Tik giminystės instinktas gali atskleisti dalį tiesos.

Nuo šlovingųjų protėvių Šarlio ir Albinos de Montolonų pagal tiesioginę giminystės liniją mane skiria viso labo šešios kartos. Garsioji pavardė šiandien išnyko, paskutinė ja vadinosi mano tėvo motina Margarita de Kandė-Montolon.

Keliais vaizdais, kuriuos pateiksiu vieną po kito, norėjau sugretinti dabartį su praeitimi; susidaryti nuomonę, remdamasis šiais laikais retu faktu – Šventos Elenos saloje niekas nepasikeitę nuo 1821 metų gegužės 5 d. – Napoleono mirties dienos. Taigi: savaiminė mirtis ar žmogžudystė?

Šią mįslę šiandien bandome įminti šioje knygoje, paremtoje gausybe naujų atradimų.

Šarlis ir Albina de Montolonai

Albina de Vasal gimsta Paryžiuje 1779 metais. Jos tėvas Žanas de Vasalas, Langedoko-Rusijono bei Fua krašto vyriausiasis mokesčių rinkėjas, turi penkias dukteris: Albina – ketvirta. Revoliucijos metu Žanas de Vasalas vos išvengia giljotinos ir miršta 1795-aisiais.

1796 metais Albina, tuomet septyniolikos, išteka už Binjono, nekilnojamojo turto spekulianto ir neaiškaus veikėjo. Būdama koketė ir gun-

dytoja, neilgai trukus ji įtariama neištikimybe, ir sutuoktiniai Binjonai išsiskiria. Albina tik vargais negalais atgauna vyro valdomą savo turtą.

1800 metais ji išteka antrąkart: už Danielio Rožė, šveicarų kilmės bankininko ir pirklio. Iš šios sąjungos gims sūnus, vardu Eduaras, kuris bus išrinktas deputatu ir padarys puikią politinę karjerą Antrosios imperijos laikais Rožė diu Noro vardu, paskui III Respublikos laikais taps senatoriumi.

1809-aisiais ji sutinka jauną žavų aukštuomenės vyrą, keletu metų jaunesnį Šarlį Tristaną, grafą de Montoloną, kurį įsimylės ir taps jo meiluže.

Šis taip pat gimęs Paryžiuje, 1783 metų liepos 21 d. Jis priklauso garsiai šeimai, pasižymėjusiai jau XIII amžiuje, paskui 1415 metais Azenkūro mūšyje. Montolonų šeimoje – aštuonios kartos karaliaus patarėjų arba parlamento pirmininkų.

Šarlio Tristano tėvas Matjė de Montolonas staiga miršta 1788 metais, o kitąmet jo našlė išteka už tokio Semonvilio – šis įsivaikina keturis našlaičius, suteikdamas jiems Montolonų-Semonvilių pavardę.

Semonvilis, apsukrus, įtakingas vyras ir puikus strategas, daro didžiulę ir drauge paslaptingą įtaką. 1815 metais jis taps Perų rūmų pirmininku.

Viešėdamas Ajače su žmona ir keturiais įvaikiais, jis sutinka Bonapartus, ir šeimos pajunta viena kitai simpatiją. Kaip tik tada devynmetis Šarlis Tristanas ims iš Napoleono, atostogaujančio Ajače, matematikos pamokas.

Semonvilis bičiuliaujasi su de Marė, kunigaikščiu de Basanu, įtakingu imperatoriaus vyriausybės sekretoriumi, kuris suteikia jam nemažai protekcijų.

1799-aisiais, būdamas šešiolikos metų, Šarlis Tristanas de Montolonas įstoja į Italijos armiją. Patėvio įtakos dėka jis greit paaukštinamas tarnyboje. 1800 metais jis adjutantas Ožere, o kitąmet paskiriamas kapitonu.

Padedamas de Marė, 1805 metais jis patenka į Didžiosios armijos štabą, kur lieka iki 1811 m.

Vėl su de Marė pagalba, dvidešimt aštuonerių jis taps įgaliotuoju ministru Viurcburge.

Tuo metu, paveiktas gražiosios Albinos kerų ir norėdamas ją vesti, turi prašyti Napoleono leidimo. O ši, vis dar būdama Danielio Rožė žmona, savo ruožtu imasi tvarkyti skyrybų reikalą. Ateina neigiamas

imperatoriaus atsakymas, nes Albina jau dukart išsiskyrusi, jos praeitis miglota.

1812 metais imperatoriui atvykus į Viurcburgą, Montolonas su neprilygstamu manipuliuotojo talentu dar kartą prašys leidimo – jis atkreips Napoleono dėmesį, kad ši dama yra pirmininko Segjė, kasacinio teismo vyriausiojo advokato, dukterėčia, nutylėdamas, kad jauna moteris – tai ta pati ponia Rožė, dėl kurios jau buvo atsakyta.

Tuo pat metu jis Albiną apgyvendina nedideliame kaimelyje į pietus nuo Paryžiaus, Dravė, kurio seniūnui, šauniam žemdirbiui, daro įspūdį Šarlio ambasadoriaus titulas, o šis, beje, dar įteikia apvalią sumelę bendruomenės reikalams. Suprantama, ponas Bopjė, Dravė seniūnas, netikrina nė vieno dokumento – jis patiki Šarlio tvirtinimais. Tad 1812 metų liepos 2 d. Dravė nedidelėje artimųjų apsupty atšvenčiamos vestuvės.

Apgaulė greitai atskleidžiama. Į Maskvą nusiunčiamas raportas. Imperatoriaus pyktis neapsakomas. Marė, rekomendavęs savo globotinį, atsiima pagal nuopelnus, be to, gauna įsakymą tučtuojau nušalinti Montoloną. Šarlis de Montolonas netrukus gauna Marė laišką:

„Jo Didenybės įsakymu jums pranešu, kad jo valia jūsų, kaip ministro, tarnyba pas Viurcburgo didįjį kunigaikštį tučtuojau nutraukiama. Ši santuoka, jo manymu, nesuderinama su garbingomis pareigomis, kurias malonėjo jums suteikti."

Montolonas apstulbęs, pažemintas ir be gyvenimo šaltinio.

Šis epizodas puikiai atskleidžia jo asmenybės esmę, jis yra ir toks liks visą gyvenimą: nepriklausomas, lošėjas, nuotykių ieškotojas, o svarbiausia – visais būdais siekiąs savo tikslų. Neteisingas auklėjimas, kuris rėmėsi tuo, kad joks jausmas neturi prasiveržti viešai, išmokė jį, be kita ko, baisiausiai veidmainiauti. Išdidumas niekada neleidžia jam suabejoti savimi, jo pasitikėjimas savimi beribis, kad ir kokiam socialiniam sluoksniui priklauso pašnekovas. Jis niekuomet neleidžia sau stebėtis kieno nors akivaizdoje, nesvarbu, ar imperatoriaus, ar karaliaus, nes mano, kad asmeninės jo savybės ir aukšta kilmė bet kokiomis aplinkybėmis leidžia žvelgti į pašnekovą kaip į lygų, net žemesnį. Kas – padorumas ar tinkama proga – jį verčia retkarčiais nusileisti? Jis visad sugebės prisitaikyti ir elgtis pagal Žano de Lafonteno pasakėčios *Varna ir lapė* moralą: „Pataikūnas gyvena iš savo klausytojo kišenės".

Be to, kaip ir dauguma jo artimųjų, paveiktas Revoliucijos ir jos

padarinių, jis įsitikinęs, kad, nenusižengdamas moralei, gali nepaisyti liaudies įstatymų, jis nesitapatina su ja ir elgiasi pagal savo paties taisykles, manydamas, kad teis tik Dievas.

Tokios dvasios būklės ir prisimindami 1812 m. patirtą didžiulį pažeminimą, po trejų metų sutuoktiniai Montolonai leisis laivu į Šventos Elenos salą.

Į Šventos Elenos salą

Dabar 1998 metų kovo 18 diena. Aštuntą valandą ryto išgirstu beldimą į duris: „Žeme, kapitonas laukia jūsų ant tiltelio". Naktį beveik nesumerkiau akių. Visi personažai, daugelį metų gyvenantys manyje, knibžda sapnuose, grumdosi besikaitaliojančiuose vaizduose, sukurtuose iš įsitikinimo ir klausimų apie likimą, kuris lėmė jiems atskirą istorijos puslapį.

Kai pakylu į viršutinį denį, mane lydinti filmavimo grupė jau pasirengusi. *Santa Helena* kapitonas pasitinka ir ištiesia žiūronus. Kaip ir mano protėviai Albina ir Šarlis Montolonai prieš šimtą aštuoniasdešimt metų, matau artėjant iš vandenyno išnirusias šiurkščias ir tamsias bazalto uolas, nepakitusias šimtus milijonų metų, jos tokios pat, kokias jas išvydo nuverstas imperatorius 1815 metų spalio 15 dieną.

Gerą valandėlę aš paliekamas ramiai medituoti; atviro vandenyno vėjo gūsiai, drebinantys lango stiklą, mano žvilgsniui atsiveriantį vaizdą daro dar niūresnį. Grėsmingas dangus, kuriame maišosi žydri ir milžiniški juodi debesys, – čia slėgis tropinis, bet mažesnis, kiek panašus į mūsų pavasarių, kai prasideda šlapdribos, – dar labiau išryškina neregėto didumo Šventos Elenos salos uolas, aukštyn kylančias iš vandenyno, primenančias, kad tai žiaurus, amžinas ir nesikeičiantis gamtos kalėjimas.

Dokumentinio filmo, kurio atplaukėm filmuoti, režisierė Dorotė nutraukia tylą ir mėgina sutelkti mano pirmąsias emocijas. Negaliu nepalyginti jų su Napoleono, žvelgusio pro binoklį nuo *Northumberland* denio, įspūdžiais: „Nemaloni viešnagė; pasilikęs Egipte, šiandien būčiau visų Rytų imperatorius".

Kapitonas man rodo įvairias žymias salos vietas, o ypač atkreipia dėmesį į pražūtingąjį Dianos kyšulį, galutinį tašką. Netrukus pama-

tome Džeimstauną, jos sostinę, miesteliuką, įkalintą vulkaninių uolienų, įspūdingai kylančių aukštyn, gniaužtuose. Dabar per lietų sunku įžiūrėti, tad vaizdus užgožia jausmas, kad prakeikta sala nugarmėjo į prarają, ir vis dėlto mes ją slegiamai juntam.

Dangui pagaliau išsigiedrijus, *Santa Helena* priplaukia Džeimstauno uosto prieigas ir čia nuleidžia inkarą. Kapitonas ant tiltelio duoda įsakymus. Dabar nuo kranto prie laivo plaukia valtys – maži, neryškūs taškeliai ant bangos keteros. Vienintelis skirtumas, palyginti su 1815 metų spalio 15 diena – variklių burzgesys, kitkas nepasikeitę – vienas ir tas pats scenarijus. Dėl filmavimo man leidžiama išlipti pirmam; kiti keleiviai tyliai prasiskiria ir klausiamai sužiūra, leisdami man pasijusti įkalintam kaip mano protėviai nekokio vardo saloje trims savaitėms, nors, beje, anie atvykėliai, kurių paslaptis mėginsiu perprasti, jau žinojo, kad užtruks labai ilgai, kone amžinybę. Šarlis de Montolonas tebuvo trisdešimt dvejų, Albina trisdešimt penkerių, o Napoleonas – keturiasdešimt šešerių metų.

Įlipu į valtį, ir ši ima tolti nuo *Santa Helena*. Širdį sugniaužia jausmas, kad palieku laivą, siejantį mane su žeme, pasidaro keista ir baisu, jog XXI amžiaus priešaušryje, kai per keletą valandų galima apskrieti pasaulį patogiais lėktuvais ir susisiekti su bet kuriuo žemės rutulio tašku, aš tiesiog įkalinamas, ir niekas, nė viena gyva dvasia negalės manęs išvaduoti, kol neparplauks laivas. Akimirką suima noras paprašyti jūrininką apsisukti, paskui susimąstau, mane persmelkia gilus neteisybės jausmas, kuris tikriausiai buvo apėmęs mano protėvį Šarlį, generolą de Montoloną, garsios prancūzų šeimos palikuonį. Ir ūmai pagalvoju, kad jo pirmos mintys buvo apie saviškius, apie seną motiną, kurios tikriausiai nebeišvys, kad ir jam šmėstelėjo mintis nutraukti grandines ir palikti likimo skirtos tremties vietą?

Jūrininkas pirštu baksteli ten link, kur išsilaipinsim. Tai nedidukė cementinė krantinė su iškilusia stogine, kurią tarpais skalauja bangos. Iš stoginės lyg laikrodžio švytuoklės karo virvės. Man paaiškinama, kad turiu lipti tarp dviejų bangų, nusitvėręs šiurkščios virvės, prisisunkusios druskos. Rūpestingai glaudžiu lagaminėlį. Jame dokumentai, privertę mane keliauti laiku: tai nežinomi ir užmiršti šeimos archyvai, beveik po dviejų šimtmečių grįžtantys į Šventos Elenos salą.

Valtis manevruoja, kad šonu priglustų prie krantinės. Mus mėčioja kaip kamščius. Užšoku ant krantinės pačiu laiku, persekiojanti pasalūnė banga mėgina pasiekti ir šniokšdama išsilieja už manęs. Čia

jau pusė kaimo – džiūgauja, slapta tikisi pasijuokti iš nepažįstamojo, išsitiesusio ant slidaus asfalto. Prisimenu pasakojimus žmonių, kadaise atlydėjusių žymųjį belaisvį. Tarsi niekas nebūtų pasikeitę – mane stebi tie patys veidai. *Santa Helena* atvykimas – jiems vienintelė pramoga, ryšys su pasauliu; laivas atplukdo jiems, be kelių turistų ar pareigūnų, būtinų maisto produktų ir keletą videofilmų, paįvairinančių ilgus savaitgalio vakarus, dažniausiai skandinamus alkoholyje retuose Džeimstauno baruose.

Šventos Elenos salos klimatas

Dažnai teigiama, kad Šventos Elenos salos klimatas galėjo būti pernelyg ankstyvos Napoleono mirties priežastis.

Persikelkime į tuos laikus, tai yra į XIX amžiaus pradžią, kai dar nelabai buvo įprasta keliauti: jokių skiepų, jokių veiksmingų vaistų nuo tropinių karštinių. Būdavo įvykis palikti gimtąjį žemyną, ir pasiryžėlis neretai grįždavo apniktas nežinomų ligų, kurių niekas nemokėjo tinkamai gydyti. O Napoleonas keliaudavo į tokio skirtingo klimato regionus kaip Rusija arba Egiptas, ir jo sveikata nėkart nepašlijo.

Šventos Elenos saloje vyrauja subtropinis klimatas. Būdama netoli Ožiaragio atogrąžos Pietų Atlante, ji plyti beveik toje pat platumoje kaip Šiaurės pusrutulyje esančios Kanarų salos, dėl malonaus klimato pelniusios amžinojo pavasario ir neregėtai augančio turizmo salų pavadinimą. Taigi toli nuo tropinių ligų, dar ir nūnai aptinkamų Afrikoje ir Azijoje. Nors Šventos Elenos salos reljefas vulkaninis ir kalnų viršūnės sulaiko debesis ir lietų, svarbiausio temperatūrų reguliuotojo vaidmenį atlieka milžiniškas vandenynas, tad temperatūra ištisus metus nelabai tekinta. Augmenija čia vešli, – įrodymas, kad lyja gausiai, bet ne per daug. Salą saugo nuo turistų antplūdžio tik tolybės, todėl ji ir šiandien vis dar pirmykštė.

Šventos Elenos salos gyventojai ilgaamžiškumu prilygsta europiečiams. Prancūzijos konsulas Mišelis Martino, didesnę gyvenimo dalį praleidęs Šventos Elenos saloje, atvykėliui atrodo kuo puikiausios sveikatos. Tad mintis, kad klimatas galėjo paveikti imperatoriaus sveikatą (kodėl nepaveikė jo kompanionų sveikatos?), visiškai nepagrįsta.

Laiškuose iš tikrųjų užsimenama apie nesveiką klimatą, tačiau turime atsižvelgti ir į to laiko aplinkybes. Pavyzdžiui, į pasaulėžvalgą, kuri formuojasi vaikystėje ir yra vienintelis žinių šaltinis. Tad visa, kas peržengdavo jos ribas, atrodė nenormalu. Dar neseniai, ypač aristokratija, itin prisirišusi prie savo žemių ir šaknų, keliautoją laikė avantiūristu; bet kokia kelionė buvo ekstravagantiška, tuščia ir pavojinga. Taigi mums nedera stebėtis tų laikų pasakojimais apie Šventos Elenos salos klimatą, kuris, nors gerokai skiriasi nuo mūsiškio, niekaip negalėjo pakenkti gyventojų, o ypač garsiojo belaisvio sveikatai.

Susitikimai Longvud Hauze

Norint pasiekti Longvudo plokščiakalnį, reikia važiuoti vieninteliu keliu, vedančiu į Džeimstauną, kuris vingiuoja skardingais slėnio pakraščiais. Keliui įpusėjus skyde nurodomi Briarai, paskui Tum Velis, paskui Hats Geitas. Tas pats kelias kaip ir 1815 metais, tik bitumas ir keli parūdiję barškantys automobiliai rodo, kad epocha jau kita. Mano protėviai raiti arba brikele įveikė kelią, kurį aš šiandien atkartoju, – čia visa nė kiek nepasikeitę. Mane keri vešli tropinė augmenija, kol pakylame į debesų aukštį; pro atdarus langus vieno iš negausių vietos automobilių, bet kurią akimirką galinčių išleisti paskutinį kvapą, jaučiu drėgmę, akimirksniu mane visą permerkiančią, o nuo mus supančios miglos palengva apima šleikštulys. Netikėtai išryškėję medžių šešėliai staiga išnyksta kaip vaiduokliai. Kai pasiekiame Longvudo plokščiakalnį, iš pagrindinio kelio į dešinę pasukame keliu, abipus kurio stūkso skurdūs spalvotųjų gyventojų barakai. Pagalvoju, kad jie – iš Kinijos atgabentų ir Longvude atlikusių prievolę vergų ir čiabuvių palikuonys. Priešais Longvud Hauzą dangus netikėtai išsigiedrija ir parko gilumoje už tvoros pamatau tamsiai raudonai dažyto namo dalį. Tučtuojau atpažįstu Longvudo namą ne tik iš skaitytų aprašymų, bet ir retų nuotraukų, kurias buvau matęs. Šimtamečiai medžiai slepia pastatą nuo mano žvilgsnio. Akims atsiveriąs vaizdas labai skiriasi nuo žinomų piešinių, vaizduojančių sodininkaujantį ar pavėsinėje stovintį imperatorių. Tais laikais skurdus medely-

nas dar nesaugojo Longvudo nuo išorės žvilgsnių ir vėjo. Praėjo mažne du šimtai metų ir sodiniai, pasodinti Napoleono ir jo palydos, kad apsaugotų nuo vėjų ir kalėjimo sargų žvilgsnių, šiandien suvešėję – virtę tikru parku. Automobilį sustabdom priešais portalą. Mūsų pasitikti išėjusi Dorotė paaiškina, kad ruošiasi filmuoti viduje: ketina fiksuoti gyvus mano pirmuosius įspūdžius, ypač emocijas. Aš iš tiesų pirmas generolo de Montolono, kuris dažnai minimas kaip spėjamas prancūzų imperatoriaus žudikas, palikuonis, atvykęs į jam priskiriamo nusikaltimo vietą.

Kad nepritrūkčiau kantrybės, mane palieka drauge su Dalicija, žavia vos trisdešimties metų metise, kuri nepriekaištingai stengiasi atlikti jauno Prancūzijos konsulo, podraug muziejaus saugotojo ir šeimininko, intendantės vaidmenį. Trumpai paaiškinu Dalicijai, kas buvo mano protėviai, ir nurodau kelionės bei reportažo tikslą, kuriuo privalau pats dar labiau įsitikinti grįžęs laiku į kitą pasaulio galą. Žavioji pašnekovė man pareiškia, kad jos šeima kilusi iš vergų, ir ji turinti pagrindą manyti, jog jie Šventos Elenos saloje taip pat tarnavo Napoleonui. Negaliu susituręti nepagalvojęs, kad Dalicija paveldėjo savo senolės žavesį bei romumą ir kad mano protėvis Šarlis nebūtų buvęs, kaip šiandien aš, jam visai nejautrus; ji gal net būtų praskaidrinusi ilgas jo vienatvės akimirkas. Iš susimąstymo mane šiurkščiai išplėšia Dorotė tardama, kad laukia technikų grupė.

Filmuojama bus sekiojant paskui mane po Longvudo kambarius, o mano vaidmuo – komentuoti, ką ši vieta man įkvepia. Žinoma, filmavimas atskleis dalį mano emocijų, bet toks susitarimas, ir jo turiu laikytis. Tos akimirkos laukiu taip ilgai, kad užmirštu operatorių, dabar einantį priešaky, per pirmą kambarį, vadinamą biliardo, arba žaidimų, kambariu.

Prieš patekdamas į jį, svečias turi kirsti nedidelį priebutį su apvaliaskliaučiu stogeliu. Napoleonui labai patikdavo stoviniuoti priebutyje: garsiajame piešinyje jis pavaizduotas būtent čia. Pastumiu duris, sugiržda vyriai. Mano žingsniai nuaidi vaškuotu parketu. Pirmiausia nustebina sumišas pelėsių ir vaško kvapas, paskui prieblanda. Žaliuzės Napoleono, bijojusio šviesos, pageidavimu pusiau nuleistos, tačiau taip, kad galėdavo stebėti sargybinių vaikščiojimą pirmyn atgal, prakišęs binoklį pro iškirstą apvalią angą langinėse. Pasilenkiu prie vienos ir tą akimirką pajuntu, kaip ir imperatorius, triumfą, kad galiu slapta stebėti. Paskui ranka instinktyviai perbraukiu biliardo

stalą, kuris užima didžiąją kambario dalį, neabejodamas, kad išblukęs fetras, kuriuo jis apmuštas, tikras. Tad jį lytėdamas galiu dar labiau persisunkti vietos atmosfera, ir nuo pat atvykimo kas žingsnis jaučiu, kad kažkokia burtų knyga išsiuntė mane į kelionę laiku.

Napoleonas daug laiko praleido palinkęs ties šiuo biliardo stalu drauge su savo karininkais. Čia jis ištiesdavo žemėlapius ir komentuodavo savo mūšius. Mano žingsniai grindimis – tai jo žingsnių aidas. Matau didžiavyrio mostus ir girdžiu aistringus argumentus. Ant to paties biliardo stalo po mirties bus skrodžiamas jo kūnas. Tiesiog pajuntu sutrikimą daktarų, negalinčių sutarti dėl diagnozės. Mano protėvis generolas de Montolonas, kurį aristokratinis auklėjimas pripratino gniaužti ir slėpti jausmus, instinktyviai jaučia, jog menkiausia abejonė dėl Napoleono mirties priežasčių kelia pavojų, kad bus atidėtas jo išvykimas. Tuomet slogioje tyloje griežtai kreipdamasis į daktarą Antomarkį jis pareiškia, jog akivaizdžiai galima daryti išvadą, kad Napoleonas kaip ir jo tėvas mirė nuo piktybinio skrandžio auglio. Toks teiginys juos visus išlaisvintų.

Už biliardo salės įžengiu į tokio pat dydžio svetainę. Žvilgsnį patraukia staliukai su abipus pastatytais dviem krėslais. Ant vieno staliuko stovi šachmatai. Atsisėdu ir imu stumdyti figūras. Priešais save įsivaizduoju susikaupusį imperatorių. Generolas de Montolonas šioje vietoje, kur sėdžiu, leido ištisas valandas, norėdamas prastumti laiką. Būdamas puikus žaidėjas, kad įsiteiktų, maloniai leisdavo laimėti imperatoriui. Priešais langą dunkso kuklus, vis dar aprūkęs židinys. Mano kūnu perbėga šiurpulys, oras prisisunkęs drėgmės.

Atidarau duris ir patenku į valgomąjį: vidury stovi gražus poliruotas stalas. Visiškai užmirštu filmavimo grupę. Patraukiu kėdę, ji sugirgžda ant parketo. Instinktyviai atsisėdu į Albinos vietą, imperatoriaus kairėje. Monotoniškų dienų stingulį pertraukdavo valgymas, tačiau jis trukdavo neilgai: vidutiniškai pusvalandį.

Šioje salėje paduodamas pietus netikėtai nuo skausmo susmuks tarnas Čiprianis. Veltui ieškojau jo kapo protestantų kapinėse, naršiau registracijos knygas. Niekas niekada taip ir nerado jo kapo. Dar viena paslaptis? Kūnų sukeitimas? Neaiški diagnozė? Viešėdamas dažnai užsuksiu į šį kambarį pasėdėti.

Toliau, už valgomojo, imperatoriaus apartamentai: du nedideli vienodi kambarėliai, kiekviename po karišką gultą šone. Napoleonas mėgo naktimis persikraustyti iš vienos lovos į kitą. Keletas paprastų baldų, rašyklinė. Žengiu prieblandoje į kitą nedidelį kambarį. Kertėje medžiu aptaisyta žalsvai pilka varinė vonia. Ilgokai stoviu, paliečiu glotnų ir kartu grublėtą kubilą. Imperatorius ilgas valandas leisdavo šioje vonioje, be abejo, norėdamas ne tik susišildyti, bet ir instinktyviai, pajutęs artinantis galą, kaip taikliai apibūdino Kaufmanas, vėl pasinerti į stingų pirmapradį skystį. Čia jis nuogas priimdavo Albiną de Montolon. Tai panėšėjo į atvirai pripažįstamus santykius.

Žingsniai parketu išplėšia mane iš stingulio. Netikėtai tarpdury išdygsta vietos šeimininkas. Prancūzijos konsulas – sportiškas ir šypsantis stipruolis; nors sibaritas, bet nepriklausomo ir nepatiklaus būdo. Jį intriguoja mūsų viešnagė. „Bandot prikelt Longvudo vaiduoklius?“ Namas tikrai atrodo persmelktas istorijos ir jos paslapčių. Akmenys, gyvi liudytojai, neretai saugo tragiškų arba laimingų įvykių įspaudą. Esti vietų, kurios teikia ramybę, kur gerai jautiesi. Kitose, priešingai, nekaip. Klausinėdamas savininkų kartais sužinai, kad čia rutuliojosi tragiškas įvykis. Longvude jautiesi prastai. „Seras Hadsonas Lou, tiksliau, jo įpėdinis, laukia jūsų, pakviečiau jį pietų, prisidėkit prie mūsų terasoje išgerti aperityvo“, – tęsia Mišelis Martino.

Iš imperatoriaus apartamentų patenku į biurą. Tai nedidelis atkampus kambarėlis, tiesiai į nedidelį kiemą. Šiame biure intendantas generolas de Montolonas inventorizuodavo. Be abejonės, būtent šiame kambarėlyje, pasislėpęs nuo žvilgsnių, jis vienas beveik tris mėnesius pilstė vyną, skirtą tik imperatoriui, kuris vienas per mėnesį išgerdavo keletą butelių. Montolonas, be Čiprianio, buvo vienas iš nedaugelio, mokėjęs jam įtikti.

Baigiasi mano pirmasis apsilankymas Longvude; lieku sujaudintas jo skleidžiamos atmosferos. Bus dar daug viešnagės dienų, kai Mišelis Martino leis man ištisom valandom užsidaryti šiuose kambariuose. Tai man padės per tris savaites sutvirtinti savo įsitikinimą, o ypač atsakyti į apnikusius klausimus: „Ką galvočiau, kaip elgčiausi būdamas protėvio Šarlio de Montolono vietoje?“

Kol Dorotė skrupulingu profesionalės žvilgsniu žiūri tai, ką nufilmavo jos kamera *Lucida*, ir ką ji, besirūpinanti kiekviena smulkmena, turės versti mane daug kartų kartoti kitomis dienomis, išeinu į terasą, kur laukia Prancūzijos konsulas ir Šventos Elenos salos gubernatorius su žmona. Konsulas gyvena nedideliame name, kuris Napoleono laikais buvo karininkų pastogė: Montolono, Gurgo, Las Kaseso; o Bertranas pasirinko gyventi žavingame namelyje už Longvudo, kuris išlikęs ir dabar. Taigi konsulas įsikūrė Montolonų būste.

Įdomu: dangus išsigiedrija ir saulė šį pietų rudenį akimirką išsklaido Longvudo atmosferą.

Gubernatorius – nuoširdus žmogus, šiltai man spaudžia ranką ir trykšta angliška humoru. Labai skiriasi nuo paveikslo, kurį susikūriau apie jo pirmtaką. Jis manęs paklausė, ko atvykome į Šventos Elenos salą, nors, beje, žinojo, o kai atsakiau, jog atvykome sukti reportažo apie Napoleono mirtį, tučtuojau pasidomėjo: „Kas jis?", o aš atsakiau: „Ar žinot admirolą Nelsoną? Jis vienas iš jo bičiulių..." – „Ak

taip, jūs teikiatės kalbėti apie generolą Bonapartą", – užbaigė jis. Anglai nė kiek nepasikeitė nuo sero Hadsono Lou laikų – šis Napoleoną vadino tik generolu Bonapartu, tačiau jo ainio juokas nuoširdus ir užkrečiamas.

Tokiu tonu pradėjęs pokalbį, Jos Maloningosios Didenybės atstovas tuoj ima liaupsinti salos grožį, neabejotinai norėdamas mane tinkamiau parengti minčiai, kad nelaisvė Šventos Elenos saloje buvo tik malonus vasarojimas.

Vakarienė Planteišn Hauze

„Šįvakar vakarieniaujate Planteišn Hauze?" – tikrina savo žinias tarnautojas Džeimstauno pašte, kuriame lankausi maž-ne kasdien išsiųsti keleto faksogramų ir atvirukų, kurie ateis gerokai po mano grįžimo. „Iš kur žinot?" – atkertu aš. „Šįryt buvau sutikęs gubernatoriaus vairuotoją, jis pasakė, kad šiandien vakare Planteišn priėmimas, o rengiamas jis gali būti tik dėl jūsų." Iš šių žodžių supran-

tu, kad Šventos Elenos saloje reikia stumti laiką, – čia nieko niekada nevyksta. Vos tik kas nors nutinka, kad ir banaliausias įvykis, įsijungia arabiškas telefonas, ir visa sala sužino, dėl menko nieko pasklinda kalbos, – tai leidžia išsklaidyti nuobodulį ir pagyvinti rytdienos apkalbas.

Martino, irgi pakviestas, mus įspėjo: „Būkite punktualūs. Ponai – su tamsiomis eilutėmis ir griežtais kaklaraiščiais, o damoms privalomos vakarinės suknios".

Lygiai aštuntą prisistatome prie rezidencijos pinučių tvoros. Kadangi visą dieną vyko filmavimas ir neturėjome laiko persirengti, atvykstame su džinsais ir sportiniais marškinėliais. Niekai: visa, ko reikia, turim bagažinėje; tik reikia rasti kur ir kada tinkamai apsirengti. Pastatom automobilį, mūsų manymu, atokioje vietoje ir suskantam nusirenginėti. Bet čia, automobilį pamatęs, į prieangį išeina metrdotelis, o įkandin – namų šeimininkė, perspėta dėl mūsų pasirodymo. Ji žengia pasilabinti ir randa ant vejos amo netekusius mus pusnuogius – tris vyrus ir moterį. Prapliumpam pašėlusiai kvatoti. Po kelių minučių nepriekaištingai apsivilkę mes jau stovime prie Planteišn Hauzo slenksčio.

Gubernatorius pasisveikina, rodydamas mums vietos pagarbos ženklus. Vos įėjus jo žmona primygtinai pareikalauja, kad pasirašyčiau Montolono aukso knygoje. Kadangi dar nevisiškai sutemę, šeimininkas pasisiūlo aprodyti puikų parką, apsodintą šimtamečiais medžiais, kreivais milžinais, kurie leidžiasi iki pat jūros, iš kurių vienas, jo patikinimu, siekia Napoleono laikus.

Planteišn Hauzas – puikus namas, pastatytas XVIII amžiaus pabaigoje. Rusvo tinko, su daugybe vertikaliai pakeliamų langų, dosniai apšviečiančių erdvius kambarius, ši rezidencija priešinga griežtam ir paprastam Longvud Hauzui. Napoleonas naiviai tikėjosi, kad čia bus jo rezidencija.

Anfiladoje prie įėjimo vietoj svetainės – biblioteka. Čia mums ir patiekiamas aperityvas. Aptarnavimas toks pat prašmatnus kaip ir aname šimtmetyje. Gubernatoriaus, jo žmonos bei retų svečių patogumu rūpinasi dvi dešimtys žmonių. Kai įžengiu į valgomąjį, gubernatorius pareiškia savo archyvuose radęs detalių apie priėmimą, surengtą Montolono apsilankymo garbei 1821 metų gegužės 6 dieną, taigi kitą dieną po Napoleono mirties, ir stengęsis kiek įmanoma nuodugniau išnagrinėti valgiaraštį rengdamasis šio vakaro priėmimui. Mane sujaudina toks britiškas dėmesys. Šeimininkas atkreipia mano

dėmesį, kad valgomasis toks, koks buvęs. Šįvakar pasinersiu į tokią pat aplinką.

Jau visiškai sutemo. Vidury erdvios salės, kuri atstoja puotų, kokteilių arba priėmimų kambarį, stovi didžiulis lakuotas stalas, nustatytas senoviniais indais, apšviestais masyvių sidabro žvakidžių. Be galo draugiška atmosfera mus greit priverčia užmiršti griežtą protokolą ir tokį pat nepriekaištingą aptarnavimą.

Kai pereiname į svetainę, gubernatorius paima mane už parankės ir paslaptingai nusiveda į savo darbo kabinetą: „Žinote, – sako jis, – perdėtos kalbos, kad mano vyriausybė prastai elgėsi su jūsų imperatoriumi. Galiu pasakyti, kad pats Napoleonas sukūrė šią legendą, nes turėjo polinkį į provokacijas, buvo neregėto išdidumo ir absoliučiai pašėlusio charakterio, jis pats čia susikūrė gyvenimo sąlygas. Mano pirmtakas seras Hadsonas Lou, nors nebuvo itin lankstus žmogus, visuomet stengėsi, jog imperatorius užmirštų politinio kalinio padėtį. Iš tikrųjų jis ir nebuvo politinis kalinys – veikiau saugomos rezidencijos svečias. Jo elgesys padarė jį kaliniu. Jis pats laikė mus savo priešais. Jei būtų susitaikęs su savo padėtimi, esu visiškai tikras, kad jo gyvenimo sąlygos būtų gerokai pagerėjusios, kaip, beje, ir aplinkinių. Akivaizdu, kad jūsų protėvis irgi buvo tapęs įkaitu ir kad Napoleoną su praeitim siejo tik jis. Didžiulis valdovo spaudimas ir šantažas, kurių objektu jis tikriausiai buvo, mano galva, pateisina tai, kad jis ieškojo būdų ištrūkti! Ar jis perėjo prie veiksmų? Neleisčiau sau jo kaltinti be neginčijamų įrodymų, kurių, suprantama, mes neturime. Šiaip ar taip, mūsų archyvai to neliudija, o jei taip ir įvyko, tai, žinoma, ne visai taip, kaip kartais peršama: neva prisidėjusi mano vyriausybė, ji niekuomet nebūtų galėjusi pritarti tokiam veiksmui. Aš linkęs manyti, kad nuodydamas gyvenimą Šventos Elenos saloje savo elgesiu, Napoleonas pats susikūrė aplinkybes, pastūmėjusias į ankstyvą mirtį, išties panašią į grasinimą nusižudyti".

Lieku suglumintas prisipažinimo, kuris slepia pateisinimą, kurio nė neprašiau. Net jei forma pakito, esmė tokia: anglų vyriausybė nepriekaištingai elgėsi su Napoleonu, ir jeigu vieną dieną bus įrodyta, kad jis buvo nunuodytas, tai jokiu būdu ne su jos sutikimu ar jai prisidėjus. Anglų vyriausybė viso labo atliko savo pareigą ir mano, kad Anglijos garbė dėl to niekuomet nenukentės. „Tačiau mes pirmieji atleistume jūsų protėviui už tą žingsnį, kad apsiėmė sutvarkyti šį reikalą..."

Matau, kad Montolonas išties idealus atpirkimo ožys. Tą naktį sunkiai užmiegu, nes ir vėl juntu istorijos daromą neteisybę žmogui, kurio gyvenimas, žinoma, ne visuomet buvo be priekaištų, tačiau imperatorius mirė ant jo rankų, ir jis, tiesą sakant, nusipelnė užimti reikšmingą vietą Napoleono epopėjoje, nes užvertė paskutinį jos puslapį. Juk kitų – keliančių dar didesnių diskusijų – kapai visąlaik puošiami gėlėmis.

Montolonas kelia sąmyšį ir trikdo ramią neva nusistovėjusios tiesos litaniją. Na, o trikdytojas dažnai slepia tiesą.

Kelionė į Briarus

Įkalnėje tarp Džeimstauno ir Longvud Hauzo stūkso Briarai. Tai žavus nedidukas medinis namelis, priklausęs britų kolonistui, pavarde Belkombas. Pakeliui į Longvud Hauzą, kuriam reikėjo didelio remonto, Napoleonas čia sustojo, ir lordas Belkombas pasiūlė jam savo svetingumą. Čia jis praleido du laimingus mėnesius. Tarp šelmiškos penkiolikmetės paauglės Betsės, jauniausios Belkombo dukters, ir Napoleono užsimezgė draugystė.

Didžioji Britanija padovanojo Prancūzijai ne tik Longvud Hauzą ir Napoleono kapą, bet ir Briarus. Šiose trijose vietose šeimininkauja Prancūzijos konsulas, jis – vienintelis valdinys. Apskritai šis postas kaip tik jam. Taigi šįryt susitinku su juo dėl apsilankymo Briaruose, nes jis dar ir muziejų, tapusių simboliais, konservatorius. Vietos nepriekaištingai prižiūrimos ir kiekvienas jam pavestas paminklas kuo kruopščiausiai restauruotas, išsaugotas menkiausios detalės autentiškumas. Sodas, kaip ir Longvudo, atsodintas ir puikiai prižiūrimas.

Konsulas atidarda senuku *Ford Capri*, nenusakomo amžiaus, bet skaisčiai raudonos spalvos, keliančiu baisiausiai madingo sportinio automobilio įspūdį. Vienu metu buvo iškilęs klausimas apie Mišelio Martino perkėlimą, nes Orsė krantinės reglamentas griežtai nurodo, kad tas pats diplomatas gali užimti postą tik tam tikrą laiką. Menininkas ir eruditas, jis tęsė savo tėvo Žilbero, generolo de Golio atsiųsto į Šventos Elenos salą restauruoti mūsų valdų, darbą, o iš tikrųjų – įamžinti vietų, kurios liudijo paskutiniuosius Napoleono metus.

Šioje saloje jis užaugo ir praleido didžiąją gyvenimo dalį; jis visiškai persiėmęs šių vietų dvasia. Vienas iš nedaugelio, suvokiančių visą jų prasmę ir toliau gebančių jas gaivinti. Dėl šių priežasčių jam, kad ir nusižengus įstatymui, pavyko išlaikyti savo postą.

Atsisėdame sode, ir Mišelis Martino papildo mano žinias apie kasdienį tremtinių gyvenimą Šventos Elenos saloje 1815–1821 metais. Papasakoja apie gyvenimo Longvude įpročius, apie gausybę tarnų, triūsusių uždaroje ir ankštoje vietoje, apie intrigas. Po jo paaiškinimų dar labiau pajuntu vietos atmosferą. Galiu palengva apmąstyti potyrius, kaip savo laiku tikriausiai darė mano protėviai. Kai drauge su juo svarstom, jog Napoleonas tikriausiai buvo nunuodytas, jis suabejoja dėl vieno: kaip reikėjo tai atlikti, juk kasdien jam pakaitom patarnavo šešiasdešimt žmonių. Ši pastaba man, priešingai, tik sustiprino tezę, kad asmuo, vadovavęs tarnams, galėjo patykom ir visiškai nebaudžiamai bendroje sumaištyje veikti daug lengviau, nei būdamas izoliuotas. Kai kuriuos garsius nusikaltimus, pradedant Henriko IV, Kenedžio nužudymu ir baigiant pasikėsinimu į popiežių Joną Paulių II, vykdę žmogžudžiai visuomet slėpėsi minioje; taip jie tikėdavosi lengviau prasigauti nepastebėti.

Nors čia vietos gražios, mane dar kartą pribloškia begalinis nuošalumo, dykinėjimo ir nuobodulio jausmas, kurį skleidžia Šventos Elenos sala. Laikas slenka pamažu: minutė po minutės. Napoleonas ir jo karininkai negalėjo nepatirti to paties slegiamo įspūdžio, beje, jį visuomet vienodai pabrėžia reti, vos kelias dienas čia viešėję žmonės...

Visuomet tas pats gamtos kalėjimas, – antai kai kurie bendrojo režimo kaliniai dieną gyvena laisvėje, o atėjus vakarui grįžta į savo kameras, bet iš čia – Šventos Elenos salos – nepasprukši.

Kaipgi tuomet savo noru atlydėjusieji Napoleoną galėjo neužsimanyti kuo skubiau palikti prakeiktų uolų? Tai netrukus padarys Las Kasesas, paskui Gurgo. Liks tik du karininkai: Bertranas ir Montolonas. Napoleonas darys viską, kad išlaikytų juos iki galo.

Įminta mįslė

RENÉ MAURY

1.

Ar Napoleonas buvo nunuodytas?

Visų pirma remkimės griežta logika: tai pirmas klausimas, kurį reikia sau iškelti, ir jeigu atsakymas neigiamas, diskusija baigta. O jei esam pajėgūs remdamiesi mokslu, kone absoliučiai įsitikinę tvirtinti, kad imperatorius Šventos Elenos saloje buvo ilgalaikio nuodijimo auka, tuomet negalime nekelti kitų klausimų: kaip ir kodėl? Ir čia atsakymas nebūtinai toks: įvykdytas nusikaltimas – nunuodijimas, bet, pritarę antrajai versijai, turime patikslinti: apie tokį nelaimingo įvykio faktą galima kalbėti.

Mums tarsi iškyla dilema: jeigu būta nunuodijimo, tai jis arba kriminalinio pobūdžio, arba atsitiktinis. Tačiau reikėtų vengti supaprastintų išvadų, kurios visuomet slepia didžiuosius atradimus. Bet kurioje srityje peržengus nubrėžtas ribas kartais pavyksta prisikasti prie tiesos.

Mums rūpimu klausimu *a priori* neatmeskime trečios tikimybės: galbūt Napoleonas netapo *nei kriminalinio, nei atsitiktinio* nunuodijimo auka! Negali būti? Taip, iš pirmo žvilgsnio, todėl iki šios dienos nė vienas istorikas ir negalėjo atskleisti tiesos. Tačiau mes turime nepaprastą privilegiją – disponuojame dviem šimtais trisdešimt septyniais neskelbtais, visais iki vieno autentiškais, netikėtai rastais praeitį prikėlusiais dokumentais. Jie mums padės atverti paslaptį.

Vis dėlto nekyla jokios abejonės, kad Napoleonas ilgai, palengva buvo nuodijamas aršeniku. Kodėl?

Pirmiausia: jam 1818–1821 metais pasireiškė beveik visi lėtinio apsinuodijimo aršeniku simptomai. Išskyrus vieną – daugių daugiausia tris – iš trisdešimt vieno šiandien žinomo medicinai!

Bet tokiu atveju medikai turėjo tai pastebėti. Napoleoną ilgą laiką gydė daktaras O'Mera, paskui daktaras Stokou, dar vėliau daktaras Antomarkis ir daktaras Arnotas. Jo elgesį stebėjo daugybė žmonių: ypač vienuolika tarnų, tremties kompanionai ir britų sargybiniai. Pats ištikimiausias liokajus Luji Maršanas kone mistiškai dievino savo poną. Kas vakarą jis slaptame dienoraštyje žymėdavosi menkiausius Napoleono sveikatos požymius. Kaip apsinuodijimo požymiai galėjo

likti nepastebėti? Tačiau taip, deja, atsitiko, tai yra to nepastebėjo apie septyniasdešimt Longvude gyvenusių žmonių. Išskyrus Luji Maršaną, kuris neturėjo apie tai supratimo, ir ne be pagrindo!

Paprasčiausiai tais laikais lėtinis apsinuodijimas aršeniku buvo medicinai visiškai nežinomas, juolab paprastam tarnui. Pirmoji mokslinė šio sindromo analizė atlikta 1895 metais (Maršo darbai), o išsamesnių tyrimų aprašymų aptinkame 1930-aisiais vokiečių medikų veikaluose.

Patiksliname: esti dvi intoksikacijos aršeniku rūšys: *ūmus apsinuodijimas* ir *lėtinis apsinuodijimas*. Abiem atvejais auka negeba nustatyti savo negalavimų priežasties. Aršenikas – nuodinga bespalvė, bekvapė ir beveik beskonė (retai turi česnako skonį) medžiaga. Ketvirtis gramo aršeniko, vienu mauku išgertas su bet kokiu gėrimu, kurio skonis nė trupučio nepasikeičia, sukelia staigią mirtį. Taip Šventos Elenos saloje niekam nenutiko.

Ciprianis 1818 metais netikėtai pargriuvo per pietus, patiekęs užkandžius. Tačiau mirė po daugelio dienų. Daktaras O'Mera, tučtuojau iškviestas Napoleono įsakymu, diagnozavo apendicito priepuolį, nors, beje, nepasireiškė nė vienas iš įprastų simptomų. Kaip O'Mera, kad ir nepaprasto profesinio sąžiningumo, galėjo įtarti sindromą, apie kurį nežinojo? Daug vėliau, 1822-aisiais, slegiamas Cipriano mirties fakto, tikriausiai paveiktas Belkombo, kuris pakišo tą mintį Londone, O'Mera užsiminė apie nunuodijimą, smarkiai išgąsdindamas Hadsoną Lou. Tačiau iki pat imperatoriaus pakasynų niekas – nebent gubernatorius – nekels tokios prielaidos.

Tiesa ta, kad nė vienas gydytojas, slaugęs Napoleoną, savo memuaruose nepaminėjo nė menkiausio simptomo, būdingo būtent apsinuodijimui aršeniku, pavyzdžiui, defoliacijos (plaukų išslinkimo). Galvos odą nekrozė ištiko dėl kraujui cirkuliuojant kapiliariniu audiniu pernešamo nuodo. Tačiau visi jie, suprantama, paminės simptomus, kurie susiję su jiems žinomomis ligomis: kosulį, žagsulį, sunkumą vaikštant, besivystantį kurtumą, tarpšonkaulinius skausmus, vėmimą, vidurių užkietėjimą ir t. t.

Visose klinikinėse išvadose būdingi lėtinio apsinuodijimo aršeniku simptomai nepaminėti, o palikti tik tie: argi ne reikšminga? Nepamirškim to laiko medicinos būklės.

Tad iš kur mes žinome apie šiuos simptomus? Istorijos stebuklas. Dėl Luji Maršano begalinės meilės savo dievukui. Paprasto liokajaus

griežtumas, jo, o paskui ir visų jo palikuonių, diskretiškumas – aukso grynuoliai, lemtingo atsitiktinumo palikti istorijos pakrantėje. Puikiai įsivaizduojam jauną dvidešimt šešerių metų vyrą baisiausiai nuobodžioje aplinkoje kasnakt, kai visi miega, prie žvakės slapta rašantį dienoraštį. Visi ignoruoja rūškaną tarną, jis tai jaučia ir supranta. Patyliukais kenčia, jis čia tik atsitiktinumo dėka: ištremtas šeimininkas pakvietė jį įslinkti į istoriją pro slaptas duris, o ne paprasčiausiai grįžti į Oksero kaimą. Taigi jis stebi mylimo šeimininko savijautą. Argi ne jis beveik kasdien mato jį nuogą vonioje? Liūdna paguoda „tamsiesiems, mažiesiems, neturintiems laipsnio“, – rašė Edmonas Rostanas. Maršanas visai neišmano medicinos ir todėl paradoksalu, kad galiausiai jis vienintelis mums atskleis tikrąją imperatorių graužusios ligos priežastį! Lemtinga įvykių ironija: nebūdamas daktaras, jis žymisi viską, įskaitant ir tai, ko kiti nepaiso, šitaip slapta išstumdamas visus be išimties gydytojus, sutrikusius dėl ligos eigos, o vėliau, autopsijos dieną, po fantastiško tyrimo visiškai nesupratusius klinikinės atomazgos esmės. Knyginių žinių apakintų profesionalų akivaizdoje mėgėjas už kulisų gauna istorijos bučinį.

Bet istorija šaiposi iš esmės. Reikėjo laukti, kad šios paslapties istorinės interpretacijos imsis istorikas (apie Napoleoną paskelbta per tris tūkstančius veikalų). Tačiau šydą nuplėš neprofesionalus istorikas. Gal prancūzas? Irgi ne! Tai padarys švedas dantų gydytojas chirurgas, mėgėjas (etimologiškai: tas, kuris mėgsta). Ar istorija krikščioniška? Šioje kančių ir paslapčių kupinoje sagoje ji suteikė pirmenybę meilei, o ne profesinėms etiketėms, dalijamoms biurokratinės administracijos.

Tenkindamas tėvų norą, daktaras Stenas Foršufvudas dirba dantų gydytoju Geteborge. Skaitytojai, nesipriešinkite savo vaikų pašaukimui. Tikroji Foršufvudo aistra yra istorija, ypač Pirmosios imperijos. Apie Napoleoną jis žino beveik viską. Jo kabinetas grūste prigrūstas relikvijų. Jis jautė savo stabui tikrą užuojautą dėl kankynės Šventos Elenos saloje. Kaip ne vienas žmogus jis įtaria, kad medicininiai Napoleono mirties priežasties aiškinimai – tik naivios pastangos atskleisti tiesą. Deja! Ar kada nors ją sužinosim? Byla, regis, amžiams nutraukta.

Bet štai 1955 metais – praėjus daugiau nei šimtmečiui po imperatoriaus mirties – mėgėjai susprogdina nedidelę bombą: tolimi grafo Luji Maršano (imperatorius testamentu jam suteikė bajorystę) pali-

kuonys sužino, kad jų protėvis rašė dienoraštį, ir nusprendžia jį išspausdinti*. Atskuba Foršufvudas, tęsęs toksikologijos studijas Bordo universitete. Jis laisvai skaito prancūziškai. Foršufvudas be galo nustemba vieną po kito išnagrinėjęs padienius Maršano suregistruotus blogėjančios Napoleono sveikatos požymius ir atpažinęs daugumą lėtinio apsinuodijimo aršeniku simptomų, akivaizdžią kadaise išklausytų profesoriaus Šarko paskaitų iliustraciją! Negalime priekaištauti istorikams, kad jie ne toksikologai. Istorija mėgsta žaisti su biurokratija.

Foršufvudui staiga nelieka abejonių: Napoleonas buvo nuodytas aršeniku lėtai, kantriai, ilgai, kasdien mažyte doze, labai nežymia, menkute dulkele, neapčiuopiama tarsi užmarštis. Su pertraukomis: sveikata tai pagerėdavo, tai vėl pablogėdavo. Pradėjęs nuo to – po genialaus nušvitimo – Foršufvudas, suprantama, tęs istorinę interpretaciją**. Ir čia jis suklys taip, kad šiandien mums atrodo neįtikima, tarsi istorija galiausiai supyko už tai, kad jis ne istorikas. Kanadietis Benas Veideris, taip pat išsilavinęs istorijos mėgėjas, pažodžiui perrašo Foršufvudą ir savo ruožtu nugrimzta į neįtikimus aiškinimus. Šiandien jiems galime atleisti: jie nebuvo susipažinę su neskelbtais dokumentais, kuriais disponuojame mes, galutinai paneigiančiais jų versiją. Jeigu dokumentai būtų patekę jiems į rankas, jie neabejotinai būtų atsisakę savo aiškinimų. Taigi didžiajam švedui liks pirmo žmogaus, atskleidusio nunuodijimą, garbė, o Benas Veideris išgarsės kaip rinkodarininkas, paskleidęs jo tezę visame pasaulyje. Jie nusipelnė šios garbės.

Svarbu pažymėti, kad lėtinis apsinuodijimas aršeniku nuo ūmaus skiriasi vienu svarbiu ypatumu: jis ne tik reiškiasi gausybe būdingų simptomų, bet ypač tuo, kad yra *grįžtamas*, skirtingai nuo antrojo.

Norint rasti tiesą, reikia išsiaiškinti: kodėl pasirinkta grįžtamoji intoksikacija, kai liovusis nuodyti aukos sveikata pagerėja? Nes paaiškėjo, kad *patologinės aršeniko dozės patikimai veikia, kai mažos, o klastingai, kai per daug padidinamos.*

Žinoma, lėtinis apsinuodijimas aršeniku paliks nepataisomą žalą: Napoleonas nupliks, jam iškris dantys, be to, prasidės dantenų gleivinės uždegimas ir t. t. Bet auka dar labai ilgai gyvens. Mano pažįstamas Šarlis Baueris išklojo, kad, norėdamas kalėjime patekti į ligoninę,

* *Mémoires de Louis Marchand*, „Lachouque et Bourguignon", Paryžius, 1955.

** Sten Forshufvud, *Napoléon a-t-il été empoisonné?*, „Plon", 1961.

rijo skutimosi peiliukus, rizikuodamas nuo jų mirti ir amžiams išvengti kalėjimo. Viltis išsivaduoti ir galimybė išgyventi jam atrodė teiktinesnė nei amžinas pragaras. Tokia ir Šventos Elenos salos drama. Tačiau jai suvokti reikia to, kas nežinoma, tai yra užčiuopti ryšį tarp nunuodijimo sumanytojo ir jo aukos. Napoleono nuodytojas, norėdamas ištrūkti iš amžino pragaro, taip pat baisiai rizikavo.

Keista, kad Foršufvudas ir Benas Veideris neiškėlė prejudicialaus klausimo.

Kodėl reikėjo rinktis labai ilgos, grįžtamosios intoksikacijos – žodžiu, ne patį geriausią egzekucijos būdą – Napoleonui numarinti? Juk nusikaltėlis galėjo būti greičiau demaskuotas, procedūrai užtrukus, be to, jis galėjo staiga mirti Šventos Elenos saloje nebaigęs „misijos". Kodėl politinės žmogžudystės užsakovai taip rizikavo? Juk galėjo būti išduoti. Ir kodėl profesionalus žudikas sutiko, tarsi nebūtų buvę greitesnio būdo?

Dabar suprantame: slapto nunuodijimo iniciatorius privalėjo suderinti savo elgesį ir lažybų rezultatą.

Napoleonas išlipa Šventos Elenos saloje 1815 metų spalio 14 dieną

būdamas vos keturiasdešimt šešerių metų (tapo imperatoriumi trisdešimt penkerių!), tačiau pašlijusios sveikatos. Nuo ankstyvos jaunystės jis skundžiasi daugybe negalavimų (vidurių užkietėjimu, šlapinimosi sutrikimais ir t. t.), bet iš jų nė vienas tikrai neprimena apsinuodijimo aršeniku sindromo. Jeigu dar prieš atvykstant į Šventos Elenos salą, kai jį gydė Korvizaras, būtų kentėjęs nuo nuplikimo, fotofobijos, aršeninio stomatito, nuolatinio galūnių šalimo ir t. t., apie tai turėjo būti žinoma! Jis jaučiasi pakankamai stiprus: ištisas dienas jodinėja. Savo tremties kompanionams, kurių likimas susijęs su jo likimu, be jokios apdairos pareiškia:

„Visuomet buvau geležinės sveikatos. O dabar, tik pamanykit, stirksau ant šių siaubingų uolų, kur galbūt dar dvidešimt metų liksiu tokio apgailėtino savo kūno!"

Šiuos žodžius cituoja daugelis memuarų autorių. Juos išgirsta ne tik tie, kuriems pasiseks išvykti, tie, kurie neša kryžių dviese, nes juos sieja meilė, bet ir tas, kuris tikriausiai susimąsto, ar verta aukoti visą savo gyvenimą, nes, galimas daiktas, bus išskirtas su dievinama moterimi. Jis verčia visus suklusti: Plimute lordas Keitas visus išvykstančius iškilmingai perspėjo: Napoleono kompanionams, savanoriškai

pasirinkusiems vykti su juo tremtin, paskui nebus leidžiama jo palikti neradus savo vieton pakaitinio. Apskritai jie nėra pasmerkti mirčiai, bet *pasmerkti jo mirčiai.*

Lemtingi nuodijimo simptomai pasireikš vėliau, faktiškai 1817 metų pabaigoje–1818 metų pradžioje. O iš tikrųjų jau 1815-aisiais, kai Napoleonas vieši Briaruose pas Belkombą, Betsė pastebi keletą nerimą keliančių požymių*. Napoleono kulkšnys sutinusios, pūpso batuose it pagalvėlės. Jam taip sunku vaikščioti, kad yra priverstas remtis į tarno petį. Taigi jis kenčia nuo pabrinkimo, – tai pabrėžė daugybė šių laikų medikų, pareiškusių, kad tai buvo ne kojų polineuritas. Nėra nei keratinizacijos, nei garsiosios „main en griffe", nuodijimo aršeniku požymių.

Užtat 1818 metais pasireiškia visi simptomai, rodantys apsinuodijimą aršeniku. Tačiau vardyti juos visus išsamiai netikslinga. Nurodome ryškiausius:

– fotofobija (šviesos baimė): Napoleonas liepia užverti visas langines, nuleisti žaliuzes ir t. t.;
– bronchų kataras („jis ištisomis naktimis kosti", – savo *Memuaruose* rašo Mameliukas Ali, *alias* Sen Deni);
– plikimas (jam plinka krūtinė, pažastys, gakta; Luji Maršanas nuolat randa jo plaukų vonioje). Po skrodimo daktaras Arnotas, o paskui Antomarkis parašys, kad jo „kūnas atrodė lyg nuskustas";
– progresuojantis kurtumas (tai primygtinai pabrėžia Bertranas);
– nuolat ledo šaltumo galūnės (Napoleonas vis prašo Maršaną apvynioti jam kojas šiltais rankšluosčiais);
– galvos skausmas (nuolat kankina migrena);
– besikaitaliojančios nemigos ir mieguistumo fazės;
– diarėja, po kurios prasideda chroniškas vidurių užkietėjimas;
– vadinamasis „aršeninis" stomatitas (dėl dantenų erozijos iškrinta sveiki dantys);
– eritema (odos paraudimas);
– pakintą nagų spalva;
– tachikardija, nerimas, pageltusi akių junginė ir t. t.

Šiandien medicinos mokslui žinomas trisdešimt vienas lėtinio ap-

* Mrs Dame Lucia-Elizabeth Abell (Betsės Belkomb palikuonė), *Napoléon à Sainte-Hélène*, „Plon", 1898.

sinuodijimo aršeniku simptomas. Napoleonui vienaip ar kitaip pasireiškė dvidešimt aštuoni, taigi per 90 proc. Ar kuris nors medikas, norėdamas diagnozuoti ligą reikalavo, kad pacientui pasireikštų visi klinikiniai simptomai? Tačiau įsikarščiavę nunuodijimo priešininkai pasipiktino: „Trijų trūksta!“ Kokių? Melanodermijos (odos pigmentacija – vietomis ji melsvai pilkos spalvos), vadinamųjų *Mees* ruožų (nedidelės pailgos juostelės ant nagų), pėdų keratinizacijos (paskutinėje stadijoje pėdos visiškai atrofuojasi).

Šie trys simptomai nebūtinai turi pasireikšti. Jie ypač išryškėja tik ūmioje fazėje. Tarp kitko, be pėdų keratinizacijos (pernelyg akivaizdžios, kad būtų galėjusi likti nepastebėta, jam ilgą laiką buvo ištinusi dešinė pėda, pažymi daktaras O'Mera), Napoleonui turėjo labai aiškiai pasireikšti kiti du požymiai, kurių Maršanas nepastebėjo (truputį ruožuoti arba dėmėti nagai). Šiuo klausimu pasiteiravau ekspertės, laikomos pirmąja Prancūzijos toksikologe, profesorės Šantalės Bismiu, Paryžiaus *Anti-poisons* centro direktorės. Štai jos ranka rašytas atsakymas, atsiųstas 1997 metų lapkričio 21 dieną: „Kalbant apie melanodermiją arba (nagų) ruožus, tai šie požymiai tokie nežymūs, kad jų reikia ilgai ieškoti, kad aptiktum...“ Tad imkimės darbo!

Žinoma, kai kurie iš šių simptomų (albuminurija, skrandžio ir žarnyno sutrikimai, hematurija, gelta ir t. t.) pasireiškia ir sergant kitomis ligomis, tačiau ar yra bent viena, apimanti visus Napoleonui pasireiškusius požymius, išskyrus lėtinį apsinuodijimą aršeniku? Atsakymas – jokiu būdu ne!

Tiksliau, rašo profesorė Šantalė Bismiu, jų yra dvi: tai – paskutinė širdies nepakankamumo stadija ir skrandžio vėžys. Kadangi, kaip vėliau pamatysim, galima neginčijamai atmesti abi šias Napoleono mirties prielaidas, išvada pati peršasi.

Profesorius Anri Piužoli – pasaulinio garso kancerologijos specialistas, – jam pateikiau dvi autopsijos ataskaitas, – nepripažino skrandžio vėžio, ir aišku, kad Napoleonas niekuomet nesirgo širdies liga, – mes tai sužinojome iš daugybės gydytojų. Taigi akivaizdu, jog jis buvo nunuodytas be galo palengva ir labai atsargiai.

Viena gana keista detalė: artėjant galui, rašo Maršanas savo dienoraštyje, Napoleonas kasnakt ilgai klaidžioja po kambarį ir nuolat persikrausto iš vienos lovos į kitą. Niekas neatkreipė dėmesio į šią iš pažiūros nereikšmingą ypatybę. Aš dėkingas daktarui Eduarui Brusalianui, medikui homeopatui, už vertingą nuorodą. 1994 metų gruo-

džio 7 d. laiške jis man pranešė, kad poreikis naktį keisti lovas – vienas iš lėtinio apsinuodijimo aršeniku simptomų. Profesorius Hanemanas, homeopatijos pradininkas, išbandė *in vivo* su savo mokiniais apsinuodijimo aršeniku be galo mažomis dozėmis veikimą, turėdami tikslą kaip priešnuodį panaudoti *Arsenicum*. Šis dalykas menkai žinomas. Paaiškėjo štai kas. Apsinuodijusieji jaučia poreikį keisti lovas, ir pastarąjį šimtmetį daktaras Konstantinas Heringas, suregistravęs daugelį patogenetinių, kliniškai patvirtintų požymių, tai patvirtina.

Tarytum visų šių argumentų nebūtų pakakę įtikinti istorikus, paprašiau ištirti Napoleono plaukus, nukirptus prieš autopsiją 1821 metų gegužės 6 dieną. Iš anksto numatęs galimus nesklandumus, pareikalavau oficialaus jų autentiškumo liudijimo. Išties mano atsargumas buvo pagrįstas, nes vienoje televizijos laidoje (*Bouillon de culture*, 1995 metų rugsėjo 9 d.) vienas iš geriausių Prancūzijos pirmosios imperijos specialistų tuo metu nežinojęs, iš kur juos gavau, *viešai pareiškė, jog šie plaukai ne Napoleono.*

Dėl tų pačių priežasčių buvo galima spėti, kad *vienos laboratorijos* paskelbti rezultatai bus ginčijami. Tai nujausdamas, pasirinkau tris laboratorijas, o 2000 metų rugpjūtį ketvirtą, viena su kita neturinčias ryšio, aprūpintas branduoliniu reaktorium ir tobuliausiomis medžiagomis. Reikėjo be galo preciziškai, milimetras po milimetro spinduliavimu paveikti išilgai visą plauką aršeniko (taip pat geležies, cinko, gyvsidabrio ir t. t.) dozei nustatyti ir palyginti rezultatus su sveiko plauko norma (šiuo atveju – eksperimentuotojo).

Napoleono plaukus man patikėjo Lozanos istorijos muziejaus konservatorius Žilberas Kenelis. Jie paimti iš garsiojo kuokšto, vadinamo „Noveraco" kuokštu. Prieš pat autopsiją, 1821 metų gegužės 6-osios popietę, Antomarkis nusprendė padaryti pomirtinę Napoleono kaukę, tais laikais labai dažnai daromą garsiems žmonėms. Kadangi pirma derėjo nuskusti kiaušą, šis rūpestis buvo patikėtas vienam iš ištikimiausių imperatoriaus kamerdinerių Žanui Abrahamui Noveracui, šveicarui, kilusiam iš Kiuli (Lozanos priemiesčio). Imperatorius labai vertino jo atsidavimą ir meiliai jį vadino savuoju „Berno lokiu". Todėl po operacijos Antomarkis padovanojo šiuos brangius plaukus, paskutiniuosius, Noveracui kaip atlygį. Šis neilgai trukus išvyko iš

Šventos Elenos salos į gimtąjį kaimą ir nė nemanė tais laikais barstyti jų aršeniku, kad geriau išsaugotų (beje, Šventos Elenos saloje jis neturėjo aršeniko), kelis plaukus jis padovanojo Lozanos miestui, kuris džiaugsmingai sutiko ir pagerbė sugrįžėlį. Tai gali patvirtinti Noveraco šeimos palikuonys (paskutinis paveldėtojas šiandien pensininkas, baigęs tarnybą žandarmerijoje). Miesto Istorijos muziejus juos pagarbiai išsaugojo užantspauduotoje dėžutėje, kuri išgulėjo nepaliesta iki 1994 metų kaip ir kiti Noveraco parsigabenti suvenyrai (pavyzdžiui, Longvudo raktas).

1994-ųjų liepos 25 d. daugybės liudytojų ir notaro akivaizdoje konservatorius patikėjo man keletą egzempliorių, nes taip patarė šveicarų žurnalistas Olivjė Griva, norėdamas padėti atskleisti tiesą. Prie šių plaukų, konservatoriaus įdėtų į sterilius mėgintuvėlius, paskui užplombuotus ir užantspauduotus, buvo pridėtas oficialus autentiškumo pažymėjimas. (Tarp kitko, kaip koks nors sukčius minios akivaizdoje galėtų gauti žmogaus, nunuodyto aršeniku, plaukų?)

Šie pavyzdžiai 1994 metais buvo atiduoti trims laboratorijoms: Lozanos kriminalinės policijos politechnikos institutui, Grenoblio *European Synchrotron Radiation Facility*, Prancūzijoje, turinčiam europinį statusą, aprūpintam galingiausiu branduoliniu reaktorium pasaulyje, ir Saklio branduolinių tyrimų centro Pjero Sju laboratorijai.

Jų rezultatai sutampa ir neginčijamai patvirtina nunuodijimą. Bet pirmiausia patikslinkime: bet kuriame sveikame plauke „normalus" aršeniko kiekis yra 0,8 md (milijoninė dalis).

Lozanos institutas........ 3,5 md
Grenoblio *European Synchrotron*........ 8 md
Saklio branduolinių tyrimų centras........ 4,6 md

Jeigu paskaičiuosime šių trijų laboratorijų rezultatų aritmetinį vidurkį, gausime skaičių 5,3 md. Taigi 1821 metais Napoleono organizme aršeniko kiekis buvo 6,6 karto didesnis už normą!

Toksikologai pripažįsta, kad aršeniko dozė, siekianti daugiau kaip 3 md, turi kelti įtarimą. Taigi matome: aršeniko kiekis beveik dukart viršija šiais laikais leidžiamą normą (tai yra dvigubai didesnis: 3 md x 2)!

Argi tai visiškai neįtikina?

Vadinasi, imperatoriui buvo niekuomet nepripažinta aršeninė pėdų keratodermija, ir nieko kita. Vis dėlto ekspertai pripažįsta, kad dauguma aršeninių polineuritų reiškiasi tik silpna galūnių parestezija

(taip buvo Napoleonui) ar tik nedidelė delnų ir pėdų hipoestezija, siejama su achilo refleksų sunykimu (Šventos Elenos saloje to nenustatė nė vienas gydytojas).

O dabar skirkim vietos mūsų tezės priešininkams.

Atkreipkite dėmesį: imperatoriaus plaukuose buvo rasta dviejų rūšių aršeniko: *egzogeninio* aršeniko – tai yra ant plauko kutikulos, išorėje, jo galėjo atsirasti dėl užterštumo (užteršta aplinka arba pabarstyta, kad relikvija geriau išsilaikytų), bet ne dėl nusikaltimo, ir *endogeninio* aršeniko – tik jis svarbus mūsų tyrimui, – pernešamo apnuodytam kraujui cirkuliuojant kapiliarais.

Noveraco sruoga nebuvo apibarstyta aršeniku, taigi vidurkis tikriausiai gautas sudėjus vidinį kiekį („kriminalinį") ir išorinį (atsitiktinį)? Jeigu išorinis kiekis buvo labai didelis, tuomet vidurkis nekelia pasitikėjimo.

Ši prieštara liudija dalyko neišmanymą. *Kai plaukai išties būna apibarstyti aršeniku, tai, anot ekspertų, procentinė dalis gali padidėti iki šimto.* Reikia pasakyti, kad įtarimą kelia 3–4 md dozė ir ypač kelia abejonių, būdama maždaug 15 md. Nuo 30 md ir daugiau – 40–50 md – rodo, kad plaukas buvo apibarstytas. Tai tikra tiesa, medikai teigia, kad nuo tokios dozės nė vienas žmogus neišgyventų nė kelių mėnesių, o kur jau ketverius metus, kaip Napoleonas.

Štai kodėl – vienintelis iš visų istorikų – Alenas Deko nunuodijimo prielaidą įvertino tokiais žodžiais*:

„Dabar jau neįmanoma išdidžiu plunksnos brūkštelėjimu atmesti tokių nuodugnių tyrimų... Ar galima kalbėti apie išorinį užteršimą? Šiaip ar taip, to visiškai neįmanoma pasakyti apie iš Noveraco gautus plaukus: nuo 1821 metų gegužės jie visą laiką gulėjo voke, kur juos įdėjo pats šveicaras tarnas. Nejau Napoleonas tikrai buvo nunuodytas?"

Skeptikai dar priduria: prieš branduolinį spinduliavimą reikėjo juos iš anksto nuplauti, kad liktų vien tik endogeninis aršenikas. Šis argumentas buvo pateiktas Mari Benar protokole. Kad atmestume juokingiausią iš visų mums pateiktų prieštaravimų, patksliname: Napoleono plaukai, kuriuos ištyrėme, buvo nukirpti prieš laidojimą ir negalėjo būti užteršti kapinių žeme!

* *Historama*, nr. 224, 1972 metų kovas, p. 60.

Aš ilgai juos apžiūrinėjau: jie visais atžvilgiais tokie, kokius detaliai aprašė po autopsijos daktaras Henris: labai ploni, švelnūs, apyšviesiai, dauguma jų – o tai mane nustebino labiausiai – žili (Napoleonui tada buvo penkiasdešimt vieneri). Ir visai ne juodi, kaip vaizduojama portretuose.

Ekspertai nesutaria dėl prieš spinduliavimą pasirinktos skalavimo technikos. Problemą gvildeno Balabanova ir Omokis dėl kokaino, 1977 metais Benkas ir Saimonas dėl aršeniko dozavimo, Kiumonas ir Ševaljė dėl gyvsidabrio dozavimo ir visai neseniai toksikologijos traktatų autoriai, kaip antai Lamanas, Favjė ir Pino (1990), Kincas ir Mangenas (1991) ir dar Priunerija (1993). Jų nuomonės skiriasi tik dėl to, kokias vartoti medžiagas: organinius tirpiklius (acetoną, etilo eterį), prisotintųjų medžiagų vandeninius tirpalus (natrio laurilsulfatus), metalų chelatorių tirpalus ar azoto rūgšties tirpalą ir t. t.

Profesorius Grifonas iš pradžių pritarė nunuodijimo tezei, o paskui atsisakė savo žodžių; jis patarė nuplauti plaukus acetonu, spiritu arba distiliuotu vandeniu. Svarbi pastaba: visi plovimo būdai neišvengiamai veikia endogeninį aršeniką, viena jo dalis dingsta, žodžiu,

po apdorojimo būtent endogeninio aršeniko rezultatai visada bus *nepakankami.*

Grenoblis nepatikslino. Užtat kitos dvi laboratorijos kategoriškos. Lozanos (vidurkis: 3,5 md), su Klodo Ru parašu, teigia: „Plaukas panardinamas į 250 µl HNO_3 65% ypač švarų tirpalą, paskui atskiedžiama iki 2 ml ypač švaraus vandens (16–18 M-Ω)“. Saklio laboratorija (vidurkį leido paskelbti tyrėjai S. Ero ir D. Piko – jis lygus 4,6 md) nurodo: „Plaukas buvo įdėtas į išlydyto silicio (suprazilo) kapiliarą prieš tai 3 minutes palaikius fluoro druskos rūgštyje 6 M, išskalautas dukart distiliuotame ir kvarcuotame vandenyje ir išdžiovintas džiovinimo kameroje...“

Šie rezultatai tuoj pat užkerta kelią bet kokiai diskusijai. Lozanos toksikologas Klodas Ru skrupulingai nustatė net savo paties sveikų plaukų aršeniko dozę. Jis rado 0,4 md. Taigi kone 14 kartų mažiau aršeniko nei Napoleono plaukuose (vidurkis: 5,3 md)!

O dėl Saklio rezultatų pasakytina: kiekis milžiniškas, pačių tyrėjų laikytas klaida. Aritmetinį vidurkį 4,6 md jie apskaičiavo paėmę netipinių dydžių kraštutinius narius ir aptiko skirtumą: nuo 4 iki 6,7 md.

1960-aisiais Foršufvudas lygiai taip pat buvo gavęs keletą „Noveraco sruogos“ plaukų iš Invalidų muziejaus. Jis dozuoti branduolinį

švitinimą patikėjo profesoriui Hamiltonui Smitui, Glazgo universiteto toksikologijos laboratorijos direktoriui – šis aptiko dydžius, siekiančius per 50 md. Tiesa, turėdamas ne tokias lakias ir ne tokias geras medžiagas kaip šiandien. Mes turime komendanto Lašuko ir profesoriaus Grifono ranka rašytus pranešimus (kopijas), patvirtinančius nunuodijimo tezę. Tokią išvadą dabar leidžia daryti mokslo tyrimai, tai 2000 metų gegužės 5 dieną Senate patvirtino ir dauguma į koliokviumą susirinkusių ekspertų.

Ji atitinka ir paprastą sveiką protą: iš tikrųjų, kodėl tik Napoleonui, vieninteliam iš kokių septyniasdešimties žmonių, gyvenusių Longvude (tremties kompanionai, tarnai, britų įgula ir t. t.), pasireiškė apsinuodijimo aršeniku sindromas? Kodėl tik jam – ir niekam kitam?

Dar viena laboratorija ėmėsi ketvirto Napoleono plaukų tyrimo, kad pamokytų peikėjus. Lieka paskutinis prieštaravimas: „Kas įrodo, kad aršeniko nenormaliai padidėja dėl egzogeninio aršeniko?" Du „Noveraco sruogos" pavyzdžiai su pridėtu autentiškumo pažymėjimu mano rūpesčiu 2000-ųjų liepą buvo nusiųsti dr. Richardui Henkelmanui į Miuncheno technikos universiteto Radiochemijos institutą. Aš formaliai paprašiau dr. Henkelmaną, ko anksčiau nebuvau prašęs trijų ankstesnių laboratorijų, prieš aršeniko dozės išskyrimą branduoliniu spinduliavimu atlikti daugkartį intensyvų plaukų plovimą, kad griežtai moksliniu požiūriu būtų nustatyta tik endogeninio aršeniko dozė (kraujo pernešama kapiliarais) ir būtų galima kategoriškai tvirtinti, jog egzogeninis aršenikas nebuvo įskaitytas.

Dr. Henkelmano laboratorija 2000 metų rugpjūčio 2 d. man atsiuntė nuodugnią ataskaitą, kuri yra tiesiog pavyzdinė: tiksli, didžiai techniška ir drauge nepaprastai profesionali. Štai šios ataskaitos ištrauka (anglų kalba), kurioje kalbama apie atsargumo priemones šalinant egzogeninį aršeniką, kad nebūtų iškreipti rezultatai:

„To eliminate external contamination, the Napoleon's hair were washed following the washing procedure recommended by LAEA (LAEA, 1977, 163) namely washed in cleaned beaker under mechanical shaking for 10 minutes with 25 ml portion of high purity acetone, water, water, water and acetone, successively. After washing, the hair samples were dried in dessicator over night, then moved out and remained at room environment for 2 hours, weighed again, and finally closed in high purity quartz ampoules. It was found, after washing, the colour of the two hair samples

faded obviously. The weight of the Hair I and Hair 2 were respectively 0,1651 mg and 0,2061 mg, decreased by about 4% compared with that before washing."

„*Quality assurance.* To eliminate external contamination the Napoleon's hair samples should be washed before analysis. It is well known (Ryabukhin, 1980, 154) that washing procedure affects the hair composition. This work employed the LA-EA recommended washing procedure because this standardized one favours the comparability of results reported by different laboratories and/or obtained by using different analytical techniques... High purity quartz ampoules were cleaned and used as the containers of the Napoleon's hair samples in its INAA. A trace amount of arsenic was unexpected found in three blank ampoules and blank correction was then applied."

VERTIMAS:

„Egzogeniniam užterštumui pašalinti Napoleono plaukai buvo plaunami pagal LAEA rekomenduotą plovimo procedūrą; taigi jie buvo 10 minučių mechaniškai plaunami inde 25 ml išgryninto acetono, vandeniu, vandeniu, dar kartą vandeniu ir acetonu pakaitomis. Po plovimo plaukų pavyzdžiai visą naktį buvo džiovinami džiovykloje, paskui išimti ir 2 valandas palaikyti kambario temperatūroje, iš naujo pasverti ir galiausiai įdėti į kvarcu sterilizuotą ampulę ir užantspauduoti. Po plovimo nustatėme, kad dviejų plaukų pavyzdžių spalva akivaizdžiai išbluko. Pavyzdžių nr. 1 ir nr. 2 svoris – atitinkamai 0,1651 mg ir 0,2061 mg, – jis sumažėjo 4%, palyginti su svoriu prieš plovimą."

„*Kokybės (mokslinė) garantija.* Norint pašalinti išorinį užterštumą, Napoleono plaukų pavyzdžiai turi būti nuplauti prieš analizę. Tačiau puikiai žinoma (Riabukinas, 1980, 154), kad plovimo procedūra veikia plauko sandarą (vidinę). Mūsų darbe buvo taikoma LAEA plovimo procedūra, atsižvelgiant į jos normalizuojantį pobūdį, leidžiantį palyginti paskelbtus skirtingų laboratorijų rezultatus ir/arba gautus pasirinkus skirtingas analizės technikas."

Dr. Henkelmanas netgi patikslino, kad aršeniko buvo rasta ampulėse po analizės, tai tik patvirtino visų ekspertų, o ypač Riabukino nuomonę, kad intensyvus plovimas pašalina dalį endogeninio aršeniko. Tiksliau, po plovimo gauti rezultatai rodo *mažesnį* kiekį, tačiau kiek – moksliškai neįmanoma nustatyti.

Plauko nr. 2 tyrimo rezultatas – 3,05 md aršeniko, tad beveik keturis kartus daugiau už normą (tiksliau, 3,81 karto daugiau), vadinasi, akivaizdžiai patologiškas. Iš tikrųjų, jei atsižvelgsime į būdingą kie-

kio sumažėjimą intensyviai plaunant, gautus *rezultatus galima puikiausiai palyginti su ankstesnių laboratorijų rezultatais, vadinasi, apie 4,5–6 md.*

Nuo šiol prieštarą, atsiradusią dėl egzogeninio aršeniko, galime atmesti: dr. Henkelmano darbai Miuncheno universitete įrodo, kad vadinamoji „Noveraco" sruoga, kaip spėjo Alenas Deko, nebuvo apibarstyta konservuojamuoju aršeniku perduodant Lozanos istorijos muziejui.

Taigi nusikaltimo interpretacija, kurią per klaidą, o ne bloga valia išpopuliarino Benas Veideris, nusirašęs nuo Foršufvudo, neteisinga.

Abu jie tvirtina, kad nunuodijimo, kurio auka tapo Napoleonas Šventos Elenos saloje, sumanytojas buvo Burbonų nusamdytas žudikas, gal net grafas d'Artua. Kadangi būsimasis Karolis X yra pakurstęs daugybę pasikėsinimų į Bonapartą, kai šis tebuvo pirmuoju konsulu, jie teigė, jog daugybės mėginimų nunuodyti aršeniku imperatorių būta dar gerokai prieš tremtį – 1805 metais, 1809-aisiais ir net 1815-aisiais prieš Vaterlo mūšį. Jie pareikalavo kaip įrodymo tų laikų plaukų, savo rūpesčiu juos ištyrė ir nustatė smarkiai padidėjusį aršeniko kiekį.

Norėdami paneigti šią versiją, turime priminti: kam nors nužudyti labai mažomis aršeniko dozėmis prireiktų daugybės metų. Sunku patikėti, kad daugybėje mūšių laukų 1805–1815-aisiais, ištisus dešimt metų, nužudymo užsakovai nebūtų pasirinkę greitesnio būdo. Be to, reikėjo tai patikėti įvykdyti vienam asmeniui, kad sąmokslas neiškiltų viešumon. O čia siunčiama daugybė žudikų, ir niekuomet tas pats, kad nė vienas neprasitartų; galiausiai darbui Šventos Elenos saloje baigti pasirinktas mėgėjas, kuris vyksta su imperatorium tremtin, kad Burbonai, tariami užsakovai, neįmestų į kalėjimą!

Vadinasi, tai tikra fėjų pasaka, kuri, nelaimei, daugiau kaip trisdešimt metų diskreditavo, beje, svarią nunuodijimo tezę.

Šiai tezei paremti Benas Veideris surinks daug plaukų pavyzdžių iš 1809–1815 m., kurių kilmė dažnai kelia abejonių. Bus aptiktos nepaprastai didelės dozės (iki 35,3 md) per paskutinįjį tyrimą, atliktą FTB. Įpareigotasis amerikiečių ekspertas 1995 metų rugpjūčio 28 dieną nedvejodamas parašys:

„The amount of arsenic present in the submitted hair is consistent with arsenic poisoning." (Aršeniko kiekis, esantis mums įteiktuose plaukuose, įrodo nusikalstamo pobūdžio nunuodijimą.)

Mes apklausėme keturių laboratorijų ekspertus, atlikusius tokią pat analizę. Visi jie pareiškė, kad fizikas neturi teisės – deontologiniu požiūriu – savo rezultatų publikacijoje juos istoriškai interpretuoti, nes jis neturi tinkamos kvalifikacijos daryti išvadas, ir tai suprantama. Norint įrodyti daug, neįrodoma nieko, nebent kad aptariamieji plaukai, matyt, buvo apibarstyti konservuojamuoju aršeniku.

Benas Veideris net parašys man 1995 metų birželio 28 d. laiške:

„If the results are much less than 40 ppm, then they are not the real hair from Napoleon's head." (Jeigu rezultatai daug mažesni nei 40 md, tada tie plaukai ne Napoleono.)

Jis turėjo omeny plaukus, turinčius autentiškumo sertifikatą, tuo tarpu FTB tirti egzemplioriai, anot jo, gauti iš Betsės Belkomb arba Žorž Sand, kuri juos pirkusi iš Bertranų šeimos, turbūt tėra apibarstytos relikvijos. Visiškai aišku, kodėl aršeniko prisotinta kutikula, ir 35,3 md rezultatas (beje, nežinia, ar kalbama apie vidurkį, rūšį, kraštutinį dydį ir t. t.) staiga tampa akivaizdžiai bevertis.

Geriausi prancūzų toksikologai – ypač Kincas, Lamanas, Favjė, Pino ir Priunerija – tvirtina, jog apibarstymas gali šimteriopai padidinti egzogeninio aršeniko, nusėdusio ant kutikulos, dozę.

Jau sakėme, jog visi perdėti dydžiai yra tikrai klaidingi siekiant pateikti istorinius argumentus, kur svarbu tiesa. Tas, kuris labai atsargiai ir be galo taktiškai, jei taip galima pasakyti, nuodijo Napoleoną, nenorėjo jo nužudyti. Jis nenorėjo būti pastebėtas, nes rizikavo sukelti įtarimus, jei auka mirtų per anksti. Tad pasirinko nedideles dozes, beveik nematomą aršeniko kruopelę. Taip reikia įsivaizduoti įvykius. Argi mūsų nuopelnas, kad žinome – juk tai mums atskleidė, kaip pamatysim, neskelbti dokumentai? Foršufvudas ir Benas Veideris buvo pakankamai protingi, kad prieitų tas pačias išvadas, – deja, jie nebuvo susipažinę su šiais dokumentais.

Suformulavę ir galutinai pripažinę, kad Napoleonas buvo lėtinio nuodijimo aršeniku objektas, dabar turime atsakyti į klausimą, ar jis galėjo būti nunuodytas netyčia?

2.

AR NUNUODIJIMAS BUVO ATSITIKTINIS?

Tai akivaizdžiai tvirtino nemažai istorikų, ieškodami įvairiausių paaiškinimų. Iš viso jų turime keturis, bet nė vienas neatlaiko kritikos, turint omeny neskelbtus dokumentus, apie kuriuos kalbėsime. Štai jų sąrašas pagal įtikimumą:

1) Napoleonas apsinuodijo aršeniku, buvusiu klijuose, kuriais buvo išklijuoti jo kambario sienų apmušalai.
2) Maiste ir geriamajame vandenyje, Napoleono vartotame šešerius metus Šventos Elenos saloje, būta nemažų aršeniko kiekių, tačiau kintamų – tai yra ne visais metais vienodų (nes jo negalavimai susilpnėdavo).
3) Napoleonas gėrė vaistus, kurių sudedamoji dalis buvo aršenikas. Tai rodo patologinės dozės, rastos jo plaukuose.
4) Nustatytos labai didelės aršeniko dozės – didesnės nei 3 md – lygindant su dabar leidžiama norma, tai yra 0,8 md, gal ir galimos, net įprastos tais laikais. Jeigu bus įrodyta, kad 1815–1821 metais jos siekė 5–6 md, viskas taps aišku.

Mes galime vieną po kitos atmesti šias keturias tezes.

1) Ar jis apsinuodijo nuo kambario apmušalų?

Visiškai aišku, kad 1815 metų spalio mėnesį pertvarkant Longvudo namą (kai Napoleonas laikinai apsistoja Briaruose pas Belkombus) į sienų apmušalams naudotų klijų sudėtį įėjo didoka dalis aršeniko. Kvėpavimas aršeniko klijų dulkelėmis ištisomis naktimis neginčijamai nuodijo miegantįjį.

Tačiau tais klijais buvo priklijuoti ne tik Napoleono miegamojo sienų apmušalai, jie buvo naudojami visiems Longvudo buveinės kambariams, tai yra tiems, kur miegojo jo kompanionai, tarnai ir netgi britų karininkai, iš viso apie septyniasdešimt žmonių.

Taigi iš pažiūros galimą prieštaravimą iškėlė, pavyzdžiui, daktaras Korsas per diskusiją, surengtą 1994 metais Čikagoje, kur aš dalyvavau kartu su Benu Veideriu, kurio ataskaitos guli *Napoleonic Society of America* archyvuose. Daktaro Korso įrodymas buvo puikus, bet visiškai neįtikinamas.

Napoleonas būtų paprasčiausiai apsinuodijęs šiais klijais, taip sakant, aršenikui pasklidus kambario ore. Jis turėjo nuolat kvėpuoti smulkiomis dalelėmis, kurių kiekis, žinoma, gan didelis, tačiau ne toks, kad ši versija būtų įtikima.

Sakykim, jei iš tikrųjų taip buvo, kodėl Napoleonui – ir tik jam – pasireiškė visi lėtinio apsinuodijimo aršeniku simptomai?

Paprastai Longvude miegodavo apie penkiasdešimt–septyniasdešimt žmonių: visi imperatoriaus tremties kompanionai – būtent grafas ir grafienė de Montolonai – atskiruose kambariuose, taip pat tarnai, o ypač Luji Maršanas gretimame kambaryje. Ištikimasis liokajus kartais patarnaudavo ir labai vėlai naktį – vos pakeltas skubėdavo prie Napoleono galvūgalio. Kodėl gi jis niekuomet nepasijuto blogai (išskyrus vieną 1820 m. savaitę)? Gal imunitetą buvo įgiję septyniasdešimt žmonių, išskyrus vieną?

Jeigu šis paaiškinimas tinkamas, jie visi turėjo sirgti ta pačia liga. Kai kurie iš jų sunegaluodavo, kaip rašoma neskelbtuose laiškuose, tačiau tos ligos įprastos (kolitas, dizenterija ir t. t.), daugiausia dėl vietos klimato, ir lyg tyčia jomis niekad nesirgo imperatorius! Kai kurie tarnai (Lepažas, Ali, Pjeronas...) kartais staiga susirgdavo, Montolonas netgi parašys savo žmonai neskelbtame 1820 m. laiške: „Visas Longvudas virto ligonine..." Bet niekuomet nė vienam žmogui nepasireiškė nė menkiausias būdingas apsinuodijimo simptomas: nuplikimas, fotofobija, net bronchų kataras arba eritema.

Yra dar įtikinamesnis paneigimas: jeigu nuodingus garus skleidė apmušalai, tai jie, logiškai mąstant, turėjo būti paveikesni labiau dieną nei naktį. Dienos, kaip viename iš neskelbtų laiškų rašo Albina de Montolon, būdavo labai karštos dėl tropinio klimato, o naktys – žvarbios. Jei ore pasklidęs aršenikas buvo dar intensyvesnis valgomajame, kaip atsitiko, kad imperatoriaus tremties kompanionai, užstalės svečiai, niekad neapsinuodijo? Kodėl Gurgo, Las Kasesui, Montolonui, kuriems Napoleonas diktuodavo savo prisiminimus dešimt valandų be perstojo, kartais ištisas dienas, per pačią kaitrą, niekada nepasireiškė nė menkiausias simptomas?

Viena mokslinė konstanta apskritai užbaigia diskusiją: jeigu Napoleonas kasnakt tuo pačiu būdu nuodijosi kambario apmušaluose buvusiu aršeniku, kodėl šios medžiagos, rastos jo plaukuose, kiekis procentais (milimetrais, tai yra tomis dienomis) nėra visuose vienodas, o svyruoja nuo 1 iki 40? Atmeskime kraštutinius dydžius ir imkime dažnesnius vidutinius dydžius, tai yra nuo 1 iki 10: įsitikiname, kad rezultatas, kurį pateikė Saklio laboratorija, nuolat svyruoja nuo 2 iki 6 md, tai yra nuo normalaus iki triskart didesnio. Kaip itin sąmojingai pasakė Benas Veideris 1994 metais Čikagoje, reikia manyti, kad vienomis naktimis Napoleonas laižydavo apmušalus, o kitomis – miegodavo po atviru dangum!

2) Gal aršeniko buvo gausu vandenyje ir į stalą paduodamame maiste?

Kai kurie vandens šaltiniai išties nepaprastai prisotinti aršeniko, pavyzdžiui, La Burbulio Prancūzijoje. Ilgalaikis jo vartojimas padidina aršeniko kiekį apsauginiuose odos dangaluose (naguose ir plaukuose). Tokiu atveju ekspertai norma laiko ne didesnį kaip 0,8 md kiekį, bet ji gali siekti iki 1,5 md, tai yra padidėti kone dvigubai. Nėra nė kalbos, kad nuo kokio nors vandens prisotinto aršeniko vartotojų plaukuose dozė padidėtų iki 6,6 md, tai yra kiekio, aptikto Napoleono plaukuose.

Beje, 1960 metais Foršufvudo prašymu buvo ištirtas Šventos Elenos salos vanduo ir nustatyta, kad jis chemiškai švarus, galimas gerti, be aršeniko, tuo galima įsitikinti ir šiandien.

Tai turėtų užkirsti kelią bet kokiam prieštaravimui, – vandenyje nerasta arseno junginių, – vadinasi, atmestina, kad juo laistytose daržovėse, paduodamose į stalą, būta šios medžiagos. Tačiau mūsų teiginio priešininkai tvirtina, kad patiekalai galėjo būti klastingai užnuodyti virtuvėje ketinant nužudyti Napoleoną. Į tai galima atsakyti, kad jei toks atvejis būtų pasitaikęs per daugybę metų, visi imperatoriaus stalo bendrai taip pat būtų apsinuodiję, be to, kodėl žudikas turėjo nuodyti juos visus, o ne savo auką, kai akivaizdžiai grėsė būti tučtuojau demaskuotam – išaiškintam ir nubaustam! Juk įtarimai tuojau būtų kritę ant šeimynykščių.

Be to, tai buvo neįmanoma. Viena vertus, virėjai virtuvėje neturėjo aršeniko. Visas aršenikas žiurkėms naikinti, patikėtas vieninteliam Longvudo intendantui, buvo saugomas tam skirtame rakinamame kambaryje. Gal koks nors virtuvės pagalbininkas – vienas istorikas ilgai taip manė, kol pakeitė nuomonę, – norėjo atkeršyti imperatoriui, kuris jį nepelnytai pažemino, pavyzdžiui, Pjeronas, bet tada jis privalėjo imtis ypatingų atsargumo priemonių ir barstyti valgius, kad nepastebėtų kelios dešimtys žmonių.

Dar didesnis absurdas: kadangi patiekalų likučiai nuolat būdavo grąžinami į virtuvę tiems patiems tarnams, kurie juos valgydavo bendrai, užnuodytą patiekalą galėjo suvalgyti ir pats nuodytojas.

Iš kur paprastas tarnas galėjo žinoti, kad labai mažos aršeniko dozės nežudo, o tik griauna sveikatą? Kodėl jis būtų rinkęsis nunuodyti visus pietaujančius ir vakarieniaujančius imperatoriaus stalabendrius, užuot pasirinkęs kitą būdą atkeršyti tik Napoleonui? Pridurkime, kad visi patiekalai ir gėrimai, patiekti į imperatoriškąjį stalą, būdavo iš anksto ragaujami, kad būtų išvengta tokio pavojaus; imperatoriaus potvarkiu iš atkimštų vyno butelių nebūdavo antrą kartą įpilama. Ir nė vienam iš jo įprastų svečių – kai kuriems daugelį metų, pavyzdžiui, Montolonams – nepasireiškė nė menkiausias apsinuodijimo simptomas.

3) Ar Napoleonas galėjo būti nunuodytas vaistais, į kurių sudėtį įėjo nemaža dalis aršeniko?

Tokią galimybę vienu metu iškėlė keli istorikai ir vienas toksikologas. Išties XVIII amžiuje ir XIX amžiaus pradžioje dauguma vaistų – ypač kovojant su tais laikais labai išplitusiu sifiliu – būdavo gaminami dedant aršeniko. Vienas iš žinomiausių yra Faulerio skystis. Ar Napoleonas buvo apnuodytas gydant tokiu būdu? Beje, gal Bonapartas kadaise įguloje pasigavo sifilį? Ši prielaida ne tik nepagrįsta, bet ir priešiška.

Užtat visiškai tiksliai žinome visus vaistus, kuriuos Napoleonas vartojo Šventos Elenos saloje. Visi vienas po kito jį prižiūrėję daktarai – nuo O'Meros iki Antomarkio – tai yra 1816–1821 m., vardija

juos savo ataskaitose arba memuaruose. Visi tarnai – jų vienuolika – o ypač Maršanas kruopščiai išdėsto, kas jam buvo paskirta. Apskritai iš Maršano rankų Napoleonas ir gaudavo visus vaistus. Tai tikra tiesa, ir kai vienąsyk Maršanas, nepaisydamas formalaus draudimo, duos savo ponui limonado su vimdomaisiais vaistais, paskirtais Antomarkio, imperatorius graudžiai sušuks: „Ir tu, sūnau, išdavei mane?"

Galima kategoriškai tvirtinti: nė į vieno Šventos Elenos saloje Napoleono suvartoto vaisto sudėtį aršenikas neįėjo.

Kad patikėtume, jog tai tiesa, įsivaizduokime padėtį: jis gubernatoriaus kalinys, įkalintas ankštame plote aplink Longvudo namą, visiškai suvaržytas, dieną naktį prižiūrimas britų sargybinių. Niekas negali prie jo prieiti be išankstinio patikrinimo. Hadsonas Lou netgi pačiame Longvude turėjo savo žmonių, šnipų, norėdamas žinoti menkiausią faktą. Toks buvo Džeksonas, kuris lydės Albiną, kai ji paliks Šventos Elenos salą. Tokiomis aplinkybėmis Napoleonas visiškai negalėjo slapta vartoti – vaistų ar ko nors kita, – kad apie įvykį nebūtų tučtuojau pranešta Hadsonui Lou.

Turime patikslinti: nuo 1815 metų Napoleonas vartojo vienintelį produktą, turėjusį be galo mažą aršeniko dozę: likorisą, kažką panašaus į apykartį saldymedį, tais laikais atstojusį kramtomąją gumą nervams raminti. Betsė Belkomb savo *Atsiminimuose* pažymi, kad nuo jo imperatoriaus dantys dažnai būdavo juosvi.

Napoleonas čiulpė likorisą visą savo valdymo laikotarpį nuo 1804 metų, ir tai jam nesukėlė jokių padarinių: niekada nepasireiškė – ar verta sakyti? – nė vienas patologinis apsinuodijimo požymis. Šiandien mes žinome, jog nuolatinis šio saldymedžio, turinčio aršeniko, vartojimas gali padidinti aršeniko dozę sveiko žmogaus plaukuose daugių daugiausia nuo 0,8 md iki 1,00 md.

Neskelbti dokumentai mums praneša dar šį bei tą, ko nežinojo istorikai: kone visus įprastus vaistus, paskirtus Napoleonui skirtingų gydytojų būdingoms tropinio klimato ligoms gydyti, taip pat vartojo grafas ir grafienė de Montolonai.

Štai, pavyzdžiui, ištrauka iš Albinos de Montolon dienoraščio, kur apie tai užsimenama:

„Ketvirtą nėštumo mėnesį susirgau dizenterija, iš pradžių mane kaip ir kitus gydė ricinos aliejumi, paskui ilgą laiką kalomeliu. Laimė, neprireikė po šio vaisto grieb-

tis „blue pills"*, sukeliančių seilėtekį, kuriomis kaip vieninteliais vaistais nuosekliai gydomos epidemijos aukos. Generolas Gurgo sirgo sunkiau ir ilgiau už mane. Būgštavau, kad siaubingi skausmai nepakenktų mano kūdikiui..."

Dauguma Napoleonui nuolat skiriamų vaistų visus šešerius metus lygiai taip pat būdavo skiriami visiems tremtiniams, neskelbti dokumentai tai dar kartą paliudija. Taigi vaistus kaip vieną iš galimų atsitiktinio apsinuodijimo priežasčių reikia atmesti.

4) Ar šie toksikologiniai rezultatai tais laikais buvo „nenormalūs"?

Prieiname prie paskutinio prieštaravimo, iš pažiūros sunkiausiai atmetamo, nes nebuvo atliktas eksperimentas, galintis patvirtinti jo nepagrįstumą: gal nepaprastai didelės dozės, išskirtos iš Napoleono 1821 metais plaukų – neginčijamai, palyginti su šių laikų norma, – tais laikais buvo įprastos?

Pavyzdžiui, profesorė Šantalė Bismiu 1997 metų lapkričio 21 d. laiške man parašė tokius žodžius:

„Galimas daiktas, kad XIX amžiuje aršeniko kiekiai organizme buvo didesni, palyginti su šiandieniais, o savaiminis lėtinis apsinuodijimas juo dažnesnis nei 1997-aisiais: vandens bei maisto kokybė nebuvo kontroliuojama taip kaip šiandien..."

Ką gi manyti apie paskutinįjį prieštaravimą?

Norint moksliškai atsakyti į šį klausimą, reikėtų pateikti branduoliniam švitinimui kitų plaukų, ne tik Napoleono, tiksliau, plaukų žmogaus, kuris tuo pačiu metu gyveno greta jo Šventos Elenos saloje.

Toks tyrimas niekuomet nebuvo atliktas ir akivaizdu, kad jis neįvykdomas. Kas šiandien gali ištiess parūpinti Gurgo, Maršano arba Hadsono Lou plaukų?

Tačiau istorija, kaip sakėme, geba pateikti lemtingų siurprizų. Ir vėl galime remtis neskelbtais dokumentais. Taip atsitiko, kad šeimos archyvuose Fransua de Kandė-Montolonas rado savo senolės grafie-

* Gyvsidabrio piliulių.

nės Albinos de Montolon plaukų sruogą. Greičiausiai ji įteikė šią meilės relikviją savo vyrui prieš išvykdama iš Šventos Elenos salos 1819 metų liepos 2 d. (dabar žinome, kad Napoleono įsakymu). Vėliau šią sruogą Montolonas parsiveže į Prancūziją su visais Albinos laiškais, gautais po jos išvykimo iki pat jo paties grįžimo į Europą. Itin pedantiškas jųdviejų rūpestingumas saugant visą savo korespondenciją, įskaitant Albinos laiškų juodraščius, – vėl tampa istorijos dovana.

Akivaizdu, kad Fransua de Kandė-Montolonui sunku savo pavyzdžius patvirtinti autentiškumo sertifikatu. Tarp kitko, jei ji atsitiktinai būtų užginčyta kai kurių istorikų po tyrimo rezultatų paskelbimo, visuomet galima nustatyti šio plaukų pavyzdžio ir pridėtų dokumentų metus. Taip pat galima atlikti DNR testą, išrovus keletą jos plaukų, nes balzamuoti palaikai ilsisi Atgailaujančių nusidėjėlių koplyčios kriptoje Monpelje, ir nustatyti minėtos sruogos autentiškumą.

Apie keturis Albinos de Montolon autentiškus plaukų pavyzdžius, vidutiniškai trisdešimties centimetrų ilgio, dr. Richardo Henkelmano ataskaitoje, 2000 metų rugsėjo 23 dieną man atsiųstoje faksu, minima (versta iš anglų kalbos):

„Ilgiausią plauką padalijome į tris dalis, be to, atlikome tokį pat trumpesnių plaukų tyrimą. Endogeninio aršeniko kiekis visuose keturiuose pavyzdžiuose *siekia nuo 0,8 iki 0,9 md.* Nėra akivaizdaus skirtumo tarp plaukų skirtingų atkarpų.

Procedūra buvo tokia pat kaip tiriant Napoleono plaukus (primename: vidutinis rezultatas – 3,1 md. *Aut.*). Branduolinis egzempliorių švitinimas buvo atliktas Berlyno atominiame reaktoriuje."

Vadinasi, aršeniko kiekis plaukuose Albinos, gyvenusios Šventos Elenos saloje 1819 metais (ji išvyko liepos 2 dieną), visiškai atitinka šių laikų toksikologų normaliu ir nepavojingu sveikatai laikomą kiekį. Suprantama, šia sruoga ir minėta dr. Henkelmano ataskaita gali remtis ir istorikai bei toksikologai, kurie pageidauja dalyvauti kartu su mumis viešuose debatuose.

Taigi mano įrodymas griauna paskutinį prieštaravimą: priešingai, nei reikėjo tikėtis, sveikų žmonių aršeniko kiekis 1815–1821 metais buvo lygiai toks pat kaip ir šiais laikais. Tokiomis aplinkybėmis, *kaip paneigti, kad Napoleonas, kurio plaukuose aršeniko kiekis (vidutinis: 5,6 md) viršijo kompanionės (0,85 md) kiekį daugiau kaip šešis su puse karto, buvo*

nunuodytas? Nebent per stebuklą dar atsirastų peikėjas ar skeptikas, gavęs bent vieną autentišką plauką žmogus, kuris gyveno Šventos Elenos saloje 1815–1821 metais, ir aršeniko kiekis jame būtų bent jau lygus 4–5 md! Tokį iššūkį būtų sunku atremti.

Šį nepaprastą atradimą padarėme, rizikuodami labiau sužlugdyti, nei apginti savo tezę, jeigu aršeniko kiekis Albinos plaukuose būtų buvęs itin didelis, nes labai tuo tikėjome.

Tad nenuostabu, kad profesorius Hamiltonas Smitas apskaičiavo mūsų amžininkų 1000 britų tautybės žmonių aršeniko kiekio plaukuose vidurkį ir nustatė, kad sveikame plauke jo kiekis maždaug 0,8 md. Kai kurie autoriai, toksikologai, netgi teigė, jog 1,5 md ar net 2 md dozė mūsų laikais būtų tam tikrais atvejais normali. Taip tvirtina Deilas ir Kolas apie XIX amžiaus medalionuose rastus plaukus, kuriuose jie 1979 m. aptiko 3,8 md vidutinę dozę, taigi daug didesnę už tą, kuri šiandien laikoma pavojinga (3 md).

Taip pat man buvo nurodyta, kad šių laikų žmonių plaukų pavyzdžių, paimtų iš Nanto, tyrimai parodė 2,7 md aršeniko kiekį (Pino darbai, 1984 m.). Be to, Napoleono plaukų, Santinio nukirp-

tų 1816 metų spalio 16 dieną (šį faktą pranešė Las Kasesas), pavyzdyje rastas, anot juos paveldėjusios Trubeckojų šeimos, daug didesnis kiekis (nuo 9,22 iki 30,4 md) nei mūsų rezultatai. Dabar mes tiksliai žinome, kad būtent tada, kai kiekis nenormaliai didelis (šiuo atveju per 30%), rezultatus dera vertinti itin atsargiai, nes pavyzdys gali būti netikras arba pernelyg apibarstytas konservuojamuoju aršeniku.

Prisiminkim: šioje dosjė būtina atmesti užteršimą kai kuriais plaukus stiprinančiais skysčiais, turinčiais aršeniko. Labai tiksliai žinome iš Maršano, kad jis gana reguliariai imperatoriaus kūną įtrindavo odekolonu, bet niekada nevartojo jokio kito skysčio. Beje, odekolone nėra aršeniko.

Kad ir kaip būtų, ar Santinio nukirpti imperatoriaus plaukai autentiški, niekuomet nebuvo nustatyta. Kaip ir tai, ar jie buvo gausiai apibarstyti aršeniku norint geriau išsaugoti. Tokiu atveju didelis kiekis nieko nereiškia. Suprantama, kad per ilgus metus egzogeninis aršenikas, sąveikaudamas su oru, palengva garavo ir dozės likutis bus ne 80 md, bet 60 ar 40 md arba dar mažesnis, jeigu tiriamasis egzempliorius labai senas, paveiktas blogų oro sąlygų arba didžiulio karščio. Kitaip tariant, kai aršeniko kiekis didesnis nei 30 md, rezultatas

kelia įtarimą, kad šia medžiaga plaukai buvo apibarstyti, o patologija neturėtų būti įtariama.

Santinis – imperatoriaus išvytas iš Šventos Elenos salos – buvo veikiau nedorėlis ir puikiausiai galėjo parduoti klastotes. Vadinasi, į šiuos duomenis turi būti žvelgiama itin atsargiai, kaip patikslina A. C. D. Leslis ir H. Smitas: („However, there is no possibility of establishing the authenticity of this sample with absolute certainty." (Vis dėlto negalima su visišku įsitikinimu tvirtinti, kad šis pavyzdys autentiškas.)

Šis pareiškimas aiškiai taiko į Santinio sruogą.

Išvada: Napoleonui pasireiškė beveik visi labai silpno, bet progresuojančio apsinuodijimo aršeniku simptomai, šiais laikais aprašyti ir pripažinti. Šiuo atveju profesorius Hamiltonas Smitas yra kategoriškas.

Tai patvirtina ir keturių skirtingų laboratorijų atlikti moksliniai tyrimai. Aptiktos aršeniko dozės jo neužkonservuotuose plaukuose yra neginčijamai didelės, daug kartų viršijančios tos epochos ir tos vietos normą.

Bet koks aiškinimas, grindžiamas kokiu nors atsitiktinumu – paveikusiu saloje tik Napoleoną ir nė vieno kito žmogaus, net gyvenusių šalia, Longvude – nei kompanionų, nei kaimynų, iš viso apie septyniasdešimt asmenų, – neatlaiko kruopščios analizės išvadų.

Teiginys, kad Napoleonas buvo nunuodytas labai mažomis dozėmis, sąmoningai be galo silpnomis, kaip tik tokiomis, kurios nesukeltų pavojaus jo gyvybei, šiandien sietinas su didele statistine tikimybe. Jei ne įsitikinimu.

Nuo šiol natūraliai kyla klausimai: kas, kur, kaip ir kodėl? Septintajame dešimtmetyje Foršufvudą varžė istorikų turima informacija apie tą laikotarpį. Šiandien remiantis neskelbtais dokumentais galima į juos visiškai aiškiai atsakyti.

3.

Kas galėjo nunuodyti Napoleoną?

Neturėdamas originalaus dokumento ir tikslesnės informacijos, Foršufvudas pirmasis iškėlė sau šį klausimą, atliko daugybę loginių dedukcijų, remdamasis dosjė prielaidomis. Jo išvada tapo neginčijamu silogizmu.

Napoleonui lėtinio apsinuodijimo aršeniku sindromas 1818–1821 metais kone nuolat reiškėsi.

Pirmoji prielaida: liečia žmones, palikusius Šventos Elenos salą iki 1819 metų, tad iki imperatoriaus apsinuodijimo; apie tai negali būti jokios kalbos.

Antroji prielaida: liečia žmones, atvykusius į Šventos Elenos salą 1819-aisiais, taigi kai imperatoriui jau pasireiškė apsinuodijimo požymių; apie tai taip pat nėra jokios kalbos.

56 Pirmoji prielaida išteisina, pavyzdžiui, Las Kasesą, Gurgo, Santinį, O'Merą ir kt. Antroji prielaida panaikina bet kokį kaltinimą Antomarkio bei kitų asmenų (Buonavitos, Vinjalio ir kt.), kuriuos imperatoriui atsiuntė šeima. Taigi įtariamųjų ratas labai susiaurėja: apima tik kompanionus ir tarnus, nuolatos gyvenusius su imperatoriumi nuo 1816 metų pradžios iki jo mirties 1821-aisiais.

Iš tarnų, dėl anksčiau minėtų priežasčių atmetus virtuvės darbininkus, lieka tik Luji Maršanas. Jo visiškas atsidavimas, absoliutus kėslų neturėjimas, faktas, kad aršenikas buvo jam nepasiekiamas, netgi jis nebūtų mokėjęs juo naudotis, paprasčiausias naivumas – visa tai verčia jį kategoriškai atmesti.

Lieka tik du, tiksliau, trys tremties kompanionai: didysis maršalas Bertranas (jo žmona Fanė) ir grafas Šarlis Tristanas de Montolonas.

Remdamiesi neskelbtais dokumentais pasvarstykime apie Bertranus: jie gyveno ne Longvud Hauze, bet toli nuo jo. Vadinasi, Bertranas negalėdavo laisvai įeiti į rakinamas intendantūros patalpas, kur saugotas aršenikas žiurkėms nuodyti. Nežinomas nė vienas jo stimulas. Tačiau ar tokių svarstymų pakanka, kad jį galutinai išteisintume? Jo žmona Fanė, mergautinė pavardė – Dilon, buvo kilusi iš Britanijos. Ji neapkentė Napoleono, Plimute net norėjo šokti į vandenį, –

tai dienoraštyje pasakoja Albina, – kad nereikėtų plaukti su juo į Šventos Elenos salą. Ji beprotiškai pavydėjo Albinai. Tai patvirtina daugybė smulkmenų. Kai 1816 metų birželio 18 d. Albina pagimdys pirmąją dukterį Napoleonę, ji skelbs visur: „Grafienė de Montolon susiplanavo pagimdyti per Vaterlo pralaimėjimo metines". Kai vėliau 1818-aisiais Albina pagimdys antrą dukterį Žozefiną, anoji viešai sušuks (o tai išties labai stebina): „Šis kūdikis – iš akies luptas imperatorius!"

Visų pripažinta – ir istoriškai susiklostę – kad nunuodijimas renesanso epochoje seniai, nuo Bordžijų laikų, daugiausia buvo moteriškas nusikaltimas (La Vuazen, La Brenviljė XVII amžiuje, mūsų amžininkės ponia Lafarž arba Mari Benar). Kodėl ne ponia maršalienė Bertran?

Nes ji fiziškai negalėjo to atlikti, nebent kaip savo vyro bendrininkė. Hipotezė, jei teigtume, siekdami sugriauti Foršufvudo silogizmą, kad 1816 metais palikusieji Šventos Elenos salą buvo „susimokę" su atvykusiais 1819 metais – jie surezgė didžiulį sąmokslą, apie kurį niekas niekada nėra girdėjęs, taip pat absurdiška. Absurdiška, tačiau ne labiau už Foršufvudo ir Beno Veiderio padarytas išvadas apie nuolatinį nuodijimą 1809–1815 metais vienas po kito skirtingų, solidarių, bet nežinomų autorių, kuriuos staiga pakeitė atvykėlis, kad tremtyje pratęstų iš anksto suplanuotą politinę žmogžudystę!

Beje, Fanė nė minutės nepalikdavo savo vyro. Tad kaip ir kodėl ji turėjo nuodyti Napoleono gėrimą arba patiekalą? Be to, kodėl 1818 metais ji su vyru staiga sunegalavo, gavę iš imperatoriaus dovanų aiškiai užnuodyto vyno butelį? Šį faktą aprašė keletas memuarininkų.

Dauguma neskelbtų dokumentų, pavyzdžiui, Albinos laiškai Šarliui, mums praneša, kad Bertranas, amnestuotas Liudviko XVIII, imasi daugybės žygių, kad išvyktų iš Šventos Elenos salos. Kodėl nepribaigė savo aukos, jeigu kaip tik jis ilgo, nuolatinio, beveik dvejus metus trukusio nuodijimo sumanytojas, kai dėl jo „išlaisvinimo", regis, nuspręsta 1819 metais? Šarlis tai patvirtina 1820 metų liepos 29 laiške tokiais žodžiais:

„Bertranas su žmona gyvena savo pusėje, o mes (Napoleonas ir jis) savojoje, galima sakyti, kad Longvude yra du Longvudai..."

Tiksliau apie jų išvykimą jis rašo savo žmonai ankstesniame 1820 metų birželio 6 d. laiške:

„Bertranai visuomet ir visur man atrodo nuostabūs, kad ir kokią slaptą mintį austų, regis, jog jie degte dega noru grįžti į Europą ir nelabai suvokia, kad vis dar yra čia, nors niekas jų nelaiko, be to, šiuo klausimu gavo visiškai priešingą atsakymą, nei gavau aš, kai norėjau išplaukti drauge su tavim.“

Jis prisimena ir Napoleono pasirašytą draudimą jam *1819 metų liepos 2 d. palikti Šventos Elenos salą su savo žmona.* Montolonas eina dar toliau: jis net patikslina, kad Bertranas, Napoleonui merdint, linkęs palikti salą, rizikuodamas būti išbrauktas iš testamento.

Mes kaip galima objektyviau atmetėme visus imperatoriaus artimuosius, išskyrus vieną: generolą grafą Šarlį Tristaną de Montoloną.

Visi neskelbti dokumentai berods patvirtina, kad jis išties yra šio nunuodijimo kaltininkas. Tačiau – priešingai, nei atrodo – jis ne nusikaltėlis ir netgi nebūtinai priešiškas Napoleonui! Užtat sunku nesižavėti išskirtiniu jo protu.

Tikra tiesa, istorija vėl mums pateikia nepaprastą siurprizą. Kas būtų galėjęs įtarti, kad Napoleonas ir Montolonas pažįstami nuo paauglystės? Kad šie du žmonės, daug vėliau pasmerkti baisiai tremčiai, kuri atves prie tragedijos, be abejo, unikalios Prancūzijos istorijoje, palaikė ryšius dar Ajače? Be to, kas būtų galėjęs pamanyti, kad Napoleono brolis princas Žeromas nuo 1792-ųjų taip pat buvo susijęs su Montolonu?

Vienas pasaulinio garso istorikas – laikomas pačiu geriausiu šio periodo specialistu, jo pavardę nutylim iš draugiškumo – 1993 metų lapkričio 22 dieną man parašė „nemanąs, kad jaunasis Bonapartas galėjo mokyti matematikos Montoloną, nes būsimasis imperatorius išvyko iš Korsikos dešimties ir tuo metu buvo didelis nemokša. Jo pomėgis matematikai pasireiškė tik Brienėje“. Jo klaida ir vėl įrodo, kad nė vienas istorikas, nors ir koks gerbiamas, neturi teisės užginčyti dosjė, nesusipažinęs su mūsų neskelbtais dokumentais.

Šį pareiškimą paneigia tai, ką grafienė Albina de Montolon šiuo klausimu rašo dienoraštyje. Markizas de Semonvilis, jaunojo Šarlio Tristano de Montolono, kuris liko našlaičiu būdamas penkerių, įtėvis, 1792-aisiais grįžta į Prancūziją iš ambasados Konstantinopolyje.

Laivui patyrus šiokių tokių gedimų, jis buvo priverstas išlipti Ajače, o štai detalus Albinos pasakojimas apie įvykį:

„Imperatorius tuomet buvo artilerijos kapitonas. Ponia de Semonvil atvyko su dviem dukterimis ir dviem sūnumis. Imperatorius, tada artilerijos kapitonas, apgyvendino ambasadorių savo namuose Ajače. Jo broliai ir seserys buvo jaunųjų Montolonų bendraamžiai, ir abiejų šeimų santykiai viešnagės mėnesį tapo artimi. Napoleonas susibičiuliavo su Šarliu, vyriausiuoju iš brolių, tuomet dvylikos trylikos metų, ir, kad neleistų laiko veltui, paskatino kartu su juo mokytis matematikos. Tada jis nė nenumanė, kad vieną dieną šis berniukas lydės jį į tremtį..."

Ko Napoleonas 1792-aisiais iš tikrųjų negalėjo nė įtarti, yra ypatinga, jei ne pasakiška. Istorija išties pranoksta pačių didžiausių romanistų vaizduotę.

Vis dėlto ko Albina negalėjo nė įsivaizduoti, – gana įtikima, jog Napoleonas Šventos Elenos saloje papasakojo jai šį epizodą, – kad ji niekada nežinojo tiesos. Jos dienoraštis šiuo klausimu pateikia mums įrodymą: vyras jai niekuomet neprasitarė apie baisiąją tiesą nei 1819 metais, jai išvykus iš Šventos Elenos salos, nei 1821-aisiais, jiems susitikus po imperatoriaus mirties.

Atėjo laikas pateikti vieną iš sensacingiausių neskelbtų dokumentų: Albinos dienoraščio ištrauką. 1815 metų liepą, aiškina ji, Ekso saloje nugalėtas Napoleonas, netekęs savo kozirio – pulkų, ketina pasiduoti anglams į nelaisvę – atsiduoti, kaip jis rašė puikiame laiške, „galingiausiam, amžinam ir kilniausiam iš savo priešų".

Egzistuoja riteriška tradicija, tokia pat sena kaip karas, kurios pėdsakai veda į antiką (pavyzdžiui, Hanibalas ją taikė sumuštiems romėnų generolams), trumpai išdėstyta garsiajame devize: „Garbė nugalėtajam". Karui pasibaigus, narsus kovotojas gali tikėtis, kad nugalėtojas su juo maloningai elgsis. Jo dosnumas tik padidina šlovę ir liudija didžiulę galią. Kornelis viską šia tema pasakė rašydamas apie Augustą, kur galingojo imperatoriaus vardas vartojamas („Augusto (tai yra karališkas gestas") kilniam elgesiui apibūdinti. Napoleonas žinojo šią tradiciją, o Kornelis visuomet buvo jo mėgstamiausias klasikas (Austerlico išvakarėse imperatorius sakė aplinkiniams: „Jei būtų gyvas, suteikčiau jam princo titulą"). Beje, Šventos Elenos saloje vakarais jis labai nevykusiai skaitys kaip tik Kornelio tragedijas. Napoleonas buvo toks tikras, kad jį Londone sutiks, pagarbins ir padoriai elgsis,

kad nuo Nijoro primygtinai pareikalauja angliškų pusryčių, norėdamas prie jų priprasti prieš išlipdamas Anglijoje. Jis mėgstąs vaizduotis savo gyvenimą „Londono priemiestyje", patikslina jis.

Ekso saloje, ruošiantis išplaukti į Plimutą, Napoleonas suburia aukštus savo pareigūnus, kai kuriuos bendražygius, nemenką būrį generolų, šeimos narius ir mokyčiausius patarėjus, iš kurių Las Kasesas, laisvai kalbantis angliškai, jau atlieka vertėjo pareigas, ir visiems pateikia klausimą: „Manote, kad aš privalau pasiduoti anglams?"

Visi jie atsako pritariamai, išskyrus vieną. Vienintelį! Jis turėjo būti drąsus, genialiai įžvalgus ir apdovanotas nepriklausomu nepaprastu protu! Aišku, tai Montolonas, tik keista, kad šio nuostabaus fakto nežino nė vienas istorikas. Montolonas – vienas iš visų – ne tik nepatars Napoleonui pasiduoti anglams, bet netgi išpranašaus, kad jie imperatorių ištrems kuo toliau nuo Europos. Jis neįvardijo Šventos Elenos salos, ir dėl suprantamos priežasties, tačiau buvo netoli to, dabar, skaitant Albinos dienoraščio ištrauką (parašytą tuo metu), galima tvirtinti, jog Montolonas meistriškai pranoko savo kompanionus ir potencialius varžovus skaitydamas imperatoriaus likimą lyg iš atverstos knygos. Šiuo atžvilgiu Albinos tekstas nepalieka jokios abejonės.

„Grįžęs iš karininkų, imperatorius sušaukė svitos generolus ir poną De las Kasesą; jis norėjo sužinoti, ar esant tokiai padėčiai dera atsiduoti anglų vyriausybės didžiadvasiškumui... Visų karininkų nuomonė, išskyrus vienintelį generolą de Montoloną, buvo kopti į *Bellerophon* denį. Imperatorius, nustebintas generolo de Montolono nepritarimo, liepė jam išdėstyti motyvus ir įsileido į ilgą ir karštą diskusiją... Ši diskusija Šventos Elenos saloje būdavo dažnų imperatoriaus ir pono de Montolono pokalbių tema. Ji taip pat tapo viena iš priežasčių, kad nuo tol imperatorius pasitikėjo jo nuomone ir protu. Jis dažnai kartodavo jam: „Tai mane pribloškė!"

Dėl šios priežasties mums aiškūs du svarbiausi dalykai: visų pirma nuo tol Napoleonas visad laiko Montoloną nepalyginti didesnio proto už kitus. Vėliau jis ims gerbti dar ir Las Kasesą – labiau išsilavinusį nei Montolonas, jau pagarsėjusį literatą ir dėl šios priežasties tinkamesnį rašyti jo memuarus, – tačiau visiems kitiems, be išimties, jaus tik panieką.

Apie imperatoriaus panieką Gurgo žino visi istorikai. Šio neurotiškas pavydas, nenuovokumas ir ypač neurozė siutins imperatorių Šventos Elenos saloje. Jis daro netaktą po netakto: iš neskelbto 1819

metų spalio 2 d. Šarlio laiško sužinome, kad jis išdrįso pasiskolinti pinigų iš Hadsono Lou, savo mylimo šeimininko budelio:

„Gurgo nori, kad jo paikystės būtų pamirštos (...), tačiau blogiausia, jog stengėsi tai padaryti pasinaudodamas žmogumi, kuris su juo gerai elgėsi, net paskolino pinigų (...). Geras tonas reikalavo apeiti šį klausimą ir tenkintis 100 luidorų, maloniai paskolintų sero Hadsono Lou..."

Jis su purvais maišė Albiną, net pareiškė imperatoriui, prisipažinusiam, „kad ji galėtų būti jo meilužė": „Nė nemaniau, kad Jūsų Didenybės toks blogas skonis!"

Jis taip pat išprovokavo Montoloną dvikovai ir atsisakė kautis tik tada, kai kategoriškai uždraudė Napoleonas. Ir dar: iš vieno, aišku, neskelbto Albinos laiško sužinome, kad grįžęs į Prancūziją jis nedvejodamas paprašo ją finansinės paramos!

Ji pernelyg kilni, kad pyktų. Kitame 1820 metų kovo 9 d. laiške – neskelbtame – siųstame iš Briuselio, Albina aiškiai savo vyrui pareiškia:

„Gurgo man parašė, dėkodamas už stambią sumą, kurią jam skyriau; aš ir vėl esu geroji, žavingoji madam de Montolon, *Bellerophon* ir *Northumberland* didvyrė... Jis labai nelaimingas, praneša man, jog motinos išlaikymas niekuomet nebuvo apmokėtas. Kadangi apie visa tai jis jums, be abejo, rašė, turi juo pasirūpinti. Šiuo atveju labiausiai pravarti dorybė – atleisti priešams, užmiršti įžeidimus. Nelaimės akivaizdoje kerštingumas privalo atsitraukti."

Išties puikus laiškas. Jis paaiškina, kodėl vyras ją dievina. Tačiau toks aristokratiškas taurumas prieštarauja papročių laisvei. Štai įrodymas: kito neskelbto 1819 m. rugsėjo 26 d. laiško ištrauka:

„Ką veiki, mano gerasis Šarli? Rėži sparną apie kokią nors moterį? Jei būtų gera, neprieštaraučiau: bet *šita*, ne, ji mano pritarimo nesulauks." (Originale pabraukta jos ranka.)

Taigi mes sužinojome, kad Gurgo, apie kurio drąsą čia nekalbame, imperatorius visuomet niekino. O didysis maršalas Bertranas, kuris išsiskyrė iš kitų savanorių tremties kompanionų ir kurio palaikai dar ir šiandien ilsisi greta jo Invaliduose?

Kuris istorikas galėjo žinoti, kad Napoleonas, tiesą sakant, laikė jį negabiu? Albinos dienoraštyje, po atviro pokalbio su Napoleonu šia tema, mums tai atskleidžiama nedviprasmiais žodžiais:

„Jis manė, kad generolas Bertranas buvo garbingas žmogus, ir neklydo. Bet anaiptol nelaikė jo protingu ir daugybę kartų išvadino baisia vidutinybe; jam esą buvo lemta tapti gabiu prižiūrėtoju; jis esą gerai įvaldęs savo amatą, bet reikėjo tuo ir apsiriboti. Negalėjau pasirinkti blogesnio didžiojo maršalo, pridūrė jis; jei čia būtų atvykęs Diurokas, turėčiau milijonus; jis būtų viską išsaugojęs..."

Šios paslaptys daug sako ir apie Albinos ir imperatoriaus – mažų mažiausiai artimus – santykius. Ši atvira pastaba mums atskleidžia tiesą, kuri anksčiau buvo nesuprantama, be to, netikėtai nušviečia santykius Šventos Elenos saloje, ypač keistą, dvilypį, žodžiu, paradoksalų Napoleono ir Montolono ryšį.

Pirmas – svarbiausias – faktas lengvai paaiškinamas: 1816 metais išvykus Las Kasesui, iškyla Montolonas. Per maža parašyti, kad jis scenoje yra pirmasis arba geriausias. Ne! Tiesą sakant, jis yra vienintelis, vienut vienas, kuriuo imperatorius visiškai pasitiki, ir galima teigti, kad šis išimtinis pasitikėjimas tikrai padidėjo dėl Napoleono paniekos visiems kitiems, – Montolonas tai puikiai supranta, – tai kiekvienas žino ir jaučia. Taigi Šventos Elenos saloje nuo 1817 metų įsigali imperatoriaus valdžia ir tuoj po jo iškilmingai įšventinto ir gavusio didį antrąjį vaidmenį Montolono valdžia. Montolonas gali daryti ką nori ir viską sau leisti, ypač prieš tai pareiškęs: „Imperatoriaus įsakymu!" Niekas, net ir Bertranas, kaip koks tarnas, nė iš tolo nemėgina bent kiek prieštarauti. Tiesą sakant, iki pat galo Montolonas užima monopolinę poziciją. Jis laikomas dofinu iki pat šios tragedijos pabaigos.

Psichologiniu požiūriu tai puikiai suprantama.

Primename: Napoleonas 1811 metais nedavė Montolonui leidimo vesti Albiną de Vasal. 1812 metais Rusijoje netgi parašė įsaką, reikalaujantį išvyti Albiną iš rūmų dėl begėdiško elgesio. Anksčiau Montolonas nedvejodamas apgavo imperatorių Viurcburge, pateikęs prašymą – kai nebuvo ką daryti po pirmojo neigiamo atsakymo – vesti itin garbingą moterį, „pirmininko Segjė dukterėčią", kuri buvo ne kas kitas, o ta pati Albina de Vasal!

Natūralu, kad Šventos Elenos saloje kasdien artimai, nuolat ben-

draudamas su Montolonu, kurį kadaise šiurkščiai sumenkino, Napoleonas, dėl gana suprantamo noro atsilyginti, patikliai atsidavė žmogui, kurį taip menkai vertino sėdėdamas soste.

Kitame neskelbtame 1820 metų birželio 20 d. laiške Montolonas aprašo imperatoriaus, kuris aiškiai juo pasikliauja, pasikeitusį nusistatymą jo atžvilgiu:

„Švelniai myliu imperatorių, visą gyvenimą būsiu ištikimas jo draugas, jo draugystė man atstos patį didžiausią titulą..."

Toliau daug sakantis prisipažinimas:

„*Atleiskit*, žmona ir vaikai, aš negaliu be jūsų gyventi!"

Kankinamas klausimas: *kieno* ir *kodėl* jis prašo atleidimo?

Ankstesnis teiginys yra gana priimtinas. Kitas mūsų skaitytojams tikriausiai sunkiau suvokiamas: Napoleono ir Montolono ryšys, sustiprintas jausmingų pasikalbėjimų akis į akį tropiniame pragare, kuriame jie surakinti vienas su kitu, lieka iš esmės prieštaringas.

Jie keistai priklauso tai pačiai rasei, sutariančiai dėl nelygybės pagal nuopelnus, tai yra dėl elementaraus kilmingumo apibrėžimo. Argi Montolonas ne senos giminės, siekiančios XIII amžių, paveldėtojas, turintis kalavijo riterio titulą, Prancūzijos karalių įsteigtą už drąsą ir nuopelnus. O Napoleonas, už ką jis pelnęs karūną, jei ne už tas pačias savybes? Montolonas, anot labai paplitusio posakio, gal net „rasės grynuolis", tačiau Napoleonas apskritai tėra „prasimušėlis". Pirmieji gal ir jaučia šiokį tokį pasibjaurėjimą priimdami kaip sau lygius naujokus. Tačiau „prasimušėlis" arba „geriausios rasės" yra sinonimai. Atsitiktinai neiškylama kaip išlošus loterijoje. Kai vieną dieną Napoleonas sušuko: „Kas galiausiai tas sostas? Aksomu aptrauktos lentos!", jis tiesiog paaiškino dalyką, kurio neįžvelgia vidutinybės, kurio niekas negeba pakeisti, pasitelkęs atkaklų laiko darbą. Pastarieji, gal ir ne daugiau nusipelnę už pradedančiuosius, bent jau žino apie brangenybę, kantrumu įgyjamą iš kartos į kartą: eleganciją, mokėjimą elgtis, meną neišsiduoti (atvirumas geriausiu atveju – prastuomenės savybė), savitvardą ir dažnai gebėjimą pasakyti nuomonę ne paviršutiniškai vardijant įvykius, bet numatant ilgalaikius tikslus. Napoleonas žavisi Montolonu, o abipusiškumas taip pat tikras dėl panašių ir

skirtingų priežasčių. Panašių, nes vieno nueitas kelias yra kito siekiamas tikslas. Skirtingų, kadangi jie negali vienodai jausti bendrai išgyventų įvykių, neperžengdami būtinų hierarchinio ryšio ribų. Vadinasi, egzistuoja tylus dviejų vyrų broliškumas, bet Montolonas jaučia dar ir pagiežą: Revoliucija sugriovė Senojo Režimo diduomenės, iš kurios jis buvo kilęs, pamatus, ir kaip tik Revoliucija galiausiai iškėlė Napoleoną į valdžią!

Iš tikrųjų jiedu yra bendražygiai. Šventos Elenos sala iš tikro – mūšio laukas ne karine prasme, nors čia vyksta kasdienis tremtinio ir jo vienintelio draugo mūšis su gubernatoriumi, kuris juos kankina ir tramdo, – juos sieja gluminantis psichologinis panašumas. Vis dėlto jų broliavimasis beprecedentis nuversto imperatoriaus gyvenime.

Albinos dienoraštis pateikia istorikams naują siurprizą. Imperatorius jai išpažino intymiausias paslaptis. Apskritai ji jas dėsto nepaprastai objektyviai. Žinoma, galima tuo suabejoti skaitant Napoleono nuomonę apie diduomenę ir prasčiokus. Tačiau nereikia pamiršti, jog Albina de Vasal nepriklausė senai aristokratų giminei, skirtingai nei Montolonas, ir kad dienoraštyje jai niekada nepristinga intelektinio padorumo.

Napoleonas pateikia vadinamąją „svirties sistemą“ (tai jo rašysena), – tai originalus, jo ranka rašytas dokumentas, kuris irgi yra tarp mūsų neskelbtų raštų. Čia jis siekė politikos, nukreiptos alternatyviai sujungti Senojo Režimo aristokratiškąją ir plebėjiškąją, tai yra liaudies, partijas. Visuomet buvo tvirtinama, kad jis buvo paveldėjęs iš Revoliucijos priešiškumą aristokratams rojalistams, ir, beje, „generolas Vandemjeras“ pradėjo savo neregėtą karjerą iššaudęs daugybę rojalistų per sukilimą ant Švento Roko bažnyčios laiptų. Štai slapta mintis, kurią jis patikėjo Albinai:

„...kai jis norėdavo padaryti spaudimą plebėjų partijai, sakydavo: radau ištikimybę tik tarp kilmingųjų; padugnės visada yra padugnės – norėjau auksu paversti purvą, o jis ir liko purvas...“

Bonapartas buvo pernelyg didelis realistas, kad, kopdamas į valdžią, nesiremtų revoliucine liaudimi. Tačiau jo ilgalaikis siekis iš tikrųjų buvo į ankstesnes pozicijas grąžinti Senojo Režimo diduomenę, kol ji dar nebuvo pagedusi, tai yra tikrai nelygią visuomenę – panašiai kaip gamtoj, – kur teisės ir pareigos hierarchizuotos pagal kiekvieno,

kad ir kokios kilmės, nuopelnus. Dėl to Napoleono ir Montolono ryšys Šventos Elenos saloje buvo solidarus ir podraug prieštaringas, bet, šiaip ar taip, sutvirtintas bendrais gėdingais politiniais įsitikinimais. Šis dalykas yra svarbiausias, nes paaiškina, kodėl Napoleonas nuolatos nesutiks, – nors niekada jam apie tai neprasitars, – pakeisti Montolono. Šis kompanionas buvo dar ir *ideologiškai* nepakeičiamas.

Jų ryšys iš esmės yra prieštaringas: kupinas esminių panašumų ir neįveikiamų prieštaravimų. Kiekvienas iš jų savo ruožtu jaučiasi ir prastesnis, ir pranašesnis už kitą priklausomai nuo liečiamos temos pobūdžio.

Suprantama, kodėl Montolonas suvokia Napoleoną „kaip savo tėvą", – šiuos žodžius nuolat kartoja (neskelbti laiškai Albinai). Ne toks akivaizdus ir ne toks apčiuopiamas yra faktas, kad jis į Napoleoną dažnai žvelgia ir kaip į savo sūnų. Kitaip sakant, Montolonas neslepia susižavėjimo istorijos milžinu, pavyzdžiui, Albinai 1820 metų liepos 29 d. rašytame neskelbtame laiške:

„Mano dienos eina rašant prisiminimus paties nepaprasčiausio kada nors gimusio žmogaus, klausantis jo, diskutuojant su juo apie svarbiausias visuomenės paskatas, didžiausius poreikius, politiką, administravimą, karą. Dienos beveik visuomet esti per trumpos, neretai ir naktys prabėga prie darbo..."

Tačiau Montolonas lygiai taip pat slapta mano pranokęs daugeliu atžvilgių savo poną. Ekso saloje jis laimėjo lažybas prieš Napoleoną. Vienas prieš visus! Kodėl Šventos Elenos saloje turėjo būti kitaip? Jis sumanė planą, apie kurį Napoleonas nė nenutuokia ir kuriam tikriausiai nepritartų, tad ar verta apie jį pasakoti, kai jis jau įrodė savo pranašumą išpranašaudamas įvykius?

Jau *Northumberland* denyje, pasakoja Albinos dienoraštis, Montolonas, geriau už Napoleoną žaidžiąs šachmatais, nuolat jam nusileisdavo, kad šis net nepastebėdavo! Kalbama apie strategiją vieno iš pačių didžiausių kada nors gyvenusių strategų akivaizdoje? Napoleonas nesutiko, kad galima būti protingesniam už jį, Montolonas tai puikiai suprato ir pasimokė. Gerai žinoma, atkakliai tvirtina Albina: kad nepralaimėtų, Napoleonas galėdavo sąmoningai sukčiauti!

„Generolas Gurgo kelis kartus aplošė imperatorių. Tuomet buvo pastebėta, kad gen. Montolonas tyčia nusileidžia imperatoriui, tai supratę anglų karininkai labai smaginosi, teigdami, jog tai dvariškio bruožas."

Atskleista paslaptis tučtuojau tampa labai reikšminga:

„Vėliau Šventos Elenos salos gubernatorius prasitaria imperatoriui, kad ponas de Montolonas su juo žaisdavęs nerimtai..."

Taigi Montolonas patarnaus valdovui, už kurį jausis pranašesnis: tai paradoksalioji šio beprecedenčio ryšio pusė, galbūt unikali Prancūzijos istorijoje. Taip paliečiame reikalo esmę, žinoma, sunku sutikti su ja, tačiau būtina, norint išsiaiškinti tiesą.

Kai Ekso saloje Montolonas išpranašauja Napoleono ištrėmimą iš Europos ir kai vos po trejų metų slapta nuodija jį, norėdamas sudaryti sau palankias politines sąlygas grįžti į Europą, kalbama apie tą patį dalyką ir tokį pat elgesį. Tiesą sakant, tai tas pats reiškinys, pirmasis istorikams nežinomas dalykas, kurį mums atskleidė Albina, o antrasis paslėptas amžiams, įskaitant pačią Albiną.

Lažybas Ekso saloje jis laimėjo tik todėl, kad teikė pirmenybę politiniam išskaičiavimui, o ne elegancijai, realizmui, o ne užuojautai. Jis anksčiau už visus suvokė, kad anglai nepakęs Napoleono buvimo Europoje, nes jis jiems keltų politinę grėsmę. Ir vėliau jis atmes gailestį dėl išlaisvinančių lažybų. Juk Montolonas – lošėjas; dar vienas panašumo su Napoleonu bruožas!

1819 metais, ypač po Eks Šapelės kongreso, Šventos Elenos saloje dėl tų pačių priežasčių jis suvokia, kad Napoleono grįžimas į Europą anglams būtų paranki politinė priemonė daryti spaudimą Prancūzijos karaliui, kad šis rytuose apribotų caro ambicijas. Taigi tokiomis aplinkybėmis galima teigti, kad Albinos, nieko nenumaniusios apie vyro veiksmus, dienoraštis prieš jos valią mums įteikia mįslės raktą. Galima pamanyti, kad Montolonas pernelyg gerbė didįjį žmogų, kad būtų leidęs sau taip įžūliai imtis iniciatyvos, tačiau tai reikštų jo nepažinti.

Tarp mūsų neskelbtųjų dokumentų yra įrodančių, kad Montolonas buvo visai netekęs vilties. Tačiau jie taip pat įrodo, kad jis toli gražu nejautė savo ponui nuoširdžios pagarbos, kurią visų akivaizdoje pabrėžtinai demonstravo Longvude. Kitas unikalus dokumentas.

Vos ne vos įskaitomame prieraše, išvedžiotame 1819 metų rugsėjo 26 d. laiško Albinai paraštėje, tarsi apimtas nevaldomo pykčio, nebevadina Napoleono kaip paprastai „Jo Didenybe", o pajuokiamai rašo „Ponas". Štai šio svarbiausio ir, suprantama, neskelbto prierašo tekstas, kuris atskleidžia Montolono gebėjimus.

„Dabar mano gyvenimas nepakeliamas, dar vakar nuo vidurdienio iki dešimtos vakaro negalėjau išeiti, kai pakildavau, vėl prasidėdavo tas pats per tą patį. Jei būčiau ne toks kurčias, mano lova jau stovėtų Pono bibliotekoje, ir būčiau ten dieną naktį – ligotas ir geros savijautos; jis man be galo meilus, bet, išskyrus tave, mano Albina, man nieko nereikia, nebereikia, vienas tavo bučinys man atstoja visus pasaulio turtus, visas malones... Pabučiuok už mane vargšus vaikučius, sudie, aš tavo visut visas amžinai..."

Mūsų žiniomis, Šventos Elenos salos trijulė neturi sau lygių Prancūzijos istorijoje.

Albina – labai talentinga moteris. Vaikystėje jai buvo pranašaujama, kad „taps kone karaliene". Ji myli du visais atžvilgiais skirtingus ir vienas kitą papildančius vyrus: Napoleoną dėl jo istorinės reikšmės ir iš dalies dėl genialumo, o nuo 1809 metų Montoloną – už žavesį, protą ir rafinuotumą. Pirmuoju atveju tai tikras kultas; o antruoju – beprotiška meilė, aistringa, švelni ir geidulinga nuo pat pirmos dienos. Toliau pagrįsime šį dvejopą požiūrį nepaneigiamais įrodymais, kurių akivaizdžiai nežinojo nei Foršufvudas, nei Benas Veideris. Mes turime daugybę Šarlio ir Albinos de Montolon meilės laiškų, įrodančių ypatingą jausmą. Palengva tarp Napoleono ir Montolono – koks emocinis sąmyšis – užsimezgė abipusis susižavėjimas. Imperatorius labai nori mylėti jį kaip sūnų, bet su sąlyga, kad šis elgsis kaip visuomet paklūstantis pavaldinys, kartais net pamindamas teisę turėti savo gyvenimą, būti pačiu savimi. Šarlį maloniai glosto mintis, kad jis įkvepia tokius jausmus, tik slapta nebus nuolankus, nors iš pažiūros, regis, pritaria.

Jie dalijasi ta pačia moterimi, bet Šarlis myli Albiną: čia ir slypi skirtumas. Pati didžiausia Napoleono klaida – jis tiki, jog Šarlis gali paaukoti jam meilę, nes užmerkė akis prieš neištikimybę. Galiausiai ši klaida jam kainuos gyvybę.

Jokia jėga pasaulyje, jokia nauda – nei finansinė, nei socialinė –

niekuomet netrukdys Šarliui labiau už viską mylėti Albiną. Neskelbti laiškai mums atskleidžia, ko negalėjo žinoti nė vienas pasaulio istorikas. Argi ne nuostabi paslaptis? Ši anaiptol nebanali tragedija – pati romantiškiausia iš visų XIX amžiaus meilės istorijų.

4.

Kur ir kaip buvo galima nunuodyti?

Akimirką atsidurkim Montolono vietoje. Kad pradėtų nežymiai, grįžtamai, laikinai nuodyti, jis privalo parinkti kokį maisto produktą ar gėrimą, atitinkantį tam tikras griežtas sąlygas. Ir visų pirma tokį, kad niekuomet nebūtų pastebėtas, aptiktas, identifikuotas arba išduotas.

Jis privalo veikti vienas, visiškai slapta, iš pradžių neaišku kiek laiko. Čia reikia ypatingos savitvardos – ir šiuo atveju ypač pravartus aristokratiškas auklėjimas. Negalima paneigti: šitaip pasielgti reikėjo drąsos ten, neturint jokios emocinės paramos. Vidinis savo pranašumo jausmas, didelė savikontrolė ir charakterio stiprumas – mokėjimas užgniaužti savo nuomonę. Toks elgesys vien psichologiniu požiūriu atmeta nuodytoją buvus iš liaudies. Dažniausiai tokių introvertiškų asmenybių pasitaiko tarp aristokratų. Pamatysim tai vėliau, viename iš neskelbtų laiškų jis prisipažins Albinai.

„Savo gyvenime elgiausi nepaisydamas kitų žmonių patarimų ir pavyzdžių, ir dabar neketinu keistis..."

Čia mes pateikiame klausimą visiems istorikams, kurie nežino apie kitą, 1820 metų birželio 6 d., laišką: kaip jie paaiškintų Montolono tvirtinimus, jei ne jame atsiskleidžiančius ketinimus, ir aiškų apsisprendimą?

„Bari mane, kad tikiu tuo, ko trokštu... tačiau ar tai fantazija, ne, tai išskaičiavimas, įsitikinimas, kad būdamas tvirtos valios ir nenuilstamai veikdamas 99 kartus iš 100 pasieksi tikslą...

Dėl mano gyvenimo įpročių sunku įvertinti charakterį, mano mane esant nuolaidų, bet klysta, daugelį mano veiksmų lemia panieka...

Visa, kas netrukdo eiti nusibrėžta kryptimi, man yra visiški niekai...

Aš pratęs, ir niekas *man nesutrukdys pasiekti tikslą,* todėl viską pakelsiu, viską iškęsiu, čia ir pasisėmiau jėgų pasilikti. Rašydamas, kad išvyksiu, net jei neatsiras pakaitinio, išliejau tai, ką baudžiausi daryti, o ne tai, ką galvojau..."

Ar gali būti dar aiškiau? Kaip galima tikėtis pažinti Montoloną, neskaičius jo prisipažinimų?

Pasirinkimas nuodyti aršeniku kėlė nemenkų sunkumų: negali būti nė kalbos apie patiekalą arba gėrimą ant imperatoriaus stalo, nes jie galėjo kliūti kitiems valgytojams, pradedant pačiu Montolonu ir jo žmona. Tai turįs būti gėrimas, skirtas tik Napoleonui. Kas dar? Kad prie jo niekas niekada nesiliestų. Tai turįs būti tik uždraustas dalykas. Be to, svarbu, kad valgis ar gėrimas būtų retas, brangus, vertingas, neįmanomas gauti bent jau čia, Šventos Elenos saloje.

Reikalas tampa dar sudėtingesnis dėl to, kad Napoleonas – kad ir kas nutiktų – staiga nesuvartotų didelio kiekio, kad chroniška intoksikacija (lengvas apsinuodijimas aršeniku) nevirstų ūmiu priepuoliu, nesibaigtų staigia mirtimi.

Ketindamas taip pavojingai rizikuoti, Montolonas turėjo visiškai bet kurią akimirką kontroliuoti minėtą nuodą, reikalui esant jį pakeisti arba juo atsikratyti. Būti tikras, kad niekas negalės užimti jo vietos, jei ateityje negalės atlikti tarnybos arba pats sirgti, pavyzdžiui, nepakilti iš lovos.

Ši pastaba svarbi: iš tikrųjų jei pradėjus nuodyti imperatoriaus sveikata netikėtai pagerės, tai Montolonas neteks priėjimo, jam ilgą laiką bus trukdoma įsikišti. Mes įsitikinę, kad būtent taip atsitiko 1819 metų pabaigoje, bet to nežinojo daug istorikų!

Pagaliau svarbu, kad būtų galima galutinai nutraukti šią operaciją nepatraukiant dėmesio, jei bus priimtas visiems tremtiniams palankus sprendimas, nes apskritai ši manipuliacija – ne žmogžudystė, o tik visuotinis išsivadavimas.

Montolonas, be jokios abejonės, tikriausiai ilgai galvojo, kol rado keblios problemos sprendimą. Paradoksalu, bet jam pavyko galbūt dėl to, kad Napoleonas jam jautė prieraišumą. Išties nuo 1815 metų jo aplinka svarstė, kaip palengvinus imperatoriaus golgotą. Šeimos laiškai? Jis jų niekada negauna. Žaidimai, tai yra šachmatai? Vis su tais pačiais visąlaik pralaiminčiais priešininkais: Bertranas prastai žaidžia, o Montolonas žaidžia per gerai ir leidžia garsiajam tremtiniui laimėti. Itališkos dainos, pianinas, muzika? Čia pranašesnė Albina. Tačiau ji viena. Moterys? Montolonas sutiks, kad būtų kaip tik jo moteris dėl to, kad ji vienintelė. Fanė Bertran nepalieka Hats Geito, lankosi retai. Tarnaitė? Neįsivaizduojama. Salietė, tai yra kinė arba juodukė? Toks pats atsakymas. Vieną dieną Napoleonas sušuks – jo žodžius

atpasakoja Las Kasesas, – kad „jam teko tenkintis tuo, kas po ranka". Ak! Nearistokratiška, tačiau žinome, kad soste jam būdavo įprastos tokios rūšies nešvankybės. Viena dvaro dama, nemandagiai jo paklausta: „Na, madam, ar tebemylite vyrus?", itin sąmojingai atšovė: „Tebemyliu, sere, jeigu jie mandagūs..."

Be abejo, nuostabu, kad Montolonas, labiau už viską dievinantis savo žmoną, sutiko su tokia paslauga. Kad ir kaip būtų, nėra tikrumo, tačiau tai suprantama: ji kilusi iš kitos aristokratiškos tradicijos, iš feodalų (prisiminkime pirmos nakties teisę). Valdovas iškelia tą, su kurio žmona dalijasi. Beje, nuo 1817 metų – tada, matyt, užsimezgė šis ryšys – Napoleonas, nutukęs, pilvotas, beveik visiškai paliegęs ir, kaip visada, nerangus su moterimis, kurių jis bijo* – negali būti pavojingas meilužis, juolab varžovas. Mes vis susiduriame su tuo pačiu psichologiniu reiškiniu: Montoloną drąsina didelis pasitikėjimo savimi, o dar labiau pranašumo jausmas, ką kalbėti apie žaidimą, kurį nusako taip: iš garsiausio šios epochos vyro ir manęs – katrą ji pasirinks? Žinoma, mane! Kitaip tariant, labai išdidžiai slapta širdyje pagalvodavo, kad pranoko žymiausią amžiaus žmogų!

Vėliau jis sužinos baisiausią dalyką: priešingai, nei tikėjosi, žaidimą pralošė jis!

Imperatoriaus aplinka, norėdama palengvinti nuversto suvereno, kurį nuolat kamuoja jo budelis, kančią, nevengia nė vieno malonumo, įskaitant gastronomijos sritį. Užduotis nelengva, nes pats Napoleonas niekina skanų maistą, dažniausiai geria tik vandenį arba kavą, jis visuomet valgymą laikė laiko gaišimu. Jam buvo pataikaujama visoje Europoje, taigi su daugybe detalių pranešama apie menkiausius jo pomėgius. Valdant Prancūziją, tais laikais pirmaujančią šalį vynų srityje, daugybės oficialių ceremonijų metu būtinai reikėjo įvardyti mėgstamiausią vyną... Tai jis padarė daug kartų.

Tai *Ževrė Šambertenas*, garsus burgundiškas vynas. Napoleonas nebijo šventvagystės, nes dažniausiai geria labai nedaug – taurę, kartais pusantros – ir praskiestą vandeniu! Be to, keistas, vien jam būdingas elgesys: valgydamas jis daugiausia geria vandenį, o *Ževrė Šambertenų*

* Toliau pateikta ištrauka iš neskelbto Albinos dienoraščio, kur ji aiškina, „kad Napoleono aistringumas dažnai priversdavo įsimylėti (...), bet jis nenorėdavo leistis užvaldomas ir žvelgė į moteris kaip į priešą, visuomet nukreipusį į jį ginklą, be to, keliantį tokį siaubą, kad nebeatrodo toks nuostabus..."

itin santūriai gurkšnoja neįprastą valandą, tai yra naktį arba ankstų rytą, apie 4 ar 5 valandą, su nepaprastu pasimėgavimu kėlęsis dirbti visą gyvenimą pagal daugumai mirtingųjų neįprastą tvarkaraštį. Dažnai yra kartojęs, kad aušros tyla jam – įkvėpimo šaltinis.

Pirmasis šią mintį jam pakišo berods grafas Las Kasesas, visuomet pataikavęs, nuolat keliaklupsčiavęs (jis buvo pramintas Jėzuitu). Šventos Elenos salą paprastai pasiekdavo apyprasčiai vynai. Tačiau netoliese, jei taip galima pasakyti, tai yra Keiptaune, Afrikos pietuose, vadinamajame Konstanco regione, iš burgundinių vynuogių, greičiausiai būtent Ževrė Šamberteno, britų kolonistai gamino geros reputacijos vyną, baisiai brangų, visiškai tokio pat skonio. Vieną vakarą Las Kasesas pasiūlo: kodėl Jo Didenybei neatsisiųsdinus nedidelio kiekio ir nepasimėgavus? Dar geriau: tai jo karališka privilegija, gal gubernatorius, paprašytas visos prancūzų kolonijos, duotų leidimą? Kaip Hadsonas Lou drįs nepritarti, kai gresia anglų pasmerkimas, juk prancūzai, didžiausi vyno žinovai visame pasaulyje, giria ypatingus britų vynuogynų nuopelnus? Toks Las Kaseso pasiūlymas – puiki manipuliacija.

Visi turės iš to naudos. Napoleonui, kuris nemurmėdamas kenčia dėl dvigubo nuopuolio – politinio ir fizinio, – sumaniai vėl suteikiama ribota sritis, šventenybė, tam tikra prasme imperatoriška išimtis šioje pragariškoje saloje, kur Hadsonas Lou su juo elgiasi nemandagiai, nepripažįsta imperatoriaus titulo ir baisiausiai žemina. Tad Napoleonas turėtų įvertinti šią iniciatyvą, ir anaiptol ne kaip gurmanas, o dėl to, kad vynas – pagarbos simbolis.

Las Kasesas išpeš asmeninės naudos. Beje, jis visiems girdint pažada ir tesės žodį: jei palikęs Šventos Elenos salą, keliaus pro Keiptauną, iš Konstanco atsiųs imperatoriui pirmuosius šio vyno butelius. Jeigu pasirodys verta, gubernatoriui sutikus, Montolonas, rūpinęsis tiekimu, bus įpareigotas vėliau jo atsisiųsdinti už imperatoriaus pinigus, nes šis vynas labai brangus. Aišku, jis bus saugomas atskirame, kitiems neprieinamame kambaryje – kaip šventenybė – ir bus skirtas 1816 metais tik Napoleonui! Las Kasesas į Šventos Elenos salą atsiųs pirmuosius butelius. Imperatorius sužavėtas pagirs jo kokybę Montolonui.

Tad Montolonas užnuodyt galės kaip tik Konstanco vyną: jis kone stebuklingai atitiks visas būtinas sąlygas.

Montolonas vienas rūpinasi visu tiekimu. Longvude nuo 1816 me-

tų, gubernatoriui sutikus, jis dar atsakingas ir už žiurkių naikinimą. Žiurkių knibžda, valgant jos šmirinėja po stalu tarp kojų svečiams. Jos įkando miegančiam Bertranui, o sergančiam arkliui nugraužė beveik visą šlaunį. Albina savo dienoraštyje tokiais žodžiais apibūdina pavojų, keliamą kūdikiui lopšyje, ir apsėdimui prilygstančią Longvudo deratizaciją:

„Saloje nebuvo nė vieno nuodingo gyvūno, užtat apstybė milžiniškų žiurkių, jos graužsaid sienas, įlįsdavo tarp panelių ir mūsų barake keldavo baisų triukšmą. Nuogąstavom dėl vaikų, kad jos neįlįstų į lopšius, nuolat juos sergėjom, tai buvo tikrai nepakeliama!"

Taigi Hadsonas Lou – paliudytas faktas – pasiuntė Montolonui didžiulį aršeniko kiekį masiškai nuodyti žiurkes Longvude. Nieko neįprasta: Montolonas gauna kambarėlį su langu, kur bus sandėliuojamas šis nuodas, neprieinamas bet kam, kaip bet kuris daiktas, relikvija, rezervuota ar draudžiama prekė. Suprantama, kad jame saugomi ir brangaus Konstanco vyno buteliai. Išskyrus pradėtą butelį, stovintį imperatoriui arba Maršanui po ranka. Montolono, vienintelio turinčio raktą, rūpesčiu maždaug kartą per mėnesį jis pakeičiamas nauju.

Akivaizdus prieštaravimas: kur parašyta, kad Montolonas pilstė vyną į butelius, juk toks nereikšmingas darbas tinka vien tarnui? Niekur. Montolonas tikrai ragaudavo visų valgių ir gėrimų, tiekiamų į imperatoriaus stalą. Jis vienintelis buvo įpareigotas garantuoti imperatoriaus saugumą. Nejaugi Konstanco vynu, skirtu tik Napoleonui, galėjo manipuliuoti dar kas nors, ketinantis jį nunuodyti? Kas kitas, išskyrus jį? Argi ne jis buvo atsakingas, jei įvyktų nelaimė? Ar ne jis privalėjo griežtai laikytis formalumo?

Kartais liūdna skaityti kai kurių istorikų raštus: „Montolonas fiziškai negalėjo pilti nuodų Napoleonui į vyną *kasdien*, metų metus". Jie tik įrodo ničnieko nesupratę. Ritualo atlikimas mėnesio arba trijų mėnesių dažnumu nuodytojui ir buvo pati geriausia apsauga nuo įtarimo. Šis veiksmas buvo savaime suprantamas, tiesiog įprotis.

Konstanco vynas pasiekia Šventos Elenos salą jūra iš Keiptauno vidutiniškai kartą per tris mėnesius ir iš pradžių sandėliuojamas Hats Geite pas britų pirklį, pavarde Ibetsonas. Iš anoniminio rinkinio, pavadinto „Keliautojo užrašai, arba Keistų pastabų rinkinys apie Buonapartės gyvenimą, užsiėmimus, įpročius Longvude paskutiniaisiais

1818 metų mėnesiais", kurių autorius britas, išleisto „Pillet l'Aîné" 1819 metais Paryžiuje, mes sužinome smulkų pristatymų sąrašą.

„Akiai malonu peržvelgti visas etiketes, prilipintas prie dėžių bei statinių. Smagu aptikti turtingo Londono prekijo parduotuvę ant Pietų jūros uolos."

Jis smulkiai aiškina, kad jam buvo leista persirašyti išlaidų sąrašą iš komisaro tiekėjo, pavyzdžiui, 1816 m. birželio:

Bordo vyno	240	butelių
Baltojo Bordo vyno	60	butelių
Maderos	30	butelių
Tenerifės	150	butelių
Šampanės	15	butelių
Keiptauno	630	butelių
Konstanco	15	butelių

(ir dar 180 butelių alaus ir sidro)

Longvude geriama daug, iš viso 1140 butelių per mėnesį, 38 buteliai per dieną, bet atkreipkim dėmesį į nedidelį Konstanco vyno kiekį. Aišku, kad šie penkiolika butelių skirti maždaug pusei metų.

Iš *Užrašų* mes net žinome, kad Montolonas nustatė šampano ir Konstanco vyno kiekį, kad „Buonapartei įkyrėjo bekoniena, ir šis pareikalavo jo nebetiekti".

Ibetsonas siunčia Konstanco vyną į Longvudą statinaitėmis, o Montolonui suteikiamos *ypatingos* pareigos dėl kone pagarbios vyno paskirties – supilstyti jį į butelius. Napoleonas išgerdavo taurę ar pusantros vyno per dieną, nereguliariai, be to, praskiesto vandeniu, iš viso tik vieną ar du butelius per mėnesį, kartais mažiau.

Kiekvieną mėnesį Montolonas pagal pareigas inventorizuoja bei tvarko sąskaitas užsirakinęs kambarėlyje greta imperatoriaus apartamentų „Jo Didenybės įsakymu, ir niekam nevalia jo trukdyti!"

Reikia vos keleto sekundžių įberti dvi tris kruopeles aršeniko miltelių į butelį. Dar geriau – ir tai ypač svarbu – ši manipuliacija tokia nepastebima, kad Montolonas blogiausiu atveju galėjo (arba prireikus, būtų galėjęs) ją atlikti viešai. Nenorintieji sutikti su mūsų pasakojimu labai klysta, nes mano, kad nunuodijimas neįmanomas dėl itin sudėtingų atsargumo priemonių. O iš tikrųjų nebuvo nieko pa-

prasčiau ir greičiau. Pavyzdžiui, pakako, kad Montolonas turėtų truputį aršeniko kišenėje, nagu pakabintų šiek tiek smulkių miltelių ir patrintų jais kamštį – ir pikta išdaiga iškrėsta. Kartojame: chroniška intoksikacija be galo mažais kiekiais neturi nieko bendra su mirtinu nunuodijimu. Norint pasiekti tikslą, reikia įberti kuo mažiau. Brenviljė receptas lakoniškas: kiekio sulig nedidele saga, teigia ji, pakanka trisdešimčiai žmonių nunuodyti, tad kuo mažiau nuodų!

Iš visų prieštaravimų šis mažiausiai pagrįstas: įberti į kiekvieną butelį juokingai menką aršeniko kiekį Longvudo superintendantui buvo vaikų žaidimas. Kambarėlis iki šiol išlikęs, bet, aišku, jis dabar ne toks, koks buvo 1816–1821 metais, nes Longvudas po Napoleono mirties buvo užimtas, pertvarkytas, o vėliau restauruotas – grąžinta ankstesnė išvaizda, gal tik šiek tiek pakeitus, o priestatas buvo paverstas tvartu.

Veiksmo būdą, vėliau pamatysim, Montolonui pasufleravo Brenviljė, XVII amžiaus aristokratų palikuonė kaip ir jis, tikriausiai pati garsiausia visų laikų nuodytoja, beje, uoli katalikė (detalės žinomos iš jos nuodėmklausio abato Piro, aplankiusio ją egzekucijos išvakarėse). Tvirtinti, jog Montolonas Longvude negalėjo užnuodyti Konstanco vyno, nes jį supo pernelyg daug žmonių, tolygu neigti, jog markizė Brenviljė, ligoninės globėja, niekada negalėjo nunuodyti būrio ligonių gydytojų ir seserų akivaizdoje. Tačiau mes žinome, kad ji per daug metų nunuodijo per trisdešimt ligonių keisdama dozes, kad tiksliau nustatytų poveikį, ir, kaip pati pabrėžė, niekuomet nebuvo nutverta.

Tačiau bus paprieštarauta: argi Napoleonas nesisaugojo? Visiškai ne, tai rodo jo žodžiai: valdovui verčiau atsiduoti į likimo rankas, nors ir kyla grėsmė sužlugdyti savo gyvenimą, ir iš visų liudytojų lyg tyčia tik Montolonas pacituoja šį tekstą, – jį randame jo *Memuaruose*, išspausdintuose Leipcige 1846-aisiais.

Dar svarbu prisiminti, kad Napoleonas 1814 metų balandį po pirmosios abdikacijos mėgino nusižudyti Fontenblo. Išgėręs nuodų flakoną, kurį visuomet nešiojosi. Gal jie buvo išsivadėję? Šiaip ar taip, jis raitėsi iš skausmo ant parketo, kol jo gydytojas Korvizaras gelbėdamas daug kartų išplovė skrandį ir prigirdė vimdomųjų vaistų. Po ankstesniojo tarno Konstano išdavystės Napoleonas Fontenblo patikės naują nuodų flakoną jau Maršanui, kitam tarnui, ir įsakys nuolat jį laikyti po ranka, tai Maršanas aprašė savo *Memuaruose*.

Taigi aišku, kodėl sušlubavo imperatoriaus sveikata, kai 1815 metų

spalį jis atvyko į Šventos Elenos salą. Napoleonas mėgino nusižudyti vos prieš pusantrų metų. Nuo to laiko jis patyrė dar baisesnių išbandymų: Šimtą dienų, Vaterlo, savo maršalų išdavystę, antrąją abdikaciją. Betsės Belkomb aprašyti simptomai 1815-aisiais Briaruose, fizinės negalios ženklai 1816 ir 1817 metais, be abejo, atsirado dėl šio patogeninio praeities poveikio ir visiškai neturi nieko bendra su vėlesniais Montolono manevrais.

Užtat mūsų pasakojimą patvirtina du įvykiai:

Pirmasis – Frančesko Čiprianio mirtis. Jis labai seniai tarnauja imperatoriui: ne tik kaip metrdotelis, bet atlieka ir Napoleono slaptosios policijos tremtyje pareigas, panašiai kaip Fušė, nes nėra geresnio... Jis ne tik korsikietis, bet ir kadaise Kapryje pažinojo Hadsoną Lou, – išties groteskiškas sutapimas.

Kiekvieną vakarą, vilkėdamas paradine uniforma, jis iškilmingai skelbia, tartum vis dar būtų Tiuilri: „Jo Didenybės pietūs!" Imperatorius reikalavo šios ceremonijos, norėdamas toliau išlaikyti savo rangą.

Tą 1818 metų vasario 24 dieną jis darė tą patį, ir nė vienas svečias nepastebėjo nieko neįprasta. Jis grįžta po kelių minučių nešinas pirmuoju patiekalu, paskui surinka iš skausmo ir staiga pargriūva. Susirietęs ant parketo, su skausmo grimasa. Visi priblokšti. Imperatorius liepia kuo skubiausiai pakviesti daktarą O'Merą. Šis skubiai Čiprianį apžiūri ir nesugeba nustatyti tikslios diagnozės. Simptomai neatitinka nė vienos gerai žinomos ligos, – O'Mera praneša: ūmus apendicito priepuolis. Čiprianis mirs po trijų dienų*. Žinoma, skrodimo nebus, – kodėl turėjo būti įsakyta jį atlikti, jei niekas tuo metu neatrodė įtartina? – ir jis bus palaidotas Longvudo protestantų kapinėse. Daug vėliau, ypač 1840 metais, bus ieškoma jo kapo, tikriausiai ketinta jo palaikus ekshumuoti. Jo palaikai niekada nebus rasti. Ši paslaptis liks neišaiškinta. Vėliau pamatysim, kad gubernatorius, įtaręs nunuodijimą, galbūt buvo linkęs nuslėpti nuo Londono laboratorijos kompromituojančius Čipriannio palaikus. Šią paslaptingą mirtį mėginta aiškintis. Pateikta nepagrįstų ir keistų hipotezių, neparemtų jokiu patikimu pagrindu.

Pavyzdžiui, Čiprianis buvo neva dvigubas agentas: šnipinėjo ir gubernatoriui Hadsonui Lou, ir Napoleonui. Gubernatorius, atskleidęs

* Šaltinis: 1818 m. kovo 22 d. Bertrano laiškas kardinolui Fešui.

jo dviveidiškumą, norėjo jį nužudyti! Ir, savaime aišku, pasirinko itin painų būdą: kad auka mirtų viešai, vykdydama tarno pareigas. Galima atpažinti „anglofobiją", Prancūzijoje labai paplitusią po Žanos d'Ark mirties. Ko tik nesugeba „klastingasis Albionas"?

Kiti teigė, kad Čipriano palaikai buvo sukeisti su Napoleono 1821 ir 1840 metais (per palaikų perlaidojimą). Imperatoriaus palaikai, keturiuose vienas į kitą sudėtuose karstuose, atpažinti keturiasdešimties liudytojų, iš kurių daugelis jo tremties kompanionai ir tarnai (įskaitant Luji Maršaną), buvo anglų sukeisti: vietoj imperatoriaus kūno paguldytas Čipriano. Gurgo riktelėjo ir kone apalpo pamatęs imperatorių tą akimirką 1821 metų dieną, tarytum šis „nuo to laiko miegojo", rašė jis. Tačiau jo emocijos ne kažin ko vertos, kaip ir kiti liudijimai. Beje, trečias karstas (juodmedžio) buvo užrakintas slapta spyna. Po bevaisių Šarnė, Aleksanderio bandymų jį atverti pavyks Emanueliui de Las Kasesui*.

Visiškai akivaizdu: keturiasdešimt liudytojų supainiojo Čipriano palaikus su Napoleono. Nesistebi nė vienas senas Napoleono kompanionas. Ši tezė perša mintį: sąmokslą surengė dvidešimt „anglofobiškiausių" prancūzų (tarp jų baronas Emanuelis de Las Kasesas, 1822 metais Londone skėlęs antausį Hadsonui Lou), ir nė vienas jų vėliau niekuomet neatskleis apgavystės. O dar ilga, be galo sudėtinga manipuliacija prancūzų laive *Belle-Poule* grįžtant į Europą – irgi niekieno nepastebėta. Net jūrininkų**!

Tiesa apie staigią Čipriano mirtį turi būti tiriama remiantis sveiku protu. Prisiminkime: Montolonas buvo superintendantas, turėjęs mažos pagalbinės patalpos, kur buvo laikomas Konstanco vynas, raktą, o Čiprianis – oficialus intendanto padėjėjas – lyg ir asistentas, – tad turėjo antrą raktą. O tai tolygu tarti, kad, be Montolono, Čiprianis buvo vienintelis asmuo Longvude, bet kuriuo metu galėjęs įeiti į patalpą.

Tuo remiantis galima daryti prielaidą, jog jis mėgo slapta pagurkšnoti imperatoriaus mėgstamo Konstanco vyno, – juk logiška: visi tarnai turėjo įprotį „gribišiauti"? Dabar tarkim, kad Čiprianis norėjo nustebinti ir pavaišinti vieną iš savo meilužių, šiuo atveju – grafienės

* Neskelbtas Fransua Noelio Frederiko Narbonio (1816–1876) liudijimas, Odua, 1840.

** George Rétif de la Bretonne, *Anglais, rendez-nous Napoléon!* („Anglai, grąžinkit mums Napoleoną!"), Paryžius, 1969.

de Montholon tarnaitę (tokią Luizą), tad spėjimas visiškai pagrįstas. Kaip tik Čipriano mirties dieną jo meilužė sunkiai sunegaluoja ir miršta po kelių dienų kęsdama tokius pat skausmus kaip ir jos meilužis*. Gali būti, kad Čiprianis nugvelbė ne vieną užnuodyto vyno butelį, norėdamas linksmai papuotauti su meiluže. Tęsinys aiškus: jeigu viena užnuodyto vyno taurė per dieną sukelia ilgalaikę, nestiprią ir grįžtamąją intoksikaciją, išgerti daug butelių iš karto, per kelias valandas, kai be saiko švenčiama, tolygu apsinuodijimui, kuris nėra, tiesą pasakius, ūmus (jie būtų žaibiškai mirę), vis dėlto labai sunkus ir neilgai trukus pasibaigiantis mirtimi. Mes jokiu būdu netvirtiname, jog tai tiesa, keliame tik hipotezę. Ar verta pridurti, kad tokiu atveju Montolonas, aišku, pastebėjo dingus nemažai butelių remdamasis savo sąrašu? Tačiau neverta tikėtis, kad jis būtų kada pareiškęs: „Čiprianis ir jo meilužė apsinuodijo aršeniku išgėrę daugybę butelių, kurių akivaizdžiai trūksta mano sandėlyje!"

Bertranai po kelių mėnesių irgi netikėtai susirgs, drauge išgėrę butelį garsiojo vyno, kurį atsidėkodamas už suteiktą paslaugą jiems padovanojo Napoleonas. Ir vėl, kad rastume tiesą, galime remtis neskelbtais laiškais.

Čipriano laidotuvės buvo išskirtinis, reikšmingas įvykis Šventos Elenos saloje, kur prancūzų kolonija mirtinai nuobodžiavo tarp liūdnų uolų. Logiška: jos turi užimti svarbią vietą Montolono dienoraštyje, kuriuo mes disponuojame. Dabar svarbiausias klausimas: kaip paaiškinti, kad jis apie tai visiškai neužsimena? Juk jis smulkiai aprašo kiekvieną įvykį, kodėl nusprendė apie tai visiškai neužsiminti? Tegul skaitytojai atsako į šį, kaip šiandien sakoma, „neišvengiamą" klausimą. Iš čia matyti, kad kartais vien nepateiktas svarbus komentaras, jei niekada neatsiranda įrodymas, gali tapti sunkiu įkalčiu. Montolonas neužsiminė nei apie Čipriano mirtį, nei apie Bertranų negalavimą, nors viską puikiai žinojo.

Remiantis neskelbtais dokumentais, galima iškelti dar vieną sunkiai pagrindžiamą prielaidą:

Albinai išvykus iš Šventos Elenos salos, Šarlis jai reguliariai rašo (pirmasis laiškas išsiųstas iš Longvudo, kai Albina, nepalikusi salos, dar buvo Džeimstaune prisišvartavusiame laive!). Kitaip sakant, turim smulkų visų įvykių išdėstymą.

* Šaltinis: minėtasis Bertrano laiškas kardinolui Fešui.

Šarlis suserga. Sužinome apie tai iš daugelio laiškų, pavyzdžiui, 1819 metų rugsėjo 3 dienos, štai jo ištrauka:

„Aš silpstu, mane graužia liga. Kiekvieną dieną prašau Dievo padaryti galą mano kančiai, tik viltis netrukus palikti šią prakeiktą žemę palaiko mano menkas jėgas. Penkias savaites nesikėliau iš lovos, nebent dvi tris valandas, mėnesį (39 dienas) nemačiau imperatoriaus..."

Jis guli lovoje – visiškai negalėdamas eiti pareigų – nuo 1819 metų liepos vidurio iki spalio pradžios, – taigi kone tris mėnesius.

Kaip paaiškinti, kad Napoleonas netikėtai, tačiau pamažėle pajunta pagerėjimą, palengva atgauna sveikatą kaip tik 1819 metų rugsėjį–1819 metų gruodį, tai patvirtina Luji Maršanas, Bertranas ir kiti liudytojai?

Panagrinėkime kitus laikotarpius:

nuo 1819 metų liepos iki rugsėjo pabaigos Montolonas nesikelia iš lovos, imperatorius dar serga;

nuo 1819 metų spalio iki gruodžio Napoleonas netikėtai pagyja;

vos Montolonas grįžta į tarnybą, 1820 metais, po trijų mėnesių, Napoleonas vėl suserga.

Trijų mėnesių laikotarpiu imperatoriaus sveikatos pokyčiai atitinka nuodijimo veiksmų seką: viena vertus, jis pagijo, kai buvo nutrauktas nuodijimas, antra vertus, jį ištiko atkrytis, kai nuodijimas buvo atnaujintas.

Kaip kitaip paaiškinti, kad Napoleonui chroniškos intoksikacijos aršeniku simptomai susilpnėjo, kai Montolonas negalėjo eiti savo pareigų? Kaip keistą sutapimą?

Jeigu tai atsitiktinumas, kodėl Napoleono sveikata iš naujo pablogėja po stebuklingo pagerėjimo, kai Montolonas vėl imasi intendanto pareigų 1819 metų pabaigoje?

Gal tai sodininkavimo, kurį rekomendavo Antomarkis, padarinys? Bet kodėl Napoleonas vėl be priežasties sunegaluoja, nors *nepaliovė sodininkauti*? Kodėl savo laiškuose Albinai Šarlis atkakliai liaupsina sodininkavimą, nors pats neapkenčia Antomarkio? Vėliau pamatysim: neskelbtų laiškų faktai ima badyti akis.

Lieka paskutinis abejotinas aiškinimas: Kaufmano. Deja, jis taip pat buvo tapęs įkaitu, įkalintas ir ištremtas. Į Šventos Elenos salą Kaufmanas atvyksta rašyti knygos. Jis žino, ką sako, kai rašo apie

tremtinių nostalgiją. Daugelyje savo straipsnių jis tvirtina, kad Napoleoną „nunuodijo nostalgija, ir tai vienintelis nuodas, kurio auka jis tapo". Krytis po pažintos šlovės, izoliacija pasaulio užkampyje, toli nuo saviškių, patirtos išdavystės, širdgėla, gubernatoriaus persekiojimas ir t. t. pakirto jo dvasią. Tačiau ar Kaufmanui žinomas bent vienas istorijos atvejis, kad nostalgija žmogui sukeltų psichosomatinių sutrikimų: nuplikimą, fotofobiją, kurtumą, bronchų katarą, nuolatinį galūnių šalimą, juo labiau neįtikima plaukuose rasti aršeniko kiekį, daugiau kaip šešis kartus viršijantį normą?

Neskelbti dokumentai įrodo vienintelę tezę: Napoleoną nunuodijo Montolonas. Mes manome žiną priežastį ir netrukus ją paaiškinsime. Tačiau ko verti visi be išimties aiškinimai, palyginti su šiuo, remiantis iki šiol nežinomais dokumentais?

5.

Visos kitos tezės nepriimtinos

Ilgai analizavę, mes atmetėme visus atsitiktinio nunuodijimo aršeniku aiškinimus.

Dabar telieka supažindinti su trimis tezėmis:

1) 1821 metų gegužės 5 dieną Napoleonas mirė natūralia mirtimi, kuri neturi nieko bendra su aršeniko intoksikacija; tokiai tezei pritarė dauguma ir anų, ir šių laikų medikų bei dauguma, jei ne visi, prancūzų istorikai.

2) Napoleonas iš tikrųjų buvo nunuodytas aršeniku, taigi įvykdytas iš anksto apgalvotas politinis nusikaltimas. Tuomet Montolonas – žmogžudys, tikras „samdomas žudikas", kurį nusamdė ir užmokėjo Burbonai – būtent grafas d'Artua. Nuodijimas truko visą jo valdymo laikotarpį nuo 1809 metų, gal nuo 1805-ųjų (remiantis atlikta tų laikų tapytojo Izabėjaus plaukų analize), Montolonas nusekė paskui imperatorių į Šventos Elenos salą tik norėdamas įvykdyti politinį užsakymą – nužudyti. Šią tezę iškėlė Foršufvudas, o nusižiūrėjo, išplėtojo ir visame pasaulyje paskleidė Kanados verslininkas Benas Veideris, Napoleono epochos istorijos mėgėjas.

3) Mūsų pačių tezė, motyvuota ir patvirtinta neskelbtais dokumentais, kad Montolonas nunuodijo Napoleoną dėl asmeninių priežasčių, be jokio politinio motyvo, be savanaudiško tikslo; kad mirtis jį galiausiai ištiko dėl nelaimingo atsitikimo, kuriam Montolonas, nepaisydamas noro ir pastangų, negalėjo sutrukdyti.

Vadinasi, svarbiausia – atskleisti, kodėl šiandien dvi pirmosios tezės yra sunkiai įrodomos.

Kad šis teiginys būtų įtikinamas, jį turi pagrįsti tokia pati daugumos arba bent jau nemažos dalies medikų diagnozė.

Tačiau nuo pat pradžių medikai niekada negalėjo sutarti dėl vienodos diagnozės. Neperdėsim parašę, kad nuo 1821 metų iki mūsų dienų „natūralios" Napoleono mirties aiškinimų būta tiek, kiek šiuo klausimu apklaustų daktarų!

Apsirikta jau per autopsiją, 1821 metų gegužės 6-osios vakarą. Vadovaujami daktaro Antomarkio, kuris ją atlieka, dirba dar šeši britų medikai (Šortas, Mičelas ir kt.), iš kurių daktaras Arnotas parašys memuarus, o daktaras Henris išdėstys savo nuomonę gubernatoriui.

Jie sutaria tik vienu klausimu: tai – ne skrandžio vėžys (tuo metu apibūdintas kaip „piktybinis navikas"). Kaip tik tokia diagnozė bus oficialiai pateikta protokole, akivaizdu – Hadsono Lou nurodymu ir Montolono patarimu, tai mes tuoj neginčijamai įrodysim.

Likusieji pasidalija: hepatitas? Kepenys išsiplėtusios, priplūdusios kraujo, nenormaliai didelės. Šiandien mes žinome, kad tai apsinuodijimo aršeniku požymis, bet kas tuo metu žinojo?

Vėliau „natūralios mirties" paaiškinimų pagausėja; kiekvienas medikas, kurio prašoma konsultacijos, pateikia po vieną neginčijamai ir kategoriškai: tokia lemiama, galutinė diagnozė. Vienas vadinamasis ekspertas, kurio itin paisė istorikai, daktaras Gi Godlevskis, šaipysis iš Foršufvudo, pasisakys už surandėjusią opą ir pabrėš, kad „Napoleonui buvo paskirti keli kalomelio žirneliai", tačiau jis tikras, kad buvo sugirdyta 10 gramų, tai yra 10–40 kartų daugiau už įprastą dozę.

Tad mes niekur nedingsim, turim pateikti sąrašą: skrandžio sifilis, maliarija, žarnų tuberkuliozė, hepatitas, tulžies pūslės akmenligė, Pažė liga (lėtinė kaukolės hipertrofija!), hipofizės auglys, psichosomatinio pobūdžio vėžinė opa, piktybinis prievarčio auglys, skrandžio hemoragija, kepenų opos degeneravimas į karcinomą, kepenų abscesas, amebinis hepatitas, surandėjusios opos trūkis ir kt.

Kad skaitytojas įvertintų, ar ši medicinos antologija rimta, pateikiame dar vieną pavyzdį: daktaro Polio Ganjė, mediko ir tos epochos istoriko (jis išspausdino tris veikalus apie Napoleoną Šventos Elenos saloje). Vadinasi, regim vieną iš garbiausių ekspertų, kuriam buvo

patikėtas „Napoleono atminimas“. Jis nedvejodamas pasako tokius žodžius:

„Neneigiant įsisenėjusio hepatito, piktybinio skrandžio naviko (vėžio) prielaida atrodo daug įtikimesnė... Kita vertus, remiantis autopsijos metu O'Meros konstatuotu limfinės sistemos skrandžio srityje patinimu ir t. t.*“

Bet daktaras O'Mera negalėjo dalyvauti autopsijoje 1821-aisiais, nes, išguitas gubernatoriaus, paliko Šventos Elenos salą 1818 m. rugpjūčio 3 d., tai yra daugiau kaip prieš trejus metus!

Blogiausia, kad Ganjė nežino visos dosjė, jog būtent Montolonas pakišo gubernatoriui (anot jo paties prisipažinimo) mintį remtis paveldėtu vėžiu, kad apgautų Londoną, ir priduria: „Išties tikimybę, kad jam buvo vėžys, sustiprina anksčiau mirę giminaičiai (Napoleono tėvas ir viena sesuo mirė nuo vėžio)...“

Jo atvejis dar komplikuotesnis, sakykim, prisiminus „virškinimo sutrikimus praeityje, seną įprotį laikyti ranką skrandžio srityje, tarsi slapta būtų norėjęs palengvinti skausmą“ ir t. t.

Tuo tarpu – šiuo klausimu sutaria visi memuarininkai, – būtent Napoleonas pareiškia (anot Maršano) likus keletui mėnesių iki mirties „niekada nesiskundęs skrandžiu“, „visuomet turėjęs geležinį skrandį“, o „įprotis pasikišti ranką po liemene tik padėdavęs jam susikaupti“!

Pridursime – to Ganjė negalėjo žinoti, – kad daktaras Valteris Henris, autopsijoje dalyvavęs britų medikas, 1823 metų rugsėjo 23 d. (britų archyvai) pasiuntė Hadsonui Lou tokią ataskaitą: „The whole surface of the body was covered with fat. The fat was upwards of an inch deep, perhaps two inches...“ (Visas kūnas buvo aptekęs riebalais. Riebalų sluoksnis siekė 2,5 cm, gal net 5 cm storio...) Objektyvus pagrindas, kurio pakanka kategoriškai atmesti skrandžio vėžį, nuo kurio visuomet labai sulystama.

Bet tuomet dera susimąstyti, kodėl 1821 m. balandžio 9 d. – vadinasi, likus trims savaitėms iki vėliau pateiktų išvadų – savo laiške Montolonas rašo Albinai, aiškiai tyčia meluodamas šiuo klausimu:

„Negali įsivaizduoti, koks jis pasikeitęs ir nusilpęs, liesas kaip 1800-aisiais, o aš šalia jo atrodau stambus ir apkūnus!“

* Napoleono žodynas (1-asis leidimas), išleistas vadovaujant profesoriui Žanui Tiularui, p. 1521.

Kodėl toks tikslumas ir palyginimas, beprecedenčiai ir daugiau neminimi jo laiškuose, ar ne todėl, kad paruoštų alibi – imperatorius paveldėjęs vėžį? Šarlis negalėjo įtarti, kaip arti autopsijos diena, kai dauguma nešališkų britų medikų aiškiai paneigs jo melagystes.

Daktaras Henris paminės klinikinį aršeniko intoksikacijos požymį, pastebėtą ir daktaro Arnoto, kuris visą gegužės 6-osios naktį praleido prie mirusiojo: „There was scarcely any hair on the body..." (Jo kūnas buvo beveik be plaukų...)

Kiti medikai, patys žymiausi, taip pat pasirodys lengvabūdžiai. Profesorius Anri Grifonas iš pradžių laiške komendantui Lašukui ((Invalidų) rūmų valdytojui) be išlygų pasisakys už nunuodijimą, o paskui sušvelnins savo teiginius. Jam prasiveržia abejonės: „Šią prielaidą (nunuodijimo) lieka tik patikrinti, o pasitvirtins tik ištyrus vidaus organus, neabejotinai ir plaukus bei nagus, todėl siūlau antrąkart ekshumuoti kūną*".

Profesorius Kristianas Pjedeljevras, žymus teismo medikas, nukirto: „Kancerogeninė opa, ir niekas kita**!"

Atvirai kalbant, koks sveiko proto istorikas šiandien gali pritarti, kad imperatorius mirė natūralia mirtim, kai daugiau kaip šimtas medikų nesugebėjo prieiti prie bendros nuomonės? Kai tiek medikų pridarė šiurkščių klaidų? Po autopsijos britų medikai Arnotas, Šortas, Mičelas, Bartonas, Livingstonas ir kt. bei daktaras Antomarkis, remdamiesi tais pačiais tyrimais, pateikė daugybę diagnozių – ir visos jos skirtingos!

2) Ar Montolonas buvo grafo d'Artua pasamdytas žudikas?

Deja, kalbama apie patį populiariausią nunuodijimo būdą, kuris, tiesą sakant, ir padėjo jį diskredituoti. Jis iš tikrųjų visais atžvilgiais neatlaiko kritikos ir visuomet toks atrodė bet kuriam nuovokiam, su dokumentais susipažinusiam asmeniui. O neskelbtuose laiškuose atskleistos paslaptys jį leidžia visiškai paneigti. Kad būtume

* *Historia*, nr. 428, 1982 m. liepa.

** Ten pat.

suprasti, mes iš pradžių pamėginsime reziumuoti Foršufvudo argumentus, kuriuos perėmė ir pateikė Benas Veideris, o paskui glaustai pateiksime penkis prieštaravimus, kurie, kaip mums atrodo, juos galutinai paneigia.

Kiekvienas žino, kad Napoleonas buvo daugybės pasikėsinimų objektas. Bombą Sen Nikėz gatvėje, prie Luvro, padėjo samdomas žudikas, kuriam iš tikrųjų užmokėjo grafas d'Artua. Šis sumanymas nepasisekė; pasikėsinimas buvo vėl pakartotas dar nesutaikinamesnio Bonaparto priešo – Burbonų – įsakymu, be to, su dar didesniu įniršiu po kunigaikščio d'Angjė egzekucijos. Beje, Napoleonas pareiškė: „Burbonai patys prisipažino Paryžiuje turėję man penkias dešimtis žudikų". Iš tikro, ar jie galėjo užmiršti, kad vandemjero 13-ąją generolas Bonapartas įžengė į istoriją, negailestingai susidorojęs su rojalistų maištu ant Švento Roko bažnyčios laiptų? Ar jie galėjo pritarti garsiajam laiškui, kuriame būsimajam Liudvikui XVIII jis rašo: „Jūs neturėtumėt grįžti į Prancūziją, antraip teks peržengti šešiasdešimt tūkstančių lavonų..."

Įsivaizduokime grafą d'Artua – būsimąjį Karolį X – su nenumaldoma neapykanta persekiojantį Napoleoną, nes šis įkūnija pagrindinę kliūtį Restauracijai, – taip mes visi linkę manyti.

Bet ar gali būti, kad grafas d'Artua, norėdamas atsikratyti Napoleonu, pasirinko nuodijimą mažytėmis dozėmis: procesą, kuris trunka daugybę metų – nuo 1805 ar 1809, – ir dar vykdomą skirtingų žudikų visuose Europos mūšių laukuose? Tai neprotinga. Galiausiai 1815 metų liepą Napoleonas – nuginkluotas po Vaterlo, anglų kalinys, vadinasi, nepavojingas, be to, ištremtas už dešimties tūkstančių kilometrų, į Pietų Atlantą, į kitą pasaulio galą, į dieną naktį sargybinių saugomą salą, iš kur niekada negali pasprukti, už septyniasdešimt dviejų dienų kelio vandeniu iš Europos, – vis dar gali kelti neišvengiamą pavojų valdžią ką tik atgavusiai monarchijai? O jei tai tik kerštas, – kodėl buvo atsisakyta greitesnio būdo? Kodėl reikėjo žudyti tuo neįtikimai lėtu ir rizikingu būdu?

Netenkama sveiko proto. Juolab įvykdyti nereikalingą ir, tiesą sakant, juokingą nusikaltimą pasirenkamas nežinomas, neseniai ėmęsis samdomo žudiko amato garbusis Šarlis Tristanas de Montolonas, paskutinę akimirką išsiųstas į Šventos Elenos salą, o ne kas nors kitas? Ir šis nepriekaištingos reputacijos aristokratas sutiko be jokio avanso (dėl pinigų stygiaus jis ne kartą aimanuos; tai byloja daugiau

kaip dvi dešimtys neskelbtų laiškų) prieš, per ir po tremties? Dykai dirbančių žudikų taip reta!

Be to, žinoma, kas atsitinka tokiems žudikams: jie likviduojami. Tik ne jis! Priešingai, jis nutaria daryti tikrą bonapartininko karjerą kovodamas už ištremto imperatoriaus sūnėną, būsimąjį Napoleoną III. Kai jis kaunasi kaip tikras bonapartininkas prieš Burbonus, tie, kurie jam atlygino, jo neišduoda ir nė nemano jam keršyti? Burbonų „agentas" prisideda prie II Respublikos!

Šis prastas romanas žlunga, kai ant svarstyklių išdėliojami faktai, o ypač laiškai.

1) Montolonas – aristokratas, 1814 metais parašęs Liudvikui XVIII: „Tarnausiu Jūsų Didenybei taip ištikimai, kaip mano protėviai tarnavo Henrikui II arba Pranciškui I". Tačiau grįžęs iš Elbos salos, jis nedvejodamas prisijungia prie Napoleono, vadinasi, sulaužo pažadą, išduoda Burbonus. Ir šį žmogų pasirenka grafas d'Artua nužudyti tą, kurį remia Montolonas*?

2) Dar gražiau: kodėl Montolonas taip pat skuba išvykti iš Prancūzijos? Visi istorikai žino atsakymą, o mes dar turime dokumentinių įrodymų: nes kaip tik Burbonai jo vos neįmeta į kalėjimą! 1812-aisiais būdamas Luaros armijų komisaru jis išeikvojo dalį kariuomenės algų, kurias tvarkė. Vėliau tuščiai reikalaujama grąžinti skolą, jam gresia kalėjimas (to meto įstatymai leido taikyti šią procedūrą už skolas). Ar kreditoriai gali pasitikėti tokiu žmogumi?

Galima pamanyti, kad Burbonai pasiūlė nurašyti skolą mainais į žmogžudystę? Tokiu atveju turime įsivaizduoti, kad Montolonas, kurio aukšta kilmė siekia XIII amžių, sutiko atlikti tokį niekingą darbą? Beje, į Šventos Elenos salą nevyksta bet kas. Montolonui būtų buvę pernelyg lengva išsisukti tokios garbės, – Napoleonas iš daugybės tremties savanorių nebūtų jo pasirinkęs. Apskritai niekas, lipdamas į laivą Sen Rošfore, nežino, kad visa baigsis tremtimi į Šventos Elenos salą. Visi tiki plauksią į Angliją. Ar ne paprasčiau buvo parinkti žudiką iš anglų? Ir tokiu būdu suvaidinti dviprasmišką likimo išdaigą?

* Jau cituotame 1820 metų liepos 29 dienos laiške Albinai jis parašys: „Kokios naudos gali turėti karalius ar iš manęs, ar bet kurio kito, besikamuojančio ant šios uolos, čia atliekančio kiekvienam prancūzui, apipiltam du dešimtmečius valdžiusio suvereno malonėmis, šventą pareigą?"

3) Dabar mes žinome, – skirtingai nei daugybė istorikų, – kaip Montolonas buvo priimtas lydėti Napoleoną. Tai kunigaikštis de Basanas – *alias* Hugas Marė – užtarė jį imperatoriui, visiškai pagrįstai išliaupsindamas jo nepaprastas savybes. Kodėl Basanas taip pasielgė? Dėl nežinomos priežasties tiems, kurie tądien buvo Malmezone, įskaitant patį imperatorių! Montolono įtėvis, markizas de Semonvilis, buvo pakliuvęs į austrų kalėjimą su tuo, kuris tada buvo tik Marė, jie kartu nerimavo, kad bus sušaudyti. Abu nelaimėliai prisiekė amžiną draugystę, kad ir kas nutiktų, jeigu likimas juos iš ten išvaduos. Tad Semonvilis kreipėsi į Basaną, o šis, užsienio ryšių eksministras, – į nuverstą imperatorių.

Ir, pasinaudoję bonapartine privilegija, Burbonai su malonumu įkišo Montoloną tarp belaisvių, kad jis atliktų žmogžudžio vaidmenį? Kas gali patikėti tokia pasaka?

4) Įsivaizduokime neįtikimą dalyką. Montolonas – žudikas. Jis imasi darbo tik 1818 metais. Pažiūrėkime! Jis nesiskubina. Išties! Prasideda susirašinėjimas (*sic.*: neskelbti laiškai). Nuo 1819 metų, – išvykus žmonai, – iki 1821-ųjų jis reguliariai rašo Albinai, ir penkiose dešimtyse laiškų, nežinomų Foršufvudui, nėra nė vieno, kuriame jis nemaldautų jos pakeisti jį kaip galima greičiau nesvarbu kokiu būdu.

Koks neįprastas „samdomas žudikas"! Jis tesistengia pasprukti iš prakeiktos uolos ir grįžti į Prancūziją pas savo kreditorius, kurie neabejotinai jam keršys. Ir kartu žavisi tuo, kuris turi būti jo auka! Užuot įrodinėję tik racionaliai, verčiau paklausykim nuoširdžios kančios žodžių:

„Devynis mėnesius kasdien laukiam prancūzų medikų, jie neatvyksta, į jų atvykimą dedu viltį, kviečiu juos savo godų teisėjais!" (1819 m. rugsėjo 19 d.)

„Tokia veikla, į kurią esu įtrauktas, prastai dera su mano dvasios būkle (...), vienintelis mano pageidavimas, visų minčių tikslas – nutraukti mane laikančią grandinę ir šalia tavęs, brangioji Albina, atgauti ramybę, laimę, kurios, mylimiausia pasaulyje, bergždžiai ieškau toli nuo tavęs..." (1819 m. rugsėjo 26 d.)

„Longvudas, su kuriuo apsipratau, kai tu jame gyvenai, (...) dabar man atrodo kančių ir prakeiksmo vieta, visa čia man iš naujo drasko širdį nuo skaudaus prisiminimo, atgaivina gailestavimus dėl beprotystės, kad išsiskyriau su tavimi!" (1819 m. spalio 2 d.)

„Tu dar neatsiuntei ko nors į mano vietą, nepraleisk jokios progos, tiks bet kas: vienas iš jo senųjų generolų ar bičiulis, – manau, būtų nesunku tokį rasti, šiandien

daugybė nelaimingų jo šlovės bendrų gyvena be tikslo, net sunku įsivaizduoti, kad neatsirastų nemažai panorusių čia kelerius metus rasti orią ramybę..." (1819 m. spalio 31 d.)

„Nutrauk mano grandinę, maldauju tavęs, ir kokia šalta širdis gali neišgirsti tavo teisėtos maldos, kai reikalauji grąžinti savo vyrą, savo vaikų tėvą!"

Skaitant 1819 metų spalio 12 d. Šarlio laišką Albinai, netikėtai iškyla dar viena mįslė:

„Privalai pasitikėti mano meile tau, nekaltinti, jog pripratau gyventi toli nuo tavęs, kasdien būti tikra, kad kiekviena diena, pailginanti mano viešnagę, yra kupina kančių, kančių dėl tavęs ir mūsų vaikų. Netrukus tam ateis galas, dėl to neabejok; ***atmink, kad man likimo lemta dėl tavęs ištrūkti iš šio kalėjimo.***"

Kodėl jis jaučia poreikį patikslinti, kad „ likimo lemta" dėl jos palikti Šventos Elenos salą? Nebent bėgti skatina nepaprastos aplinkybės (Napoleono nunuodijimas), skambančios kaip neišvengiama lemtis? Beje, skaitydami toliau pamatysim, kad tai jis atkakliai vadina „likimo bausme":

„Jei prieš savo valią pagalvoju apie šią likimo bausmę, kai atsiranda naujų išvykimo kliūčių, prisimenu, kad tai tokia pat bausmė kaip 1820 metais..."

Kodėl jis rašo: „prieš savo valią", – nebent prieš savo valią nuodija Napoleoną, nes nėra geresnio būdo grįžti pas ją?

Toliau skaitome: „Norėčiau grįžti pas tave įprastu būdu, bet man lemta griebtis nusikaltimo, kurį smerkiu: toks mano likimas..." Tegul skaitytojas pasiūlo kitą aiškinimą, jei šis atrodo klaidingas.

Tačiau šis laiškas parašytas 1819 metų spalio 12 dieną, likus trims mėnesiams iki 1820-ųjų! Vadinasi, tai klaida, kaip ją paaiškinti?

Pirmiausia patraukia dėmesį, kad rašančiojo, – kai prisimena siaubą keliantį nusikaltimą, – emocinė būklė yra tokia neįprasta, jog jis praranda laiko nuovoką. Tačiau svarbiausia: jis užsimena apie vieną iš savo praeities poelgių, kurį jam knieti netrukus pakartoti. Kokį poelgį? Vieną iš tų, kurį prireikus atliko prieš savo valią ir apie kurį žino Albina. Toks poelgis gali būti susijęs tik su Napoleonu, antraip analogiška klaida neturi jokios prasmės. Vadinasi, faktas, jog jie kartu apgaudinėjo Napoleoną, kad susituoktų, tai yra kadaise panašiai

siekė būti drauge prieš imperatoriaus valią. Tad trečiajame šio puikaus dokumento puslapyje didžios meilės prisipažinimas, „tokios retos, kurią griežtai kritikuoja daugybė mirtingųjų, jiems patogiau, kad jos nebūtų, ir juoktis iš to, kuris tokią jaučia..."

„Pakeisk mane čia, tau nesunku parinkti kurį drauge su mumis kariavusį generolą..." (1819 metų lapkričio 5 d.)

„Be galo nekantraudamas laukiu tavo pirmojo laiško dėl mano pakeitimo... Kad galėčiau grįžti pas tave, negaliu gyventi be tavęs (...), mano padėtis nepakenčiama, laikas neleidžia susitaikyti, kad tavęs nėra, ir priduria dar dieną kančios, mane graužia nerimas..." (1820 m. sausio 13 d.)

Tai galima skaityti valandų valandas. Visa ši korespondencija – skausmo šūksmas: tik nedorėlis čia išgirstų žudiko prašymą.

5) Vos ištrūkęs laisvėn, jis grįš į Angliją ir įsilies į kovą už bonapartininkų reikalą, net rizikuos gyvybe Bulonės operacijoje, iškęs bausmę dvidešimt metų kalėti ir vėl kovos dėl to paties reikalo su Restauracija iki 1848 metų!

Išties keistokas „žudikas": sentimentalus, išsekęs, bet pakankamai kantrus tęsti nusikaltimą, nors apskritai nieką keistesnis už išradingus protus, galinčius pasirašyti po šia teze, už nemažus pinigus reklamuojama *urbi et orbi*.

6.

NUSIKALTIMAS AR NE?

Sveiku protu lengva suvokti: jeigu Montolonas nuodija Napoleoną be galo mažomis dozėmis, ketindamas jį numarinti, jis turi veikti kiek įmanoma greičiau, kad paliktų pragariškąją salą. Tačiau atsargumas verčia atmesti skubotą egzekuciją, kuri galėtų nukreipti į jį visų įtarimus. Apskritai šiame reikale slypi du prieštaravimai: jis tai privalo atlikti kuo greičiau, kad sutrumpintų savo paties bei aukos kančias; tačiau ne per greitai, kad neužsitrauktų bausmės. Jeigu jis mokamas Prancūzijos karaliaus žudikas – matėme, kad tai visiškai atmestina tezė, – jis turi skubinti reikalą, kad kuo greičiau gautų atlygį už nusikaltimą. Pradėtas 1815 metais, kaip klaidingai įrodinėjo Foršufvudas ir Benas Veideris, nusikaltimas nebūtų buvęs tęsiamas šešerius metus iki 1821 metų. Lėtas nuodijimas aršeniku, aišku, gana ilgas

procesas, galėjo trukti keletą metų, bet, šiaip ar taip, ne šešerius. Vien todėl, kad Montolonas, – tai pamatysim vėliau, – sužinojo iš Brenviljė lemtingą neįtartiną būdą pribaigti auką trupučiu stibio.

Tuomet kyla klausimas: jeigu Montolonas neketina nužudyti Napoleono, kodėl jį nuodija?

Prielaida, kad jis nenori nužudyti, nekelia jokios abejonės: kokia jam nauda, jeigu auka mirs per anksti ir tokiu metu, kai Montolonas dar netapęs imperatoriaus numylėtiniu? Gal pravartu priminti? Napoleonas parašė pirmąjį testamentą – šis reikalas istoriškai nustatytas – 1816-aisiais. Montolonas žino ir tai, kad tuo metu imperatorius nesuteikė jam ypatingos pirmenybės. Beje, Napoleonas akivaizdžiai labiau mėgo didįjį maršalą Bertraną nei Montoloną; taigi pastarasis siekia būti paskirtas šio testamento vykdytoju.

Šio reikalo detalių mums pateikia Luji Maršanas. Daug vėliau, o, tiksliau, 1821 metų balandžio 20 dieną – vadinasi, likus vos dviem savaitėm iki savo mirties – Napoleonas duoda Maršanui nurodymą skubiai rasti tą testamentą Hats Geite, paimti iš paties didžiojo maršalo Bertrano rankų ir tučtuojau jam atnešti. Galėjo pasiųsti Montoloną, bet to nepadarė. Kodėl? Napoleonas nenori, kad Montolonas jį perskaitytų ir sužinotų, ką jis jam buvo palikęs 1816 metais, nes tai

tiesiog juokinga. Mes tai sužinojome Maršano dėka, savo *Memuaruose* jis rašo:

„Tai buvo puikūs imperatoriaus ranka parašyti puslapiai, kuriuos derėjo saugoti. Spaudžiau savo rankose, bet imperatorius pageidavo juos sunaikinti. Kai tik padavė man, įmečiau į židinį ir juos prarijo liepsna..."

Maršanas nemeluoja; beje, jis niekada nemeluoja; pagarba ponui jam to neleidžia. Bet tai, ką sužinojo tik prieš porą metų, jis tyčia nutyli. Kodėl? Nagi dėl tų pačių psichologinių priežasčių: iš pagarbos savo šeimininkui! Napoleono liepimu jis sudegina testamentą. Tačiau Napoleonas pamiršo testamento prierašą. Šis prierašas Maršanui neįkainojamas, o Montolonui – tikras įžeidimas. Tas su tuo susiję! Maršanas slapta iš pagarbos pasilieka prierašą. Jis bus parduotas Londone 1998 metų gegužės 1 d. prancūzų kolekcininkui už 2 milijonus frankų. Taip mes šiandien sužinojome jo turinį.

Napoleonas, kuris tuolaik disponavo neterminuotu 3 milijonų aukso frankų indėliu pas bankininką Žaką Lafitą Paryžiuje, testamentu paliko tik 100 tūkstančių frankų, taigi truputį daugiau kaip 3% viso savo turto! Kam jis skyrė 97 proc. savo turto, 2 900 000 aukso frankų (maždaug 21 750 000 dabartinių frankų)?

Svarbiausia: kas tame prieraše? Bertranui, tuomečiam testamento vykdytojui, įsakyta perduoti 50 tūkstančių frankų Montolonui ir 50 tūkstančių frankų Maršanui, vyriausiajam liokajui. Nuolankusis tarnas gavo tiek pat kiek generolas grafas Montolonas! Kaip nepasijusi pamalonintas? Skaitydamas tą raštą, Maršanas virpa iš laimės. Todėl negali pasiryžti sviesti į ugnį imperatoriaus dėkingumo liudijimo. Jam rūpi ne pinigai! Jis šį pagarbos įrodymą priima kaip visiškai teisėtą kilmingumo suteikimą.

Peršasi išvada: 1816 metais Montolonas dar nebuvo pelnęs Napoleono pasitikėjimo, o tremtis Šventos Elenos saloje truko jau metus.

1821 metų balandžio 17 d. Napoleonas parašys antrą, galutinį, testamentą, kuriuo Montolonui paliks du trečdalius savo turto (2 milijonus aukso frankų). Jei norima padaryti Montoloną žudiku, nes jis išties gali nužudyti didindamas aršeniko dozes, privalu paaiškinti, kodėl nuo tos dienos jis veržiasi slaugyti ligonį. Jis jo nežudys, priešingai, – tai pamatysim po kelių puslapių, – imsis rizikos gelbėti imperatorių, kad jis nemirtų.

Žudikai taip nesielgia. Jei būtų norėjęs nužudyti Napoleoną, – akimirką atsidurkime jo vietoje, – ar jis iki paskutinės akimirkos būtų maldavęs žmonos rasti jam pavaduotoją, rizikavęs ne tik sugriauti imperatoriaus pasitikėjimą juo, bet ir netekti didžiulio turto, kurį netrukus gautų, dar kurį laiką pasilikęs Šventos Elenos saloje?

Be mūsų neskelbtų laiškų istorikai dar tebedvejotų. Nuo šiol tai nebeįmanoma. Atidžiai perskaitykime 1819 m. rugsėjo 26 d. Montolono laišką sutuoktinei:

„Malonumą, kurį sukėlė svitos (kalbama apie Antomarkį ir keturis asmenis, kuriuos Napoleonui atsiuntė šeima: Buonavitą, Vinjalį, Kurso, Šandeljė) atvykimas, netrukus nustelbė dr. Verlingo išvykimas, dėl ko mes su p. B (ponia Bertran) nuoširdžiai apgailestaujame. Visus 15 mėnesių jis elgėsi labai pagirtinai, ir aš nuoširdžiai prisipažinau, kad jis pelnė mano pagarbą ir draugystę."

Ši pastaba, kaip pamatysim, yra esminė, nes kaip tik daktaru Verlingu Montolonas grindė bauginimo manevro sėkmę. Tačiau skaitykim toliau nepaprastąjį dokumentą:

„Man Longvudas dar liūdnesnis (Albina išvyko prieš du mėnesius). Du mėnesiai, kuriuos praleidau savo kambaryje, apgailėtini, laikas anksčiau ne taip prailgo kaip dabar; vienatvė man patiko; veikla, į kurią esu įtrauktas, nelabai dera su mano dvasios būkle. Nepradėjau darbo dėl dviejų priežasčių: kadangi N. nebedirba, nemačiau, kad per tris mėnesius būtų dirbęs bent dvi valandas, be to, nusprendžiau nebeatnaujinti įpročio rašyti po 8 arba 10 valandų per dieną, nes tai sustiprintų mane laikančią grandinę, mano vienintelis noras, visų minčių objektas – ją nutraukti ir, mano brangioji Albina, atgauti ramybę, laimę, kurių tuščiai ieškočiau toli nuo tavęs, visų mylimiausios pasaulyje."

Kaip galime tvirtinti, kad regime žmogų, kuris ketina nužudyti, bet pasirinko itin ilgą, lėtą nuodijimą ir tiksliai nežino, kada visa baigsis?

„Žengiu ir žengsiu iki pat išvykimo dienos vienintele kryptimi – tavęs link, italų atvykimas man nepadeda, kaip vyliausi, tačiau mano viešnagė ne taip prailgs. Noriu grįžti pas tave ir greitai grįšiu."

Pagalvokim: Napoleono sveikata silpsta. Montolonas numano, jog

artėja galas, ir tuomet jis gaus pasakiškus turtus. Imperatorius pažadėjo jį įtraukti į būsimąjį testamentą. Išties: ar tada rašytų savo žmonai ketinęs jį nužudyti? Tačiau jam kelia neviltį imperatoriaus tironiškumas ir, tiesą sakant, egoizmas. Laiško – šiuo atžvilgiu vienintelio visoje jo korespondencijoje – pabaigoje net liausis jį vadinęs Jo Didenybe, kaip visuomet rašydavo. Supykęs pirmąkart nesusivaldys. Jis nori išvykti bet kokia kaina, meilė yra stipresnė. Stipresnė už naudą, – kas gi tuo gali stebėtis, jei ne tie, kurie niekuomet nemylėjo? Stipresnė už gerą vardą, orumą. O tolesnį – jau minėtą – prisipažinimą dabar privalome suprasti kaip įrodymą: jis nuodijo ne siekdamas nužudyti, o todėl, kad išvyktų, kuo greičiau grįžtų pas mylimą moterį. Štai jo elgesio motyvai:

„Vienas tavo bučinys man vertas daugiau nei visi pasaulio turtai, nei visos malonės. Stipriai pabučiuok už mane vargšus vaikus: sudie, tavo visą gyvenimą."

Aliuzija į susitarimą jai išvykstant. Napoleonas juos suviliojo pasakišku atlygiu, kuris pataisytų beveik tragišką finansinę padėtį. Bet jie nežinojo, kad išsiskyrimas bus toks skausmingas ir, tiesą pasakius, nepakeliamas. Šio lemiamo dokumento, be kurio nė vienas istorikas negalėjo suvokti, kas atsitiko, tekstą pateiksime vėliau. Žodžiu, Šarlis rašo Albinai: „Palikim mūsų planą. Velniop finansinius rūpesčius. Svarbiausia – mūsų meilė. Kad mudu ir vaikai vėl būtume kartu, esu pasirengęs ne tik netekti pažadėto turto, bet ir atsisakyti garbės, nes būtinai bus pareikšta, kad palikau tragiško likimo ištiktą garsųjį tremtinį!"

Tuomet kodėl jis nuodija Napoleoną? Jį žavi šis žmogus. Džiugina ypatinga pagarba, teikiama nepaprastos, garsiausios to amžiaus asmenybės. Kodėl?

Atsakymas paradoksalus: nuodyti paskatino ne tik jam, bet ir aukai teikiama nauda. *Kad kuo greičiau jiems būtų leista iškeliauti toli nuo pragariškos salos, grįžti į Europą, žodžiu, visi išsivaduotų.*

Visa aiškėja, kai susiejama su dažnais Montolono žygiais pas daktarą Verlingą, kurio išvykimas, skaitėme, jį nuoširdžiai nuliūdino. Štai imperatoriaus gydytojo *Memuarų* faktai, paskelbti *Revue de Paris*:

„1819 metų kovo pabaigoje Montolonas, imperatoriaus įgaliotas, daktarui Verlingui pasiūlė: Napoleonas, sakė jis, nenori šalia savęs turėti gubernatoriaus žmogaus.

Jis pageidauja savo daktaro. Pažadėjo duoti dvylika tūkstančių frankų per metus; jei šis netektų posto, garantuoti sumą Baringo namų vekseliais, kurių procentai prilygtų britų vyriausybės mokamai metinei algai. Montolonas pridūrė neprašysiąs nieko, kas galėtų daktarą sukompromituoti jo vyriausybės akyse; paliksiąs jam visišką laisvę, tačiau savo ataskaitose turėsią pateikti išvadą: imperatoriaus sveikata labiau linkusi blogėti, nei gerėti. Ir pridūrė tokius žodžius: „Jis vertinąs verčiau blogiau nei geriau".*

Daktaras Verlingas atsakė, „kad visiškai nesuderinama su jo pareigomis veltis į įpareigojančius sandorius su Napoleonu Bonapartu", ir nedelsdamas nusiuntė raportą gubernatoriui.**

Iš tiesų buvo kur kas painiau. Tuo metu saloje daktaras Verlingas buvo vienintelis medikas, pelnęs visišką gubernatoriaus pasitikėjimą. Vadinasi, jei jis būtų nusprendęs, jog Napoleono sveikatos būklė reikalauja nedelsiant repatrijuoti jį į Europą, kur jam būtų suteikta priežiūra, neįmanoma Šventos Elenos saloje, gubernatorius Hadsonas Lou būtų turėjęs įsakyti tučtuojau jį grąžinti į tėvynę. Tai puikiai žinojo ir Montolonas, ir imperatorius.

Vadinasi, reikėjo paveikti Hadsoną Lou sudramatinus garsiojo kalinio sveikatos būklę ir pagąsdinus, kad jei, nelaimei, jis staiga mirtų, Hadsonas Lou vyriausybės bus apkaltintas neatlikęs savo pareigų ir nuplėšęs garbę Anglijai sąjungininkų ir viso pasaulio akyse. Taikyta į šiam žmogui užkrautą atsakomybę.

Psichologiniu požiūriu itin tikslus apskaičiavimas. Gubernatorius – drebantis, atsakomybės prislėgtas valdininkėlis. Jis bijo. Tokia tikimybė jam kelia siaubą. Visi liudytojai dėl to sutaria.

Daktaras Verlingas *Memuaruose* rašo, kad Montolonas toliau siekia tikslo ir daro vis daugiau žygių***. Net, rašo jis, pasiūlo imperatoriaus vardu didelę sumą gydytojui, jeigu sutiktų parašyti nerimą ke-

* Daktaro Verlingo memuarai, dalis išspausdinta *Revue de Paris*, tomas V, 1911 m. rugsėjis–spalis, p. 790 ir toliau.

** Savo memuaruose daktaras Verlingas priduria, jog „mintį pasakyti, kad liga sunki, jam pakišo Montolonas, ji buvo tik jo, o ne imperatoriaus". Tačiau mes disponuojame neskelbtu laišku, kuris įrodo priešingą dalyką.

*** Šaltiniai: Émile Brouwet, „Journal du Dr Verling", *Carnets de la Sabretache*, 1921–1922, ir daktaro Verlingo rankraščiai, t. 2, 1818 m. birželio 25 d.–1819 m. kovo 14 d., p. 152.

liantį sveikatos biuletenį, kuris bus perduotas gubernatoriui. Suma tokia didelė, kad Verlingas tai suvokia kaip mėginimą papirkti. Jis be ceremonijų išvaro Montoloną, paliepęs daugiau negrįžti.

Pokalbio metu Montolonas išvardija imperatoriaus ligos paūmėjimo simptomus: būtent chroniško apsinuodijimo aršeniku padarinius.

Taigi viskas aišku.

Užspeistam tropiniame pragare, be vilties kada nors išvykti, jei nieko nesiims, kamuojamam minties, kad dievinama žmona ir vaikai gali mirti toli, praradę viltį kada nors jį pamatyti, lieka vienintelė galimybė – kirsti lažybų iš gubernatoriaus bailumo. Nepastebimai, griaudamas Napoleono sveikatą be jo žinios, Montolonas tikisi visiems pelnyti grąžinimą į tėvynę. Taip daro, vadovaudamasis savo šeimininko instrukcijomis. Tik kiek persistengia, kad padidintų gautųjų instrukcijų sėkmę. Toliau pamatysim, kad iš Brenviljė jis sužino, jog nuodijimas esąs grįžtamojo pobūdžio. Jeigu repatrijavimo įsakas bus duotas, jis nustos nuodyti vyną, kaip jau ne kartą darė, ir imperatoriaus sveikata tuojau pasitaisys, kaip jau ne kartą pasitaisiusi. Jis negali prašyti paties suinteresuoto asmens tokio baisaus sutikimo, nes tai neįmanoma. Tačiau pripažįsta sau moralinę teisę veikti be leidimo. Kodėl? Jau sakėme: inversinis – tėvo ir sūnaus – ryšys.

Tai užsimezgė nuo pat pradžių, tačiau be neskelbtų laiškų niekas negalėjo to suprasti: Ekso saloje, paliekant Prancūziją, jis puikiai įrodė esąs įžvalgesnis, šviesesnės galvos nei Napoleonas. Kai šis tikėjosi pasinaudoti britų svetingumu Londone, Montolonas išpranašavo, kad jie bus ištremti. Taip, vienas, užsisklendęs kankinamoje vienatvėje, Montolonas tikriausiai ištisas naktis sau kartojo, kad jo lažybos išvaduos visus, kad vėliau gal net galės prisipažinti savo garsiajam šeimininkui. Per daug pasitikėjo savimi.

Argi minėtame 1819 metų birželio 20 d. laiške nesakė, kad niekas neįvertina jo gabumų?

Be komentarų citavome ir 1820 m. sausio 13-osios Montolono laišką Albinai. Šiame neskelbtame dokumente yra stulbinamas, vertas apmąstyti prisipažinimas. Trečiajame savo laiško puslapyje Šarlis rašo:

„Nepermanęs mano širdies, galės apkaltinti, kad norėjau grįžti pas tave, tačiau jei suvoks, kaip tave myliu, kaip man tavęs reikia, pagailės, jei jam penkiasdešimt metų, ir pasielgs taip pat tas, kuriam trisdešimt ir kuris moka mylėti kaip aš. Tai perskaitęs, palaikys mane bepročiu, nedaug trūksta, kad būtų tiesa."

Pradėkim nuo iš pažiūros švelnios pastabos: kodėl jis rašo, kad kas nors galės *apkaltinti* noru grįžti pas Albiną, jeigu apie tą meilę niekas nežino? Šarlis pakankamai gerai rašo prancūziškai, kad suprastų, jog jam galima būtų „priekaištauti", „smerkti", juo „stebėtis", „suglumti" ir t. t., kad grįžo pas ją. Tačiau prisidėjus kaltės jausmui, jam nesąmoningai išsprūsta riktas. Žinoma, tai nieko neįrodo. Užtat bet kuris istorikas privalo pareikšti savo nuomonę apie keistą penkiasdešimtmečio ir trisdešimtmečio vyrų meilės palyginimą.

Pagal sveiką logiką – arba myli, arba nemyli. Tačiau kai šitaip įsimyli, prastai suvoki, kad penkiasdešimtmetis rezignuotų ir tik ieškotų paguodos, o trisdešimtmetis pasielgtų taip pat. *Kaip kas?* Kiekvienas privalo atsakyti į šį klausimą. Pripažinkime, kad jis pakankamai keistas, bet tampa visiškai suprantamas skaitant šį mūsų siūlomą tekstą: „Nuo šiol aš pasmerktas visą savo gyvenimą likti ant šios prakeiktos uolos. Jei man būtų penkiasdešimt (tais laikais vidutinė gyvenimo trukmė buvo apie šešiasdešimt metų), tereikėtų ryžtis. Prisiimti atsakomybę už nusikaltimą ir visus jo padarinius, kad laimėčiau kelerius metus, būtų neprotinga: pagailėkit, kurie suprantat mano meilę ir užjaučiat dėl tokios padėties. Užtat, jei būtumėt kaip aš, trisdešimties, ar sutiktumėt nesipriešindamas žlugdyti savo gyvenimą ir aukoti savo didžiąją meilę? Ne! Darytumėt kaip aš, nunuodytumėt tą, kuris taip – kokia neteisybė – trukdo jums gyventi. Kitaip sakant, pasielgtumėt kaip aš – pamėgintumėt išsivaduoti!"

Kaip visados, mes neteigiame, kad jis, nesąmoningai vedžiodamas plunksną, būtent tai norėjo pasakyti. Tik, atmetus mūsų aiškinimą, derėtų pasiūlyti priimtinesnį.

Suprantama, Montolonas – lošėjas, ir šios baisios lažybos, kad ištrūktų iš pragaro, būdingos jo charakteriui: jos besaikės ir beprotiškos.

Besaikės dėl naudos, kurią turės, jeigu jam pasiseks: Napoleonas bus gudriai išvaduotas; įkalintas Londone, bet tokiame palyginti paauksuotame narve, kad apskritai tai bus panašu į jo dovanotą legalų pabėgimą, nes ir jam, ir visiems jiems tai geriau, nei tolesnė nepakeliama kankynė šitame pragariškame kalėjime!

Beprotiškos, nes blogiausiu atveju, pralošus lažybas, Napoleonas mirtų. Galimas daiktas, kad Montolonas slapta numatė tokią galimybę ir ją įvertino kaip savaime suprantamą konfidencialią eutanaziją. Argi imperatorius nekartojo daugybę kartų, kad būtų dėkingas savo

išvaduotojui? Atrodo, kad kirsdamas negirdėtų lažybų, Montolonas jas patikėjo Dievo valiai.

Pasistenkime suprasti: jis žino, jog tremtinio sveikatos būklės pablogėjimas yra laikinas. Jei pavyktų jį išsiųsti į tėvynę, tuomet jis liautųsi nuodijęs, vadinasi, žala – atitaisoma. Jis apie tai beveik paraidžiui rašo 1819 metų liepos 14 d. neskelbtame laiške Albinai:

„Tvarkant reikalus, kaip ir visur kitur, proga ir laikas – ypač svarbūs norint ką nors padaryti arba atitaisyti."

Jei jis taip rašydamas slapta negalvojo, kad ilgainiui jie arba išsilaisvins, arba blogiausiu atveju jis atitaisys nuodijimo žalą, kokia tuomet paslaptingųjų žodžių prasmė? Tai vertas pasvarstyti klausimas.

Ar iš to galime daryti išvadą, kad Montolonas įrodė buvęs amoralus? Ne, be to, šiuo klausimu tik mes neskelbtų laiškų dėka galime tai įrodyti pateikę priblоškiančią detalę.

Jos nežinojo nė vienas Šventos Elenos salos istorikas: *Montolonas, reikia manyti, ketino nusižudyti.* Iš tikrųjų 1821 m. sausio 19 d. jis adresuoja Albinai tokį laišką su testamentu:

„Imperatorius mums nuolatos kelia didelį nerimą, kartais jis pasijunta gerėliau, bet apskritai liga nuolat sunkėja, jis neapsakomai silpnas, ir aš būgštauju, jog mūsų daktaras (Antomarkis) nesugebės išgydyti tokios sudėtingos ligos, aiškiau nusakyti galiu tik palygindamas jo būklę su protarpiais gęstančia ugnimi, vis silpnėjančiomis liepsnomis, to pakanka, mano Albina, kad taptų aišku, kokia mano padėtis ir kaip mano širdis apimta sielvarto..."

Ar tai, kad prie laiško pridėtas testamentas, įrodo, kad jis labai nerimauja dėl savo paties sveikatos? Anaiptol, toliau jis rašo:

„Mano sveikata puiki. Sako, kad tunku, bet man nė motais."

Kodėl tokiomis aplinkybėmis – jam tik trisdešimt šešeri! – jis paskubom parašo testamentą ir jaučia poreikį be paaiškinimų jį išsiųsti savo dievinamai žmonai? Keistas, nelauktas ir neįprastas elgesys! Į šį klausimą taip pat turime atsakyti. Jo neiškėlė nė vienas istorikas, ir ne be pagrindo: šis laiškas ir testamentas yra vis dar nepaskelbti. Niekas niekuomet neužsiminė apie juos!

Štai testamento tekstas:

„Mano valia yra tokia:

1) Panaikinu ir skelbiu negaliojančiu savo testamentą, saugomą metro Bertrano, karališkojo notaro, kontoroje Paryžiuje, kuriuo, jei mirtų mano žmona Albina Elena Vasal, grafienė de Montolon, savo vaikų globėju buvau paskyręs poną Pilivuitą.

2) Skelbiu savo valią: po mano mirties mano teisėta žmona Albina Elena Vasal tebūnie paskirta santuokoje su manimi gimusių vaikų, tai yra Šarlio Fransua (išbraukta jo ranka) Tristano, mano vyriausiojo sūnaus, gimusio Paryžiuje 1812 m. (išbraukta), Šarlio Fransua Frederiko (išbraukta), mano antrojo sūnaus, gimusio Paryžiuje 1814 m.; Napoleonės Mari Elenos Šarlotės, mano dukters, gimusios Šventos Elenos saloje 1816 m. birželio 18 d., turto globėja. Taip pat pageidauju, kad mano žmona Albina Elena Vasal būtų kitų vaikų, gimsiančių iš mūsų santuokos, turto globėja.

3) Patvirtinu ir skelbiu, kad mano valios pareiškimas ir visi kiti šio testamento potvarkiai būtų laikomi metro Bertrano, notaro, biure.

Parašyta Longvude, Šventos Elenos saloje, tūkstantis aštuoni šimtai dvidešimt pirmų metų sausio devynioliktąją. Generolas grafas de Montolonas."

Vienintelis priimtinas paaiškinimas mums regisi toks: jau dvejus metus trunka nuodijimas ir aišku, kad Montolonas pralošė lažybas. Jeigu gubernatorius neduoda įsakymo repatrijuoti Napoleono, kurio būklė kone patologinė, tai jam tampa aišku, jog įsakymas niekada nebus duotas. Jis tai parašo ir pakartoja Albinai. Napoleonas mirs praslinkus trims mėnesiams, o šit Montolonas, kuriam anksčiau per šešerius metus nė karto neatėjo tokia mintis, tik dabar, būdamas taip arti išsilaisvinimo, pasirenka momentą pasiųsti mylimai žmonai testamentą, paskirdamas ją savo vienintele paveldėtoja?

Nesuprantama, nelogiška, tuomet kodėl? Svarbiausias klausimas.

Nes Hadsonas Lou įtaria, kad Napoleonas buvo nunuodytas. Netrukus pateiksim įrodymą. Montolonas stebi stiprėjantį nuodų poveikį. Anksčiau minėtame laiške išvardija kai kuriuos svarbiausius požymius, pavyzdžiui, fotofobiją (šviesos baimę, kuri patvirtina diagnozę):

„Dalis mano dienų praeina tamsoje, tau žinomas imperatoriaus potraukis prie tamsos kasdien vis stiprėja, jis įsako nuleisti žaliuzes, uždaryti langines, užtraukti

užuolaidas ir tvirtina, kad vis dar per šviesu, nors mes į jo kambarį įžengiame tik apgraibomis..."

Montolonas žino, kad greitai paveldės didžiulį turtą. Napoleonas jo nevadina kitaip, kaip tik „savo sūnumi". Jis jam paliks didžiausią savo turtų dalį ir atleis visiems, kurie jam darė bloga, ypač broliui Luji. Montoloną graužia sąžinė? Be jokios abejonės. Baisiausios nesėkmės jausmas po svarbių lažybų? Galų gale baimė, kad jei netrukus per skrodimą – tokia regula visiems suverenams – bus nustatytas nunuodijimas, jis tučtuojau bus apkaltintas? Taigi jis narsiai, susitvardęs atlieka paskutinę pareigą mylimai žmonai ir vaikams. Parašo testamentą, ateityje garantuosiantį mylimų žmonių saugumą.

Ši detalė griauna žudiko, nusamdyto politiniais tikslais, tezę (Foršufvudo, Beno Veiderio) ir atmeta naivią mintį, kad Montolonas nuodijo Napoleoną, ketindamas jį nužudyti.

Fantastiškas lošėjas, sugalvojęs įžūlų būdą paimti kortų banką. Slapta nuodydamas savo valdovą, jis laimės visuose frontuose: dėkingumo ir pareigos fronte – išsivaduos; turto fronte – neabejotinai gaus didžiulę dotaciją dar nesulaukęs palikimo; o ypač meilės fronte, kuris visų svarbiausias, – atgavęs laisvę galės grįžti pas Albiną ir vaikus.

Tačiau lažybos galutinai pralaimėtos: kaip visi didieji žaidėjai, jis pasirengęs brangiai mokėti. To neprireiks. Tai, kas įvyks, ne tik panaikins Montolono kaltę, bet ir suteiks dar vieną puikią progą pamėginti ištaisyti savo klaidą. Istorija ir vėl pranoksta žymiausius romanistus.

7.

NUO KO MIRĖ NAPOLEONAS?

Tikrai ne nuo skrandžio vėžio! Ši išvada nekelia abejonių: tokią diagnozę atmetė ne tik skrodime dalyvavę medikai, bet ją kategoriškai paneigė savo *Memuaruose* ir Antomarkis.

Beje, abejojantiems mes galim pateikti pranešimus anglų kalba, kuriuos paskelbė daktaras Valteris Henris, dalyvavęs autopsijoje. Aišku, apie kitą laišką, išsiųstą Hadsonui Lou*, nežinojo nė vienas istorikas, tarp jų ir daktaras Ganjė, vadinamasis oficialus ekspertas. Štai keletas gana daug sakančių ištraukų, nes žinoma, kad nuo skrandžio vėžio visada labai suliesėjama. Kitų nuorodų – „didžiulis" kiekis riebalų ir nėra metastazių – pakanka sugriauti „piktybinio auglio" hipotezę:

„On exposing the contents of the Abdomen the Omentum was seen loaded with fat of which the quantity was very great (...) The kidneys were imbedded in an immense quantity of fat (...) The whole surface of the body was covered with fat (...) The heart was small but proportioned to the size of the body, at least before it became bloated and oppressed with fat."

(Atvėrus pilvo ertmę, taukinė pasirodė apaugusi itin dideliu riebalų kiekiu (...) Inkstai apgaubti didžiulio riebalų sluoksnio (...) Visas kūnas apaugęs riebalais (...). Širdis maža, bet proporcinga kūno dydžiui, bent jau kol neišsiplėtė ir nebuvo suspausta riebalų.)

Daktaras Henris pateikė Hadsonui Lou visus šiuos patikslinimus, kad paneigtų skrandžio vėžio diagnozę, nes Hadsonas Lou, netrukus pamatysim, autopsijos protokole *iškėlė* būtent šią oficialią versiją, pasinaudojęs Montolono patarimu.

Dar vienas keistas patikslinimas, irgi susijęs su dokumentais. Jau tada jis figūravo be komentarų oficialiame Antomarkio protokole, kuris saugomas Nacionaliniame archyve. Tačiau čia daktaras Henris

* „Lowe papers", British Museum, Additional manuscripts, vol. n°20214, folios 200-1.

ryžtasi padaryti išvadą, kurios istorikas turi teisę imtis, norėdamas suvokti, kas iš tiesų įvyko Šventos Elenos saloje tarp imperatoriaus, Albinos ir Montolono. Ši atvira pastaba pasirodo daktarui Henriui tokia svarbi, kad jis įrašo ją pačioje savo ataskaitos pabaigoje kaip išvadą, slepiančią užuominą:

„The Penis and Testicles were very small and the whole Genital system seemed to exhibit a physical cause for the absence of sexual desire and the chastity which had been stated to have characterized the Deceased. W. Henry."

(Penis ir kiaušinėliai buvo labai maži, o visa genitalijų sistema, regis, paaiškino velioniui būdingą seksualinio potraukio nebuvimą ir dorą elgesį.)

Taigi mes įsiskverbiame į privatų Napoleono gyvenimą. Montolonas, iš pradžių leidęs žmonai tapti Napoleono meiluže, gerai žinojo, kad šis jokiu būdu nebus pavojingas meilužis, vadinasi, šiuo požiūriu varžovas. Galima įsivaizduoti, kad Albina galėjo atskleisti savo vyrui kai kurias, netgi lovos, paslaptis. Kas žino? Gal net jie kartu iš to juokėsi? Albina turėjo daugybę meilužių, kol neįsimylėjo Šarlio, po antrųjų skyrybų lankydamasi „Našlių alėjoje" (Montenio aveniu), kuri garsėjo meilės intrigomis.

Seksualiai ją visiškai patenkina vyras, neprilygstamas meilužis.

Juos sieja didžiulė meilė, aristokratiškas auklėjimas – visais atžvilgiais jiedu toli nuo liaudiško drovaus santuokinio seksualumo, – visos šios ypatybės pakiša kitą hipotezę, akivaizdžiai nepagrįstą: tuo metu jie bendrininkai, pasitikintys savimi, o Napoleonas ir vėl Montolono su Albina vedžiojamas už nosies kaip kadaise, 1811-aisiais Viurcburge.

Pamenam, kad tada Napoleonas nesutiko Montolonui, savo įgaliotajam ministrui, duoti leidimą vesti damą Rožė dėl jos abejotinos reputacijos. Viename laiške, neseniai parduotame Druo, jis netgi įsakė Kolenkūrui uždrausti Albinai rodytis rūmuose! O 1811 metais Montolonas nedvejodamas pasityčioja iš imperatoriaus, paprašęs leidimo vesti „prezidento Segjė dukterėčią", tą pačią Albiną de Vasal, tai yra damą Rožė.

Šarlis ir Albina negalėjo numatyti įvykių. Niekas, tiesą pasakius, to nebūtų galėjęs įsivaizduoti. Pusiau bejėgis dručkis, iš kurio gal net slapta tyčiojasi meilužiai, taip įsimylėję vienas kitą, kad drįsta atvirai

išsipasakoti neįmanomus dalykus. Deja, jų machinacijos auka bus daug reikšmingesnė, nei jie mano. Pamažu Napoleono genijus Albiną sugundys, sužavės, paskui užvaldys. Juolab kad sunki padėtis jį suminkština. Tikriausiai jis nuolankiai išsipasakojo jai apie savo praeitį, varganą jaunystę, nesėkmes su visomis moterimis, su Žozefina, kurią aistringai mylėjo. Kaip ji galėjo likti narsi? Ar gali nesujaudinti jausmų mūša ten, ant tolimos uolos? Jai malonu, nes jis pats garsiausias epochos vyras? Gal Albina ir pati išpažįsta jam skaudžiai pajuoktą nekaltybę, savo tragediją, kai šešiolikos buvo prievarta ištekinta už Binjono, kuris užgrobė jos kraitį ir sužlugdė vos prasidedantį gyvenimą? Žodžiu, užkliudomas motiniškas Albinos instinktas. Galiausiai jie tampa vienas kitam labai artimi! Viskas būtų vykę kitaip, jei jie būtų buvę Prancūzijoje. Bet jie labai toli, įkalinti, netekę vilties, tarp žiurkių ant prakeiktos uolos. Nors ir kaip keista, susižavėjimas virto švelnumu, ir grafienės Albinos de Montolon širdyje gimė meilė. Meilė, kuri 1818 metais sumaišys visas kortas. Ji atskleis šią paslaptį neįtikimame dokumente, – jį aptiks Žakas Masė, – *Moinos giesmėje,* apie kurią daugiau papasakosime knygos pabaigoje. Žinoma, ji kaip ir

anksčiau myli savo vyrą. Tačiau mažosios Žozefinos, imperatoriaus dukters, gimimas, aklas Albinos paklusnumas, kuris ją pastūmės jo įsakymu 1819 metų liepos 2 dieną palikti Šventos Elenos salą, palikti be vaikų Šarlį – visos šios priežastys užgauna Montoloną ir užgožia jo skrupulus.

Albinos duktė Napoleonė neabejoja, kad motina paliko Šventos Elenos salą imperatoriaus įsakymu, savo *Memuaruose* ji rašo:

„Mama skubiai paliko salą neva dėl sveikatos, bet iš tikrųjų imperatoriaus įpareigota atlikti misiją jo šeimoje..."

Žvilgtelkime į jos vyro padėtį: kas gali būti žmogiškiau? Dar atviriau klausiame: ne mažiau nusižengtina? Kad ir ką byloja žodžiai, iš tiesų Napoleonas nedvejodamas paaukoja Montoloną, Albiną ir jų vaikus, išskirdamas juos gal visiems laikams. Jis Montolonui ciniškai pareiškia:

„Valdovai prisiriša ne prie tų, kurie jiems teikia paslaugas – nebent įstumia juos į skolininkų padėtį, o tik prie tų, kuriems padarė paslaugą, nes lieka jų kreditoriais..."

Taigi istorinė tiesa apie Napoleono nunuodijimą stulbina. Apskritai ji daug gražesnė: ne nešvari politinės žmogžudystės istorija, kurią įsivaizdavo Foršufvudas, ir labiau jaudinanti, nei banalus finansinis išskaičiavimas, norint gauti palikimą! Tiesa mus pamalonina: prisidengusi detektyvine intriga, ji siūlo nuostabią meilės istoriją.

Jeigu Napoleonas mirė ne sava mirtimi, tai kokį paaiškinimą pateikti remiantis liudijimais? O svarbiausia, koks paaiškinimas slypi mūsų turimuose dokumentuose, apie kuriuos iki šios dienos nežinojo nė vienas istorikas?

Svarbiausias dalykas slypi štai šioje ištraukoje (p. 20) iš Montolono dienoraščio, pavadinto „Šventos Elenos salos pokalbiai":

„Tiesą sakant, tik 1821 metų kovo 17 dieną, likus 49 dienoms iki jo mirties, pasireiškė pirmieji pavojingi simptomai, ir mums tuo metu buvo taip tolima mintis apie greitą Napoleono mirtį, kad generolas Bertranas (jo pavardė rankraštyje išbraukta) pasinaudodamas, kad balandį pro čia praplaukia laivai, išlydėjo savo žmoną ir vaikus į Angliją, kur ji turėjo svarbių reikalų. Šis faktas, kurį paliudija oficiali Longvudo korespondencija tarp Hadsono Lou ir lordo Bethersto, išties neginčijamai patvirtina mano žodžius*."

Montolonas meluoja. Begėdiškai meluoja, mes tai įrodysime, palyginę jo ankstesnius ir vėlesnius laiškus Albinai. Kaip visuomet, meluodamas jis linkęs teisintis ir... pasakyti kuo daugiau tiesos. Tad jis gana pabrėžtinai priduria:

„Reikia panašių (įrodymų), kai išdrįstama taip pavojingai įsitaisyti ant istorijos smaigalio, akivaizdžiai priešinantis žmonių pagarbos nusipelniusių rašytojų tvirtinimams."

Anot jo, tik 1821 metų kovo 17 dieną pasirodė pirmieji gąsdinantys simptomai, nors tikri negalavimai prasidėjo jau 1818-aisiais!

Mes turime per dvidešimt laiškų, kuriuose, po Albinos išvykimo 1819 metais, Montolonas aprašė pavojingiausius simptomus. Štai keletas ištraukų iš neskelbtų laiškų:

* Šis tvirtinimas liudija Montolono ir Hadsono Lou ryšius, nes susirašinėjimas su lordu Betherstu, žinoma, buvo slaptas (žr. 8 sk., p. 112).

1820 m. rugsėjo 20 d.: „Jau kelias dienas smarkiai nerimaujame dėl imperatoriaus sveikatos..."

1820 m. lapkričio 6 d.: „Praeitą savaitę jis smarkiai sunegalavo, ir mes dienų dienas labai nerimavome..."

1820 m. gruodžio 5 d.: „Imp. liga labai pasunkėjo..."

Ar likus beveik pusantrų metų iki 1821 m. kovo 17-osios ženklai, pasirodę dar iki agonijos, buvo ne „pirmieji pavojingi simptomai"?

„Prie chroniškos ligos prisidėjo liguistas išsekimas; imperatorius toks silpnas, kad negali atlikti jokios gyvybinės funkcijos – jaučia begalinį nuovargį ir dažnai praranda sąmonę, jo skrandis nieko nebelaiko... Jis visą laiką guli lovoje... Jo kūnas lavono spalvos, pulsas vos apčiuopiamas ir t. t."

Vadinasi, lemiamas klausimas toks: akivaizdu, Montolonas melavo, bet kodėl jis pasirinko lemtingą 1821 metų kovo 17 d. datą, o ne kitą? Kas gi atsitiko kovo 17-ąją, kas pasmerkė mirčiai Napoleoną akyse to, kuris visiškai neįtariamas jį nuodijo trejus metus?

Mes apie tai ne kartą užsiminėme – Montolonas vylėsi kokiu nors būdu būti pakeistas. Jis daugybę kartų maldavo Albiną, minėjo pavardes. Pavyzdžiui, 1819 metų spalio 2 dienos laiške:

„Tikiuosi, pasieksi, kad anglų vyriausybė atsiųstų į mano vietą Plana. Kartoju, mano Albina, ir visą laiką kartosiu, kad mano vienintelė mintis – grįžti pas tave, kad į šį tikslą nukreipti visi mano veiksmai..."

Šioks toks neatitikimas: jis izoliuotas Šventos Elenos saloje šalia imperatoriaus, visiškai sukaustytas neveiklumo; tad apie kokius „veiksmus" užsimena? Nebent apie aršeniką, apie kurį niekuomet jai neprasitarė?

Kaip ir daugelis, Šarlis ne visuomet valdo savo pasąmonę. Mes turim gausybę įrodymų. Jis neužmirš lemtingos 1821 metų kovo 17-osios. Jis žino, kad tądien medikai, sąžiningai skirdami Napoleonui vaistų, nesuderinamų su aršeniku, – aišku, nežinodami, kad jo organizmas prisotintas aršeniko, – jį pasmerkė mirčiai. Šarlis, lengvai nuodydamas imperatorių, niekuomet to nesiekė. Skaitant jo dienoraštį pastebimas troškimas nusimesti kaltę. Galima tai paaiškinti taip: „Aš nesu atsakingas dėl Napoleono mirties, tai įrodo agonija, prasidėjusi tik dėl gydytojų klaidų, tai yra 1821 metų kovo 17 dieną". Tai

visiškas melas, tačiau noras – tai meistriškai įrodė Froidas – nesąmoningai išstumia realybę, ją paneigia arba pakeičia, – superego bando išstumti nepageidaujamą impulsą*.

Tad atsitinka taip, kad 1821 metų kovo 17-osios laiške Albinai Šarlis aiškiai įvelia klaidą, „rašybos riktą", susijusį su data, o tai tipiška froidinės analizės iliustracija. Iš pradžių jis užrašė sausio 17 d., paskui nubraukė „sausį" ir ištaisė į „kovą".

Panagrinėkime šį faktą. Jo pasąmonė iš pradžių neigia baisią realybę: Napoleonas mirs dėl jo kaltės. Todėl jis nukelia datą dviem mėnesiais anksčiau, kai Napoleonas dar sunkiai nesirgo, – tai puikiai patvirtina savo *Memuaruose* Antomarkis ir Maršanas. Pasąmonė, žinoma, paankstina trokštamo įvykio datą ir nutolina aplinkybę, dėl kurios apgailestaujama. Vadinasi, Šarlis atskleidžia savo norą, ir tai patvirtina mūsų tezę.

Žinoma, galima atmesti tokį aiškinimą, tačiau su sąlyga, kad bus pasiūlytas kitas – logiškas, paneigsiantis neginčijamą riktą. O jei nepaisysime rikto arba tai siesime tik su atsitiktinumu, tai paprasčiausiai atmesime šiuolaikinės psichologijos mokslinius principus.

Jis ilgai puoselėjo dvejopą viltį: būti pakeistas arba pasiekti, kad juos visus su Napoleonu grąžintų į Europą. Dabar 1820 metų pabaiga. Albina jau parašė, kad Napoleonas niekuomet nesutiks jo pakeisti. Jo valdovas niekuomet neprisiėmė atsakomybės tai pasakyti, net ir žinodamas, kad Montolonas tikriausiai kenčia taip, kad gali ir nusižudyti. Bet kitas laiškas, parašytas Albinai 1820 m. lapkričio 6 d., įrodo, kad Šarlis perprato egoistišką – bet tokį liūdną – imperatoriaus žaidimą, pastarajam patinka lyginti jųdviejų situacijas, gilinti kančią:

„Imperatorius man prieš keletą dienų pasakė: vienintelė mintis, su kuria niekad negaliu apsiprasti, kad išskyriau jus su žmona ir sūnumi; ponia de Montolon gerai žino, kad niekas negali jūsų pakeisti, mano šeima siunčia tik storžievius, norėčiau, kad ji nesikištų, neįmanoma prasčiau parinkti nei tie penki asmenys, kuriuos man atsiuntė. Matai, mano Albina, neturiu vilties, kad jis imtųsi žygių mane paleisti..."

Paskui beribis meilės šauksmas, kuris, deja, slepia patį gėdingiausią įrodymą:

* *Psychopathologie de la vie quotidienne* („Kasdienio gyvenimo psichopatologija"), „Payot", Paris, 1975. Ypač remtis „rašybos riktais", p. 126 ir kt., kaip aiškinimu, susijusiu su mūsų pavyzdžiu.

„Geroji mano Albina, aš dedu viltis į tave, kad grąžinsi man laimę, jau vienuolika metų esi mano angelas sargas, būk juo visuomet, aš to nusipelniau, nes tave myliu."

Jis neišdrįso jai parašyti: iš meilės tau net sutikau padaryti nusikaltimą!

Pakanka visų liudytojų – Maršano, Antomarkio, Bertrano ir kt. – memuarų, kad atpažintum į akis krintantį 1821 m. kovo 17 d. įvykį. Jie visi sutampa.

Tądien kaip paskutinę priemonę daktaras Antomarkis nusprendžia garsiajam ligoniui duoti vimdomųjų, šiuo atveju, cheminiu požiūriu – stibio druskos, tiksliau, „stibio tartrato". Kalio stibio tartratas, šiaip visiškai nekenksminga medžiaga, susijungusi su aršeniku, tampa mirtina. Stibis, beje, yra aršenikui artimas metaloidas, ir Montolonas tai žino, jam tai atskleidė la Brenviljė.

Iš kur Antomarkis galėjo žinoti? *Paskutinėse Napoleono gyvenimo akimirkose* jis rašo:

„Jutau, kad tiktų vimdomieji, maldavau Napoleoną pakeisti nuomonę, šiek tiek pasistengti, tačiau jo pasišlykštėjimas sustiprėjo vien nuo žodžio „vaistas"*.

Jis instinktyviai priešinosi. Prieš valią jam bus sugirdyta limonado su vimdomaisiais, – Maršanas, įtikintas Antomarkio, kad tai būtina, pameluos šeimininkui, kad šis nesipriešintų. Montolonas kovo 17 d. staiga suprato, kad Napoleonui iškilo mirtinas pavojus. Vimdomieji ir aršenikas – tai baisiausiai nuodinga!

Jis atvirai rašo Albinai:

„Negalimas daiktas, kad jis ilgai gyvens."**

Iš kur jis žinojo? Puikus klausimas.

Nuo pat 1816 m. liepos 11 d. jis po ranka turėjo „Garsių procesų"

* Francesco Antommarchi, *Les Derniers Moments de Napoléon* (1819–1821), „Buchet/Chastel", Paris, 1925.

** Šiame laiške, parašytame lemtingą 1821 m. kovo 17-ąją, Montolonas labai tiksliai parašė: „Šiaip ar taip, negalimas daiktas, kad jis ilgai gyvens..." Savo papratimu, mes keliame klausimą: ką reiškia „šiaip ar taip", jeigu ne tai, kad Napoleonas mirs nuo išsekimo arba nuo nuodingo mišinio?

tomą, skirtą de Brenviljė. Apie tai savo *Memuaruose** mums papasakoja Gurgo: Napoleonas, Montolonas ir jis pats aplankė Albiną, sveikstančią po gimdymo. Jos galvūgalyje ant staliuko gulėjo Lafonteno *Pasakėčios* ir de Brenviljė „išpažintis". Jie kalbėjosi apie nuodijimus. Imperatorius pasakė savo nuomonę: jis esą supranta, kad įmanoma nunuodyti, bet tik ne savo tėvą (markizą Obrė). Daug vėliau, kai Napoleonas ims vadinti Montoloną „mano sūnau", ar šis prisimins šiuos žodžius? Šiaip ar taip, veikalas, kuris buvo Šventos Elenos saloje, galėjo būti 1734 m. leidinys, dabar saugomas Nacionaliniame archyve, arba vėlesnis, 1738 m. leidinys.

Markizė de Brenviljė – taip pat aristokratė – nunuodijo per trisdešimt žmonių, gal net daugiau, įskaitant jos globojamos ligoninės savaip „slaugomus" pacientus: savo vyrą, meilužį, tėvą, vieną vaiką ir, kaip prisipažino, ji nuodijusi save pačią! Visuomet be galo mažomis aršeniko dozėmis ir dažniausiai gerdama sumaišiusi su vynu (1734 m. leidinys, p. 335). Montolonas skaito jos knygą – taigi konsultuojasi šiuo klausimu su didžiausiu tų laikų ekspertu. O moksliniai darbai bus išspausdinti tik XIX amžiaus pabaigoje.

Ji aiškina, kad „stibio babitas" (vimdomasis vaistas) sukelia aršeniko prisotinto organizmo mirtį. Dar patikimiau veikia kalomelis – tais laikais labai populiarus vidurius laisvinantis vaistas, – jis nepalieka žymių. Šiandien mes žinome, kas yra tai, ką Brenviljė atrado grynai pragmatiniu būdu. Ji atrado štai ką: norint staigiai pribaigti auką po ilgo nuodijimo be galo mažomis aršeniko dozėmis pakanka duoti „stibio babito", kitaip sakant, vimdomųjų vaistų.

Montolonas, supratęs, kad Antomarkis netyčia gali nužudyti Napoleoną, nori įsikišti ir jį išgelbėti. Tačiau kaip pareikšti savo nuomonę medicinos klausimu, tuojau pat nesukeliant įtarimų? Vis dėlto kitą dieną jis nueina pas Antomarkį ir sumaniai pataria neduoti vimdomųjų, nes, regis, jie nelabai tepadės. Kodėl Montolonas tai darė, jei nenuodijo imperatoriaus?

Padėtis nepakenčiama, bet tik Montolonas gali ją įvertinti, podraug baisiausiai kentėdamas – lemtingoji data nebeišdils iš jo atminties. Maršanas nori palengvinti šeimininko kančias? Jis atneša jam

* G. Gourgaud, *Le journal de Saint-Hélène*, 1815–1818, įžanga O. Aubry, Paris, 1947, p. 217 ir toliau.

Konstanco vyno! Rezultato nereikia ilgai laukti, – tai jis pats naiviai pareiškia.

„Grafas de Montolonas stovėdamas laikė rašalinę... Nesimatė, ką veikia imperatorius, tačiau jį supykino, ir jis pasakė daktarui Arnotui (paklaususiam priežasties), kad, norėdamas pakelti tonusą, išgėrė Kostanco vyno ir suvalgė pyragaitį; daktaras pareiškė, jog tai – tikras alyvos pylimas į ugnį." (*Memuarai*, p. 302)

Taigi bejėgis imperatoriaus numylėtinis dalyvauja netikėtoje savo veiksmų atomazgoje. Jis – netyčinės žmogžudystės, sukėlusios mirtį, autorius; nors ir neketinęs nužudyti, jis nusikaltėlis: teisės požiūriu šiandien jis gali būti šio inkriminuojamo nusikaltimo objektu. Neatsargus lošėjas – toks jis buvo, yra ir bus vėliau visą gyvenimą! Viskuo rizikuojančio lošėjo temperamentas: tyliai lošti puikią partiją, kur „viskas pastatyta ant kortos"! Toks Montolono būdas.

Blogiausia dar ateityje. Netrukus iš tikrųjų daktaras Arnotas, pelnęs visišką Napoleono pasitikėjimą (šis testamente nurodys nepageidaująs, kad autopsijos metu bent vienas anglas prisiliestų prie jo palaikų, išskyrus daktarą Arnotą), pasiūlo duoti imperatoriui stipraus vidurius laisvinančio vaisto – kalomelio.

Nieko neįprasta, tinkamas laisvinamasis vaistas norint įveikti varginantį vidurių užkietėjimą. Tačiau normali dozė – ketvirtis kalomelio grūdo (šių laikų medicina rekomenduoja 1 gramą per parą), o daktaras Arnotas kažin kodėl pasiūlo 10 gramų, – taigi dozė keturiasdešimt kartų viršija tuometę ir dešimt kartų dabartinę!

Šįkart karštai paprieštarauja Antomarkis, kompetentingesnis už Arnotą. Savo *Memuaruose* jis pabrėžia:

„Gubernatoriaus įsakymu mes įpareigoti konsultuotis su daktarais Šortu ir Mičelu (...). Aš juos įspėjau, bet jie pritaria dr. Arnoto nuomonei: jis siūlo duoti laisvinamųjų – dešimt kalomelio grūdelių. Prieštarauju tokiam receptui, ligonis pernelyg silpnas, tai jam būtų tikra pražūtis; tačiau aš vienas, o jie trise, dauguma nusveria. 6 val. paskiriama dešimt kalomelio grūdelių*."

Tačiau medicininiu požiūriu tai – tikra žmogžudystė.

Kalomelis, gyvsidabrio chloridas, šiaip yra visiškai nepavojingas.

* *Op. cit.*, p. 253.

Tačiau, susijungęs su aršeniku, tampa stipriu nuodu. Be to, nuo kovo 17 dienos Napoleonas malšino troškulį migdolų pienu, kuriame esama ciano vandenilio rūgšties. Iš gyvsidabrio chlorido ir šios rūgšties žaibiškai susidaro gyvsidabrio cianidas, sukeliantis virškinamojo trakto koroziją, labai panašią į piktybinį skrandžio auglį (vėžį)!

Akivaizdu: Montolonas turėjo daug priežasčių niekuomet nepamiršti šios datos. Štai Maršano liudijimas – *Memuarų* 303 puslapis:

„Imperatorius 17 ir 18 dienomis daug valandų išbūna užsidaręs su grafu Montolonu. Atsipykus saldymedžio vandeniui, jis mėgina atsigaivinti ant staliuko stovinčiu limonadu (su vimdomuoju vaistu), serbentų sirupu bei migdolų pienu..."

Nuo ko mirė Napoleonas? Jo mirtį lėmė dvigubas nelaimingas atsitikimas, pakirtęs pavargusį, išsekusį, per anksti pasenusį organizmą, tačiau ypač pastarieji treji metai, kai jis buvo slapta ir lėtai nuodijamas aršeniku.

Napoleonas mirė ne nuo hepatito; nors kepenys padidėjusios, tačiau visi medikai, dalyvavę skrodime, sutartinai pripažįsta, kad kepenų audinys buvo sveikas.

Jis mirė ne nuo skrandžio opos. 1821 m. balandžio 2 d., likus vos mėnesiui iki mirties, Maršanas savo *Memuaruose* teigia jį pareiškus:

„Mano skrandis visuomet buvo geležinis (...). Niekuomet nejutau skrandžio, jei retkarčiais ir ištikdavo skausmų priepuoliai, apskritai mano virškinimas visą gyvenimą buvo puikus (...). Jūs nesuprasite, kuo sergu, kol manęs neišskrosite."

Kad ir kaip būtų, tikrai jis mirė ne nuo skrandžio vėžio. Jis ne tik niekuomet nesulyso, priešingai, nei laiške Albinai sąmoningai meluoja Montolonas („Greta jo atrodau didelis ir apkūnus..."), nerasta vėžinio auglio. Apskritai nebuvo nustatytas nė vienas požymis, būdingas įsisenėjusiam skrandžio vėžiui: nei pilvo ertmės suvėžėjimo, nei skrandžio adenopatijos, nei granuliacijos, žodžiu, jokių metastazių.

Buvo nustatyta skrandžio hemoragijos požymių ir kai kurių sutrikimų, pavyzdžiui, prakiuręs prievartis. Tai atsitiko dėl ilgalaikio aršeniko kupino organizmo pakaitinio veikimo trimis substancijomis, kurios tapo itin toksiškos: ciano vandenilio rūgštimi, stibiu ir per dideliu kalomelio kiekiu.

Abejojantiems tereikia dar kartą perskaityti Maršano *Memuarus*.

Kaskart, išgėręs užnuodyto Konstanco vyno, imperatorius vemia ir negaluoja. Jo organizmas šalina nuodus. Pavyzdžiui:

„Duok man gurkšnelį Konstanco vyno... Konstanco vynas netrunka sukelti vėmimą, kuris nesutrukdo jam toliau dirbti..." (p. 319)

Taip pat – tai minima vis dažniau – vimdomasis vaistas jį dar labiau nuodija, ir jis tai gerai jaučia, nes sušunka:

„Nuo kada, pone, jūs leidžiate sau nuodyti mane tiekdamas į stalą vimdomuosius gėrimus?" (p. 289)

„Baigta: *imperatorius miršta gegužės 5 d. nuo apsinuodijimo gyvsidabriu.* Laboratoriniai jo plaukų tyrimai rodo itin padidėjusį gyvsidabrio kiekį. Daktaras Richardas Henkelmanas, Miuncheno universiteto Radiochemijos instituto direktorius, minėtoje puikioje ataskaitoje nurodo, kad mano prašymu nustatė gyvsidabrio dozę ištyręs du Napoleono plaukų pavyzdžius. Mano žiniomis, pirmąkart pasaulyje buvo moksliškai dozuojamas branduolinis švitinimas, nes taikant jį įprastai kyla papildomų sunkumų išskirti gyvsidabrį, apie tai daug kalbama toje ataskaitoje.

Tyrimas nustatė, kad gyvsidabrio kiekis plauke nr. 2 – 10,5 md, o plauke nr. 1 – 7,65 md. Pasak daugumos ekspertų, leidžiama gyvsidabrio dozė – daugių daugiausia 2,38 vyrams (2,20 moterims), vadinasi, Napoleono plaukuose gyvsidabrio kiekis 4,41 karto viršijo normalų. Toks kiekis neginčijamai rodo galimą nusinuodijimą gyvsidabriu, kurį tiksliai patvirtina mūsų pateikiama imperatoriaus mirties interpretacija.

Ciano vandenilio rūgšties (saldintame migdolų piene) ir gyvsidabrio chlorido (kalomelio) junginys paskatino žaibišką gyvsidabrio cianido susidarymą, – tai taip pat pirmą kartą patvirtinta moksline analize.

Ataskaitos išvadoje patikslinama, kad klaidos negali būti, nes buvo imtasi visų reikalingų atsargumo priemonių. Dviejų pavyzdžių rezultatų skirtumas yra nereikšmingas. Kiekvienas ekspertas žino, kad galva nevienodai aprūpinama krauju, kad ir kokia būtų ieškoma substancija.

Aišku, istorikams, sutikusiems dalyvauti viešoje diskusijoje šia tema, bus pateikti visi dokumentai.

Svarbiausia problema – suprasti, kodėl ir kokiomis aplinkybėmis gubernatorius pareikalaus skrodimo protokole kaip mirties priežastį nurodyti – priešingai bendrai septynių medikų nuomonei – skrandžio vėžį (auglį)?

Atsakyti į šį klausimą – vadinasi, pateikti Montolono kaltės įrodymą. Taip pat atskleisti, remiantis mūsų turimais dokumentais, sensacingiausią paslaptį.

8.

Hadsonas Lou įtarė nunuodijimą

Nė vienas istorikas niekuomet to netvirtino. Nė vienas nedrįso net įsivaizduoti. Iš tikrųjų kam galėjo kilti toks įtarimas? Vienas iš mūsų pačių sensacingiausių neskelbtų laiškų leidžia suprasti, kas įvyko. Reikia remtis Montolono dienoraščiu, pateikiančiu kompromituojančią informaciją:

„Markizas de Monšeniu, priešingai nei (baronas de Stiurmėris), užmezga su Longvudu prancūzams priimtinus draugiškus santykius, nėra tokių paslaugų, kurių jis neskubėtų mums padaryti, ir istorija dar prabils apie jo kilnų elgesį po imperatoriaus mirties; sužinojęs, jog seras Hadsonas Lou *pageidauja, kad jo medikai kuo skubiau protokole konstatuotų, jog Napoleonas nebuvo nunuodytas,* ir, nepaisydamas generolų Bertrano ir Montolono protestų, įsakė tučtuojau skrosti vos atšalusį kūną, markizas at-

skubėjo į Longvudą ir Prancūzijos karaliaus vardu pasipriešino tokiam *laukiniam nerimui* (pabraukta Montolono ranka), pareikšdamas, kad saugos kūną ir leis atlikti skrodimą tik Prancūzijai nustačius ir paskelbus terminus*...“

Taigi 1821 metų gegužės 5 dienos vakarą (Napoleonas mirė 17.50 val.) Hadsonas Lou nori, kad kuo skubiau būtų atliktas skrodimas. Tikriausiai jis turėjo kelias nemenkas priežastis būgštauti, kad Napoleonas buvo nunuodytas. Kalbama ne apie spėliones, nepagrįstą įtarinėjimą. Jis turi keletą įrodymų. Kokių? To niekada nesužinosime. Jis baiminasi, kad – vienam iš jo medikų arba pulko karininkų iškėlus šį klausimą, – velionio viduriai bus išsiųsti tirti į Londoną. Šventos Elenos saloje nėra jokios laboratorijos, tad jis galės būti ramus tik tada, kai jo garsusis kalinys bus iškilmingai palaidotas. Jam svarbu tai atlikti kuo skubiau, pagreitinti procedūrą. Tokia šio „laukinio nerimo“ priežastis, Montolonas tai rūpestingai pabraukė dienoraštyje, nors to niekuomet nedarė! Nes jeigu, nelaimei, Londone tyrimais būtų nustatytas nunuodijimas, pirmiausia būtų įtariami anglai ir Had-

* Pažymėtina, kad Montolono dienoraštis daug atviresnis, jis nebuvo skirtas publikuoti ir, beje, niekuomet nebuvo publikuojamas.

sonui Lou ateitų galas! Jis būtų apkaltintas nuplėšęs savo šalies garbę viso pasaulio akivaizdoje, praradęs budrumą. Gal net ir pats būtų apkaltintas?

Regis, pasitvirtina mūsų tezės nuoseklumas: Hadsonas Lou šitaip sutrikęs todėl, kad Montolonas, kaip matėme, vis nedavė jam ramybės, – 1819 m. kovo mėnesį įpainiojo daktarą Stokou, paskui daktarą Verlingą, galiausiai daktarą Arnotą, norėdamas jį įtikinti, kad Napoleonas neatidėliotinai turi būti grąžintas į tėvynę, nes ten jis būtų geriau slaugomas. Montolonas galbūt pats sukėlė šį triukšmą dėl nunuodijimo, kad labiau įbaugintų savo žygiais. To mes irgi niekada nesužinosime.

Nuo šiol justi, kad gubernatorius disponuoja tam tikrais įrodymais, tam tikra informacija arba girdėjo gandų, kurie verčia baimintis nunuodijimo. Negali būti nė kalbos, kad hipotezė nepagrįsta – ji nebūtų galėjusi sukelti tokios ugningos reakcijos.

Apskritai trejus metus Montolono spaudžiamas repatrijuoti Napoleoną, kurio sveikata neva grėsmingai pablogėjo, jis stengėsi, kaip žinome, žvelgti į tokias žinias kaip į komediją. Netikėtai jis suvokia ėjęs neteisingu keliu, o Montolonas galiausiai pasirodė teisus. Nes per tris savaites Bonapartas, kurį – šuoliuojantį ant žirgo, dirbantį sode – nuolat sekė jo šnipai, taigi įvairūs negalavimai, jo akimis, tebuvo akių dūmimas, – atsisveikina su gyvenimu. Vadinasi, Montolonas sakė tiesą? Tas Montolonas, kuriam pulko vadas Gedeonas Gorekeris* slapta buvo davęs *Il Bugiardo* („Melagis") pravardę. Ak! Kodėl jis nepaklausė Montolono – juk žinojo, koks jis protingas! Ir kas jam dabar bus, jei paaiškės tiesa? Nešlovė, atšaukimas, gal net kalėjimas? Ką daryti? Kaip pasiruošti blogiausiam?

Taigi Hadsonas Lou, psichologiniu požiūriu niekada, nuo pat atvykimo į Šventos Elenos salą 1816 metais, nėra geriau pasirengęs klausytis bet kokių patarimų, o ypač Montolono, kad tik išsigelbėtų iš keblios padėties, jis dabar apgailestauja, jog neklausė jo, kai dar buvo laikas.

Kitą dieną, gegužės 6-ąją 14 valandą, ant biliardo stalo atliekama didžiojo žmogaus autopsija. Seras Hadsonas Lou, kuris jau daugelį savaičių buvo kas valandą informuojamas (nuo gegužės 1-osios dak-

* Gorekeris savo ponui Hadsonui Lou juokais davė pravardę „Mach" ir visuomet jį vadino „He, fuss..." (Tas mėšlius...).

taras Arnotas jam siųsdavo raštus į Planteišn Hauzą: „He is dying", „He is worse" ir t. t. (Jis miršta, jam blogiau)), išklauso Šorto, Mičelo, Henrio, o ypač Arnoto raportus. Nė vienas visiškai neatmeta nunuodijimo prielaidos. Jie tik šnabždėjosi ar pasakė tai atvirai?

Kur tau! Jie net negeba sutarti dėl diagnozės: karcinoma, hepatitas, opa, kas dar? Jų nuomonės sutampa tik dėl viena: ne vėžys, – tai įrodo velionio nutukimas. Hadsonui Lou, ne medikui, o smulkmeniškam valdininkui šis neaiškumas atrodo grėsmingas. Jei tokią ekspertų mišrainę surašytų į protokolą – vienintelį dokumentą, kuris pasieks lordą Betherstą Londone, – princas regentas pareikalaus pergabenti palaikus ar bent jau ištirti vidurius. Taigi gubernatorius ne tik sunerimęs: jis nežino, ką daryti.

Į sceną įžengia Montolonas. Jis taip pat turi priežastį baimintis blogiausio. Jeigu vėliau būtų nustatytas nunuodijimas, Hadsonas Lou pasistengs likti švarus, ir visų įtarimai savaime nukryps į jį: jis buvo superintendantas, tik jis disponavo aršeniku, tik jis nuolat visas keturiasdešimt dvi dienas budėjo prie imperatoriaus galvūgalio. Šios fantastinės partijos baigtis būtų tragiška, nepaliktų jokios vilties. Montolonas iškart prarastų šešerių metų kančių vaisius: palikimą, žmonos ir vaikų meilę, garbę, aukštą rangą. Jam liktų tik nusižudyti, net nesitikint tokiu būdu nusiplauti didžiulės nešlovės. Jis įsivaizduoja šitą siaubą ir jį apima panika.

Mūsų turimas laiškas, 1821 metų gegužės 6 dieną adresuotas Albinai, išduoda jo nerimą. Rašysena jau nepanaši į raštininko. Ji padrika, siūliška, spazmiška, karštligiška, netgi širdį verianti.

„Viskas baigta, mano geroji Albina, imperatorius vakar vakare be dešimt šešios išleido paskutinį kvapą. Jo agonija truko 12 valandų, buvo palyginti baisi..."

Čia mūsų tyrime atsiranda pati neįtikimiausia pastaba. Montolonas gerbiamas už savitvardą, šaltakraujiškumą, ramumą. Jo nenustebina Napoleono mirtis. Lygiai keturiasdešimt dvi dienas jis nesitraukė nuo jo, tikėjosi šios mirties, laukė, priimdamas kaip neišvengiamybę, be abejo, kaip trokštamą išsivadavimą. Taip turėjo įvykti, visi tai žinojo ir ruošėsi. Jis negebėtų suvaidinti nustebimo ir tinkamai paaiškinti savo emocijos.

Tad kodėl jis taip netikėtai pameta galvą, tiesiog praranda laiko nuovoką? Jis rašo:

„Šįryt buvo atliktas skrodimas..."

Bet visi liudytojai sutartinai tvirtina, tuo įtikina ir protokolai: autopsija buvo atlikta tik popietę. Apsvarstykime šią klaidą: *laišką jis rašo tą akimirką, kai autopsija baigiama, o jis nurodo „rytą"!* Ar yra priežastis netekti proto? Taip. Jis randa genialų paaiškinimą, tokią paprastą frazę:

„Ji įrodė, kad jis mirė nuo tos pačios ligos kaip ir jo tėvas – piktybinio skrandžio auglio (vėžio), tiksliau, prievarčio..."

Jis meluoja! Tačiau ši melagystė – genialumo požymis. Jokios abejonės: ji labiausiai įkvėpta per visą karjerą.

Napoleonas jam papasakojo: jo tėvas Šarlis Buonapartė 1785 m. vasario 24 d. (Napoleonui buvo penkiolika su puse) išties mirė nuo piktybinio skrandžio auglio. Jei pavyktų oficialiai įtikinti paveldimo vėžio versija (Napoleono sesuo Eliza mirė nuo tos pačios ligos kiek anksčiau), jis išgelbėtas. Pačiam išsigelbėti, jei šis melas kartu neišgelbėtų Hadsono Lou, nebūtų sumanu. Taigi dvigubas ėjimas tampa įspūdingu manevru: šis paskutinis paaiškinimas įrašomas į protokolą – gubernatorius gali priversti – ir reikalas palaidotas visiems laikams, – taip ir atsitiko. Vadinasi, dvigubas vaidinimas, žadantis nebaudžiamumą tiek vienam, tiek kitam!

Iš to kyla, kad Montolonas priduria šį keistą komentarą, kuris būtų visiškai ne vietoje, jeigu jo jausmas būtų nuoširdus, tačiau jis dirbtinis, kaip ir pastaba, kurios niekas neprašo:

„Galimas daiktas, opa atsirado prieš ketverius penkerius metus..."

Bet keturiasdešimt šešerių metų vyras neserga skrandžio vėžiu penkerius metus.

Ir taikli, sumanumu bei cinizmu žavinti pastaba:

„Nelaimėje mums didi paguoda gauti įrodymą (!!!), kad jo mirtis nėra ir jokiu būdu negalėjo būti nelaisvės, nepakankamos priežiūros, kurią tikriausiai galėjo suteikti Europa, padarinys."

„Jokiu būdu!" Koks įžūlumas!

Toliau tekstas – ar būtina? – iš karto išteisina Hadsoną Lou: „Čia, Šventos Elenos saloje, jis buvo taip gerai slaugomas kaip niekur kitur. Kadangi vėžys paveldimas, kone tikra laimė, kad jis sulaukė rūpestingos priežiūros, kurios jam negailėjo Anglija ir jos atstovas – gubernatorius". Nes Montolonas žino: laišką skaitys anglų cenzūra, o kopiją nusiųs lordui Betherstui.

Kad būtų aiškiau, rašome be apylankų: laiškas, kurį Montolonas 1821 m. gegužės 6 d. parašė Albinai, iš tikrųjų buvo skirtas ne jai: tai išsigelbėjimas, – diktantas, kurį *gubernatorius turi perrašyti!*

Šią genialią mintį belieka įteigti gubernatoriui. Kas apsiims? Jis pats? Ne, nes kaip jis gali pareikšti savo nuomonę medicinos klausimu? Visiškai akivaizdu, kad žmogus, kuris apsiimtų tai padaryti, turi būti labai autoritetingas. Vadinasi, tinkamiausias žmogus – daktaras Antomarkis, ir Montolonas sėkmingai pasiųs jį pas serą Hadsoną. Jis tik nepagalvoja apie vieną smulkmeną: vėliau Antomarkis, greit tuo įsitikinsime, turės priemonę jį šantažuoti. Ši klaida 1823 m. išduos Montoloną.

Hadsonas Lou iš karto įkliūva į žabangus. Būtume niekuomet to

nesužinoję, tačiau istorija nesnaudžia. Antai prieš trejus metus, 1997 m. lapkričio 7 d., apyrašo nr. 493, Druo parduodamas laiškas, kurį Hadsonas Lou adresavo žentui grafui Balmenui, *alias* Aleksandrui Antonovičiui, 1820 m. balandžio 26 d. vedusiam vyriausiąją ponios Lou dukterį, generolo Houvensio seserį. Jis parašytas prancūziškai, jo autentiškumas yra neginčijamas:

„Šventos Elenos sala, 1821 m. gegužės 6 d.

Asmeniškai,

Mano brangusis grafe,

Bonaparto nebėra. Jis užgeso vakar vakare be dešimt minučių šešios (atkreipkit dėmesį: jis cituoja Montolono laiško tekstą, nes pagal britų paprotį būtų rašoma 5.50). Po ligos, neleidusios išeiti iš kambario nuo praėjusio kovo 17-osios (čia vėl Montolono paminėta lemtinga kovo 17-oji, taigi nurašyta pažodžiui). Buvo atliktas kūno skrodimas (žodis žodin pavartotas Montolono posakis vietoj „autopsija") ir nustatyta mirties priežastis – piktybinis skrandžio auglys ir opa – prievarčio (vis tas pats laiško Albinai nuorašas). Jo tėvas mirė nuo tos pačios ligos. Medicina buvo bejėgė jį išgelbėti."

Sakytum mokinys, rašantis mokytojo skaitomą diktantą? Kad tai

tiesa, patvirtina pats Hadsonas Lou toliau atvirai prisipažindamas gavęs pamoką:

„Montolonas laiške žmonai (beje, asmeniniame) rašė: „Mums didi paguoda gauti įrodymą, kad jo mirtis nėra ir jokiu būdu negalėjo būti nelaisvės, nepakankamos priežiūros, kurią tikriausiai galėjo suteikti Europa, padarinys.“

Vadinasi, jis rankose turėjo minėtą laišką. Kaip kitaip būtų jį perrašęs? Jį perrašė anglų cenzūra? Veikiausiai ne: viena vertus, – norint tai žinoti, reikia turėti originalą, – šis laiškas buvo nutrauktas antrojo puslapio pabaigoje ir toliau rašytas akivaizdžiai kita plunksna. Matyti, kad rašantysis atgavo ramybę, – tai nustatė grafologijos ekspertas. Paaiškinimas: tuo momentu jis žino, kad gubernatorius priėmė jo pasiūlymą, kuris juos visus išteisins.

Viskas tikriausiai vyko taip: Montolonas patikėjo Antomarkiui pareigą nunešti Hadsonui Lou jo laiško Albinai pirmą ir pusę antro puslapio, kad šis galėtų juo vadovautis, be to, pažodžiui nusirašyti. Paskui, kai Lou baigs, Antomarkis grąžins Montolonui užbaigti pradėtą dokumentą. Čia viskas ir paaiškėja: plunksnos, stiliaus ir rašysenos pokyčiai, kuriuos galima pastebėti originale.

Kita vertus, Hadsonas Lou puikiai žino, kad šį laišką, papildytą ir išsiųstą paštu, jo įsakymu iš tikrųjų cenzūra nukopijuos, ir jis tinkamu laiku pasieks Londoną. Vadinasi, galima manyti, kad jis tikisi iš savo žento, kad šis paskleis gandus tarp sąjungininkų (jis – Rusijos komisaras Šventos Elenos saloje), kol britų vyriausybė išspaudins oficialią versiją. Jis ne be klastos tęsia:

„Grafas Bertranas net nebeužsimena apie *Chronique Hepatitis*, tačiau pripažįsta medikų apžiūros (aliuzija į autopsiją) įrodytą „piktybinį skrandžio prievarčio auglį“ kaip mirties priežastį, pridurdamas, kad Bonapartas įtarė priežastį – paveldimą – jo tėvas irgi mirė nuo tos pačios ligos...“

Jis, žinoma, prasimano, norėdamas atmesti jam labai nepatankią hepatito diagnozę, nes jau daktaras O'Mera, dar prieš daktarą Stokou, užsiminė apie tokią tikimybę, patikslindamas, jog jį skatina Šventos Elenos salos tropinis klimatas. Jis netgi parašė medicininę ataskaitą. O tai tolygu teigti, kad seras Hadsonas Lou privalėjo savo kalinį grąžinti į Europą, kaip Montolonas jam patarė prieš trejus me-

tus. Pritarti hepatito diagnozei – tai tolygu prisipažinti kaltam dėl aplaidumo, juo pragaištingesnio, nes daktaras O'Mera buvo jį įspėjęs! Net parašęs oficialią ataskaitą! Tad iš šios pusės jis atremia smūgį. Nedvejodamas autopsijoje dalyvavusiems medikams primeta paveldėto vėžio diagnozę, apie kurią jie nė nepagalvoję, nes nežinoję, kad nuo to Monpeljė mirė Šarlis Bonapartas.

Seras Hadsonas Lou nekantrauja šią piliulę sugirdyti savo vyriausybei. Mes tai tikrai žinome iš Maršano: gegužės 6 d. vakarą jis kapitonui Krouketui *perduos įsakymą nedelsiant išplaukti* ir įteiks nugabenti į Londoną oficialų protokolą apie paveldėtą piktybinį skrandžio auglį.

Ši detalė, tai žinome iš Maršano, yra svarbi: kapitoną Villjamą Krouketą iš 20-ojo pulko Hadsonas Lou nusiunčia į Longvudą dalyvauti autopsijoje ir nupiešti lavono eskizą. Bet štai keistas faktas: remdamiesi visais liudijimais, mes visiškai tikri, kad Napoleono kūnas buvo be plaukų. Krouketas nupiešia pedantišką eskizą, ant imperatoriaus peties net skrupulingai pavaizduoja nudegimo žymę, tačiau tyčia melagingai pripriešia plaukų ant krūtinės, gaktos ir papuošia Napoleoną, kuris turėjo šviesius ir retus plaukus, vešlia juoda ševeliūra!

Ar jis veikė Hadsono Lou įsakymu? Šis eskizas skiriamas Londonui, kaip ir autopsijos protokolas, kurį gubernatorius paveda Krouketui nugabenti jo vyriausybei į Londoną. Paliepia šiam kuo skubiau, dar tą patį vakarą, lipti į laivą *Heron*, taigi tepraėjus valandai po protokolo pasirašymo! Ar jis įsakė pripiešti ir plaukų, kad visiškai nuramintų lordą Betherstą? Nes visiškai išslinkę plaukai, tai Lou pranešė visi medikai, netruko sukelti įtarimą jam, ir šiaip su nerimu pagalvodavusiam apie nunuodijimą. Galima pamanyti, kad Krouketas nematė lavono (kaip – juk jis dalyvavo autopsijoje) ir sukūrė piešinį iš vaizduotės. Tačiau kodėl rūpestingai jis nupiešė nudegimo randą?

Matyt, kai kurie istorikai klydo rašydami, kad Hadsonas Lou niekino Montoloną ir juo nepasitikėjo. Priešingai, jis atidavė jam pagarbą kaip savo mokytojui, be to, tai mes tikrai žinome, po autopsijos dienos – tai yra gegužės 6 d. – viešai parodys dėkingumą: pakvies Montoloną ir Bertraną iškilmingų pietų į Planteišn Hauzą. Jie abudu atvyks, nejausdami pernelyg didelių skrupulų tam, kurį imperatorius vadino „savo budeliu" ir apie kurį testamente parašė:

„Mirštu per anksti, nužudytas anglų oligarchijos ir jos paskirto budelio..."

Fransua de Kandė-Montolonas įžangoje aprašė panašius į 1821 m. gegužės 6-osios pietus, kurių pakvietė dabartinis Šventos Elenos salos gubernatorius, kuris, be abejo, nežino apie slaptas Gorekerio, jo pirmtako Hadsono Lou štabo viršininko, užrašų knygeles (saugomas Londone su „Lowe Papers"). Nuostabus istorijos paradoksas! Ar 1821-aisiais Gorekeris, keverzodamas dienoraštyje savo pastabas galėjo numanyti, kad, lyginant jo stebėjimus su Montolono dienoraščiu, po šimto septyniasdešimt devynerių metų ateities kartoms jis pateiks *vieną iš neįtikimiausių mįslės raktų*?

Štai ką savo slaptuose užrašuose parašė Gorekeris: „1821 m. gegužės 6-osios pietūs buvo *un tiffin*... Tačiau ką tais laikais reiškė *tiffin*? „Bendražygių lėbavimą po didelės pergalės", – šis žodis buvo vartojamas imperinėje Indijos kariuomenėje.

Gorekeriui šio mažai žinomo žodžio reikšmę ir vartoseną išaiškino ankstesnis Šventos Elenos salos gubernatorius Vilksas, kuris pagal hierarchiją buvo tiesioginis jo viršininkas iki sero Hadsono Lou atvykimo 1816-aisiais. Vilksas išties didžiąją savo karjeros dalį buvo Indijos kampanijoje generolu majoru. Tad labai dažnai dalyvaudavo *tiffin*.

Ką dar pridurti? Nebent kad Hadsonas Lou ir Montolonas aplaisto didžiulę pergalę po drauge išgyvento mirtino pavojaus: jiems pavyko visiems laikams nuslėpti Napoleono nunuodijimą, pateikti autopsijos protokole bendrą paveldimo skrandžio vėžio diagnozę, kuri amžiams išsklaidys visus įtarimus (Bertranas tik statistas).

Žinoma, jie nebuvo nunuodijimo bendrininkai. Bet labai galimas daiktas, kad *Hadsonas Lou atspėjo, jog Montolonas nunuodijo jo kalinį*. Nė vienas istorikas nesugebėtų paneigti šios paprastos išvados.

O dabar lemtingas klausimas:

Kadangi Hadsonas Lou skolingas už išgelbėjimą Montolonui, – tai įrodo jo laiškas grafui Balmenui, – vėliau jis gali baimintis paslapties atskleidimo, išdavystės ar net šantažo. Ką jis daro, kad nereiktų nieko baimintis?

Ar Hadsonas Lou pamanė, kad Montolonas gali jį vėliau išduoti? Akivaizdu, kad ne, nes vėliau nebūtų palaikęs su juo draugiškų santykių, o tai gali įrodyti vienas iš mūsų neskelbtų laiškų.

Jeigu Hadsonas Lou, pritaręs Montolono sumanytai gudrybei, neturėjo jokio pagrindo baimintis išdavystės arba šantažo ateityje, vadi-

nasi, jis suprato, kad pats Montolonas, bijodamas būti sukompromituotas, labai suinteresuotas tylėti!

Kitaip sakant, gali būti, kad Hadsonas Lou svarstė, ar ne Montolonas nunuodijo Napoleoną. Baisi paslaptis susiejo šiuos abu žmones! Galiausiai tai paaiškina, Lou tai puikiai žino, kodėl *Montolonas negali jam atsakyti* vos kilus reikalui paneigti gandus apie nunuodijimą, ypač tuos, kuriuos ėmė skleisti daktaras O'Mera. Iš tikrųjų, netrukus pamatysim, 1823-iaisiais jis maldaus jį finansinės paramos per markizą de Monšeniu.

Daktarą O'Merą, labai rūpestingai slaugiusį imperatorių iki 1818 m. liepos 25 d., gubernatorius šiurkščiai išvijo iš Šventos Elenos salos. Grįžęs į Angliją, O'Mera tegalvoja apie kerštą. Jis paskleidžia gandą, kad Hadsonas Lou neatliko savo pareigų ir kad Napoleonas mirė per anksti, gal net buvo nunuodytas. Hadsonas Lou iškėlė jam bylą dėl šmeižto. Ši teismo procedūra jam visai aptemdė protą. Jis ima siekti bet kokia kaina nusiplauti nuoskaudą. Kieno pagalbos jis šaukiasi 1823-iaisiais, praėjus dvejiems metams po Napoleono mirties? Būtent Montolono, – tai įrodo kitas neskelbtas dokumentas, kurį savo archyvuose aptiko Fransua de Kandė-Montolonas. Jis kreipiasi į markizą de Monšeniu, buvusį karaliaus Liudviko XVIII komisarą Šventos Elenos saloje (lakstydamas į svečius šis taip aimanuodavo dėl menko atlyginimo, kad salos žmonės jį praminė „markizu de *Montez-chez-nous*"*). Hadsono Lou neskelbtame laiške, kurį turime, rašoma:

„10, *Herford Street*, Londonas, 1823 m. gegužės 20 d.

Pone markize,

Pamenu, mudviem kalbantis jūs kartą pasakėte, kad grafas Montolonas atkreipė dėmesį (pasidalijo savo pastabomis), kad daktaras O'Mera nedrįso išspausdinti 10-os Napoleono memuarų knygos (jis nori pasakyti – memuarų apie Napoleoną), nes „ten būta to, dėl ko jam būtų iškart nukirtę galvą (jis būtų netekęs galvos) kaip ir daugeliui kitų", ir jūs apie tai papasakojote ir admirolui Plampenui (asmeninis Montolono priešas Šventos Elenos saloje). Prieš O'Merą surengtame procese man svarbu turėti šiuo tikslu jūsų raštišką liudijimą, ir jeigu jūs, pone markize de Monšeniu, galėtumėt jį pateikti, jis labai padėtų suprasti jo šmeižikiškus pramanus, nukreiptus ne tik prieš mane, bet ir prieš visus tuos, kuriuos siekė suteršti (aliuzija į

* „Atjokit pas mus." *Vert.*

Montoloną?). Tad drįstu prašyti, pone markize, jūsų pastabų, ir būčiau be galo dėkingas, jeigu padarytumėt paslaugą jas pateikdamas. Galėtumėt jas perduoti per mūsų ambasadorių Paryžiuje.

Didžiai pagarbiai, pone markize, jūsų ištikimas tarnas.

H. Lou"

Fransua de Kandė-Montolonas atskleidžia iš pažiūros nesuprantamą šios eilutės prasmę: „Napoleono memuarų 10-a knyga", bet O'Mera išspausdino tik du veikalus: *Napoleon in Exile* ir *A Voice from St Helena.* Iš tikrųjų Hadsonas Lou pavartojo anglicizmą, jis norėjo pasakyti: „dešimtieji memuarai".

Mes niekuomet nesužinosim, ar Monšeniu atsakė. Užtat žinome, kad 1823 metais Montolono laukia labai sunkūs išbandymai. Jo kančios ir reakcija taps dar vienu įrodymu.

9.

KAIP IŠSIDAVĖ MONTOLONAS

Gerai sakoma, kad nėra pasaulyje tokio sumanaus žmogaus, kad ir koks genialus būtų, jog suplanuotų gudrybę, nepadarydamas nė menkiausios, nepastebimos klaidos. Montolonas buvo beveik nepažeidžiamas, nes turėjo pakankamai charakterio stiprybės ilgus metus veikti vienas, niekuo nepasikliaudamas, išlaikydamas savo fantastiškų lažybų paslaptį. Kriminalinės bylos rodo, kad pavojus kyla, kai nusikaltėlis pažeidžia būtiną sąlygą: viską daryti vienam. Jis pražudo save, kai tik įsikiša bendrininkas, kuris gali prasitarti.

Montolonas neturėjo bendrininko, jis pats neprasitars nei prieš, nei per, nei po net dievinamai moteriai. Tačiau prispirs aplinkybės. 1821 metų gegužės 6 dieną po autopsijos Hadsonas Lou įtaria nunuodijimą. Siekdamas rasti išeitį ir pats išvengti įtarimo, Montolonas neišvengiamai privalėjo kreiptis į mediką. Gubernatoriaus liepimu būtent medikas turėjo į autopsijos protokolą įrašyti skrandžio vėžio diagnozę. Montolonas jokiu būdu negalėjo atlikti šio iškilmingo formalumo, nepatraukdamas į save visų įtarimų. Kuris medikas? Britų? Neįmanoma: tai būtų ne tik slaptas prisipažinimas, maža to, nė vienas iš jų neturėjo pakankamo autoriteto, kad įsakytų penkiems kolegoms, nes visi jie buvo lygūs, be to, tėvynainiai. Vadinasi, liko tik daktaras Antomarkis, vienintelis oficialiai buvęs įgaliotas atlikti autopsiją, kuris gubernatoriaus spaudžiamas galėtų vadovauti galutinei diagnozei patvirtinti.

Žinome, kad Montolonas paprašė Antomarkį sudaryti palankias sąlygas apgaulei. Antomarkis su Hadsonu Lou aptarė lemtingą machinaciją. Jis vienintelis, be gubernatoriaus ir Montolono, žino, kas 1821 metų gegužės 6 dieną įvyko Šventos Elenos saloje. Jei pagrasintų prasitarti, jį žūtbūt reikėtų užčiaupti. Žodžiu, Antomarkis užima gerą šantažuotojo padėtį. O grėsmė baisi – jis, vadovavęs autopsijai, galėtų, paminėdamas gausybę detalių, papasakoti, kad buvo priverstas nuslėpti tiesą! Suprantama, juo patikėtų visi prancūzų ir britų autoritetai. Tad žaidimui imasi vadovauti Antomarkis.

Būtent jis gydė Napoleoną dieną naktį pusantrų metų – nuo 1819 m.

rugsėjo iki 1821 m. gegužės. Žinoma, kartais neatlikdavo savo pareigų, kaip ne kartą Montolonas rašė savo laiškuose Albinai. Jis, girdi, vien laksto paskui Džeimstauno moteris, kaip įmanydamas vengia mirtino nuobodulio, stengiasi užmiršti tą pragarą. Napoleonas ant jo siunta, protestuoja, galų gale išplūsta:

„Pone, aš galiu atleisti jums už nekompetentingumą, tačiau niekada nedovanosiu už nemokėjimą elgtis!"

Mes žinome iš Maršano ir, beje, iš Montolono laiškų Albinai: Napoleonas galutinai atima iš jo malones ir testamentu nepalieka jokio turto. Jis jam pareiškia:

„Jūs paniekos vertas, pone, ir aš testamentu paliksiu jums virvę pasikarti!*"

„Dottoracio di Capo Corso" („šundaktaris iš Korsikos kyšulio"), kaip buvo jį praminęs, peržengė ribas. Tad Napoleonas uždraudžia Montolonui ir Bertranui, kuriuos paskyrė savo testamento vykdytojais, duoti jam bent vieną santimą.

Bet štai paskelbiamas testamentas su daugybe prierašų. Visi ką nors gauna: menkiausias tarnas, kukliausias tarnautojas, mokytojas, išmokęs Bonapartą skaityti, moksladraugiai, grenadieriai, jų našlės ir t. t. Jis neužmiršo nė vieno, net nepažįstamo tėvynainio, kuris kadaise, dar paauglystėje, išvadavo jį nuo banditų, pagrobusių grotoje, – to, beje, nežinojo nė vienas istorikas, o mums atskleidžia vienas iš neskelbtų laiškų, parašytų Maršano. Generolas de Montolonas gauna pasakišką 2 milijonų aukso frankų sumą (apie 15 milijonų dabartinių frankų), o jis, Antomarkis, specialiai iš Ajačo atvykęs į Šventos Elenos salą, kantriai slaugęs imperatorių iki paskutinės akimirkos, užmerkęs jam akis (tai tikras faktas, kurį Montolonas vėliau apgaulingai pasisavino), jis, vyriausiasis gydytojas, negauna ničnieko!

Kad suprastume, pabandykime atsidurti jo vietoje: jis neturtingas, sveikata prastėja, jam reikia pinigų ir jis norėtų atsikeršyti už tokį ne-

* Bertranas savo *Memuaruose* dėsto: „Napoleonas pridūrė: „Surašiau testamentą: Antomarkiui palieku dvidešimt frankų, kad nusipirktų virvę pasikarti. Tai negarbingas žmogus; jei čia būtų Laris, Deženetas arba Persis, negalėčiau jų išprašyti iš savo kambario". Ir jis penkis ar šešis kartus pakartojo, kad ponia Bertran – paleistuvė".

dėkingumą. Jis žino, kur Paryžiuje gyvena Montolonas. Jis nueis pas jį ir išdėstys prašymą. Imperatorius, tvirtina jis, „jam atleidęs ir mirties patale pažadėjęs palikimo 100 000 frankų“ (taip jis rašo savo *Memuaruose*).

Kas tie 100 000 frankų, palyginti su 2 milijonais, kuriuos gaus Montolonas? Vos 5%, menkniekis! Antomarkis viskam pasirengęs, jei reikės – net šantažuoti. Kodėl? Jį skatins – visuomet aktualios, amžinos, kaip pati žmogaus prigimtis – psichologinės priežastys.

Kai skirtumas tarp turtuolio ir vargšo pernelyg didelis, elgesį diktuoja ne įstatymas, o teisingumo jausmas. Formalių įstatymo potvarkių pažeidėjui jis teikia teisumo jausmą. Antomarkis giliai širdyje puikiai žino, kad su Napoleonu ne visuomet nepriekaištingai elgėsi, bet jis pasipiktinęs tokiu nedėkingumu. Juk prižiūrėjo ir gydė jį pusantrų metų! Nedovanotina, kad jis nieko negautų, net simbolinio palikimo, kaip virėjo padėjėjas. Juolab kad jis suprato, kokią „košę verda“ Hadsonas Lou ir Montolonas, ir įtarė, jog Napoleoną nunuodijo pagrindinis paveldėtojas.

Tad 1823 metų pavasario pabaigoje jis prisistato Montolonui. Pareikalauja 100 000 frankų. Tačiau – svarbiausia – Montolonas tuo metu neturi nė skatiko. Jis ne tik subankrutavęs, paskendęs skolose, bet dar negavęs ir palikimo, net avanso. Žakas Lafitas tam paprieštaravo tokia dingstimi, kad paveldėtojai negavę paveldėjimo teisės į palikimą – (imperatoriaus šeima) nedavė leidimo. (Jį duos daug vėliau, 1824 m. birželio 21 d., kai karalius oficialiai patvirtins paveldėjimo teisę.)

Dabar pasvarstykit: jūs nekaltas, neturit ko sau prikišti. Turit išlaikyti dievinamą žmoną ir vaikus. Ką jūs darote? Labai paprastai – tiesiog išmetate šantažuotoją pro duris.

Montolonas pasielgia kitaip, priešingai.

Kitiems paveldėtojams, tremties bičiuliams, jis paaiškina, kad artėjant mirčiai, 1821 m. balandžio pradžioje, Napoleonas atleido Antomarkiui, nes šis pasitaisė. Jis nė nemirktelėdamas meluoja. Pašnekovai to nežino, bet mes, 1821 m. balandžio 9 d. Albinai adresuoto laiško dėka, neabejojame:

„Antomarkio elgesys nepaaiškinamas, neįmanoma būti aplaidesniam, lengvabūdiškesniam, niekas negali jo pataisyti, jį taip masina sijonai, kad nieko nepaiso (...). Jis

vertas raudonų kelnių (užuomina į britų sargybinių uniformas, iš čia: nusipelnė, kad anglai jį panaudotų prieš imperatorių)."

Jis turės akiplėšiškumo siūlyti kitiems paveldėtojams sumesti pinigų ir duoti Antomarkiui tuos 100 000 frankų (taigi beveik 750 000 dabartinių frankų!). Visiškai aišku, kad visi be išimties – įskaitant nuolankųjį tarną Maršaną – atsisako. Jie neturi ko sau prikišti, tad, suprantama, jiems negresia šantažas! Nieko nežinodami apie „užvirtą košę", net neįsivaizduoja, kad Antomarkis turi kaži kokią spaudimo priemonę.

Ko imasi Montolonas? Jis kruopščiai sudaro komisiją vien iš bičiulių (šiandien metodai irgi tie patys). Posėdyje dalyvauja: kunigaikštis de Basanas (artimas įtėvio, markizo de Semonvilio, draugas), Kolenkūras (Montolono bičiulis) ir Dariu (juridiškai „neveiksnus"). Komisija nutaria:

„Testatoriaus potvarkiu viršijus disponuojamą dalį, palikimas sumažinamas, remiantis Civilinio kodekso 926 straipsniu – proporcingai kiekvieno be išimties teisėto paveldėtojo dalis."

Ką tai reiškia? Kad visų Napoleono paveldėtojų dalys bus nurėžtos proporcingai pagal didumą, kad būtų galima duoti testamente net nepaminėtam Antomarkiui 100 000 frankų!

Montolonas per daug protingas, kad paisytų visų paveldėtojų nuomonės: kiltų visuotinis pasipiktinimas, jis tai žino, be to, dėl skandalo gali prasidėti tyrimas. Jis pakliūva į keblią padėtį, tačiau neturi pasirinkimo. Užpjudytas, be skatiko kišenėje, jis sutiks išmokėti didesniąją 100 000 frankų dalį iš savo dalies, dar pats nieko negavęs. Neregėta!

Norėdamas užmaskuoti absurdišką poelgį, jis negrabiai pridengė jį viena iš tų ezoterinių išpūstų teisinių formuluočių, kurios apskritai nesuprantamos plačiajai visuomenei (šiuo atveju Bertranui ir Maršanui, kurie neišmano teisės). Štai Montolono ranka parašytas ir pasirašytas tekstas:

„Susipažinęs su arbitražinio teismo sprendimu, paskelbtu gegužės 16 d. kunigaikščio de Basano, kunigaikščio de Visanso, grafo Dariu dėl imperatoriaus Napoleono paveldėjimo likvidavimo, pranešu tvirtai laikąsis nuomonės, pareikštos 1823 m. bir-

želio 3 d. laiške teisėjams (koks apsukrumas: nerašo tiesiai, kad kalbama apie jo apsisprendimą duoti Antomarkiui 100 000 frankų), ir juo labiau nepageidaudamas, jog išmokėti visą sumą būtų įpareigoti mano bendraįpėdiniai (vėl pasigėrėkim sumanumu: jis rašo, kad pats apsiima sumokėti visas išlaidas, kad vienas nepasinaudotų privilegija!) tuo atveju, jei paveldėtoją dosnumas pastūmėtų atsisakyti savo paveldėjimo dalies teisėtų paveldėtojų naudai, testamentu paliktas teisėtų paveldėtojų turtas iš pradžių būtų papildytas padalijus šią paveldėjimo dalį. Parašas: de Montolonas."

Taigi, susitaikęs su Antomarkio šantažu, jis prisipažins dėl nunuodijimo Šventos Elenos saloje. Jis sumokės – iš kur gavo pinigų? – Antomarkio pareikalautus 100 000 frankų.

Prabėgom pateiksim menką pastabą apie Montolono charakterį: kiek kartų pabrėžėm ir rašėm, kad jis nuostabiai sumanus! Tačiau jam, nors ir labai sumaniam, pakiša koją išdidumas. Manipuliavimas (pataikavimas, melagystės, įžūlumas, meilikavimas...) veiksmingas tik tuomet, kai nekrinta į akis. Kai jis perdėtas, virsta negrabumu ir atsisuka prieš vykdytoją, kai kitas susivokia laikomas tikru kvailiu. Montolonas dažnai klysta įsivaizduodamas esąs protingesnis už pašnekovą. Todėl jis galbūt daug įdomesnis štai kuo: buvo be galo jautrus, dosnus vaikams, mylėjo žmoną – mokėjo mylėti, – nei intelektinėm, kad ir išskirtinėm, savybėm.

Manipuliavimas dažnai pavyksta, kai nukreiptas į nelabai protingus žmones. Taigi Bertranas parašys savo *Memuaruose**:

„Nemažai žmonių įsitikinę, kad Napoleonas buvo nunuodytas, ir verčia kaltę dėl šios bjaurasties anglų valdžiai."

Čia justi didį mėgėją Montoloną prikišus nagus.

Montolonas po kelerių metų susidurs su nelauktu Antomarkio šantažo padariniu, – turim formalių įrodymų, – Santinio šantažu. Santinis – Antomarkio tėvynainis, korsikietis. Jis buvo įtrauktas į testamento prierašą ir jam paskirta 10 000 frankų. Tačiau negavo paveldėto turto, nes testamento nepripažinus juridiškai vykdytinu, nė vienas paveldėtojas dar nebuvo gavęs savo dalies. Montolonas turėtų jį griežtai išprašyti dėl aiškios priežasties, pavyzdžiui, taręs: „Kodėl

* H. Bertrand, *Cahiers de Sainte-Hélène*, t. 3, Paris, 1821, 1949, 1959.

turėčiau jums išmokėti būdamas pirmuoju testamento vykdytoju, kai iki šiol neišmokėta nė vienam paveldėtojui, net man, pagrindiniam įpėdiniui?“

Bet ne! Jo elgesys ir vėl stebina: jis ne tik iš savo kišenės duoda Santiniui 10 000 frankų, bet, užuot atsiskaitęs kaip jam įprasta Baringo vekseliais, išmoka grynaisiais, kad neliktų jokio pėdsako!

Ir kaip čia neįžvelgsi, kad Montolonas antrą kartą prisipažįsta nunuodijęs, dabar jau Santiniui – beje, niekšui, kuris galiausiai bus nužudytas, – o paslaptį jam išplepėjo Antomarkis, jo tėvynainis ir bičiulis.

Kokią priežastį pateiktų istorikas, jei atmestų tokį aiškinimą? Subankrutavęs žmogus, kuriam oficialiai suteikta teisė skirstyti palikimą, nepaisydamas paprasčiausio teisingumo kitų bendraįpėdinių atžvilgiu, nepagrįstai dosnus kažkokiam perėjūnui? Kas patikės tokia pasaka?

Įtarti, kad Montolonas kaltas, yra ir kitų priežasčių.

Memuaruose, išleistuose Leipcige 1846 m., pavadintuose „Nelaisvės Šventos Elenos saloje istorija“, jis labai ilgai – neprašomas – aiškina, kodėl Napoleonas negalėjo būti nunuodytas. Verčia suklusti vien tai, kodėl šis žmogus pateikia gausybę pasiteisinimų dėl nepateikto kaltinimo, jeigu neturi sau ko prikišti. Tačiau su kaltumo prezumpcija siejasi jo labai aiškus, pedantiškas žygis, aprašymai, patikinimai, tarp kurių žioji baisus, pritrenkiantis nutylėjimas. Montolonas iš tikrųjų tikina, kad Napoleonas negalėjo suvalgyti ar išgerti ko nors užnuodyto, nes jis pats prieš tai paragaudavęs visų į imperatoriaus stalą tiekiamų valgių ir gėrimų.

Taigi tų, kuriuos valgydavo visi svečiai, įskaitant ir patį Montoloną, *nepamini tik Konstanco vyno*, kurį gėrė tik Napoleonas, kitaip tariant, užnuodyto vyno.

Ką reiškia toks įžūlus nutylėjimas, jei ne nevalingą prisipažinimą?

Esama ir kitų prezumpcijų. Po Napoleono I mirties Montolonas imsis bonapartininkų reikalo. Jis kovos princo prezidento pusėje. Net dalyvaus su juo Bulonės sąmoksle kaip vienas iš artimiausių bendražygių, jei ne pats artimiausias. Sąmokslui žlugus, jis bus nuteistas dvidešimt metų laisvės atėmimo ir sėdės su būsimuoju Napoleonu III nešvarioje Hamo tvirtovės kameroje.

Ketverius metus – iki pabėgimo iš Badingė su mūrininko drapanom – jie bus šalia, kasdien kamuojami kančios, nerimo, nevilties.

Kokias paslaptis privertė juos išsipasakoti vienas kitam desperatiška vienatvė dviese? Ką jis papasakojo apie įvykius Šventos Elenos saloje? Atliko išpažintį norėdamas jam išreikšti susižavėjimą dėde ir atskleidė savo neįtikimus bandymus, kad jis būtų repatrijuotas į Europą? Mes niekada to nesužinosime.

Šiaip ar taip, vieną dieną jie abudu bus išvaduoti. O jų sąmokslas galiausiai triumfuos. 1852-aisiais po valstybės perversmo Liudvikas Napoleonas tampa imperatoriumi. Politiniu požiūriu jam naudinga prisiminti šlovingąjį garsaus protėvio tremties kompanioną. Jis to nepadarys, Montolonas niekuomet net nebus pakviestas į rūmus! Jie ne tik kartu kalėjo Hamo forte, bet ir nesivaržydami dalijosi meiluže, gundančiąja aire Karolina O'Hara. Vėliau, mirus Albinai (1848 m.), su kuria Montolonas negalėjo legaliai išsiskirti, tapęs našliu, jis ves Karoliną*.

Ką gi, imperatorius niekada Montolono nepakvies ir nepriims ne tik Kompjene, bet ir Tiuilri. Svarbiausia, kad mūsų neskelbtuose laiškuose ir vėl atsiranda keista, reikšminga detalė.

Montolonas miršta 1853-iųjų kovo 25 d. Po vyriausiojo sūnaus

Tristano mirties 1831 m. Alžyre, Šarlis Frederikas Napoleono III sekretoriui, tokiam Mokarui, įteikia prašymą. Jis pageidauja, kad tėvo palaikai būtų palaidoti Invalidų rūmuose, greta Napoleono I, taip pat ten jau besiilsinčio Bertrano. Kas gali būti labiau teisėta – juk jiedu buvo paskutiniai ištikimi, vieninteliai tremties kompanionai, iki galo dalijęsi kančia? Šis prašymas tikriausiai buvo maloniai priimtas, nes Montolonas Viurcburge 1811 m. pagerbė Mokarą – paskyrė asmeniniu sekretoriumi.

Per Mokarą Napoleonas III perduoda, kad Montolonui Invalidų rūmuose nėra vietos dėl to, ką jis padarė „tam tikrais savo gyvenimo periodais“, o apie juos imperatorius puikiai žino.

Kokia peršasi išvada?

Lieka paskutinis, galutinis, jaudinantis klausimas: kaip Montolonas ištvėrė neatskleidęs baisios paslapties? Ar papasakojo kunigui per išpažintį, kad gautų nuodėmių atleidimą? Niekas to niekada nesuži-

* Atkreipkite dėmesį į menkai žinomą faktą: ketverius metus Albina moraliai rems Šarlį reguliariai apsilankydama Hamo kalėjime net tuomet, kai jis viešai rodosi su savo meiluže Karolina O'Hara. Tačiau Albina turi atgailauti už nepaguodžiamą meilę Napoleonui.

nos. Bet jei, norėdamas nuraminti sąžinę, tikėdamasis sulaukti kito žmogaus atlaidumo, mėgino kam nors prisipažinti, bent vieną kartą, ką tuomet pasirinko?

Jis gerai suprato, kad galinčio suvokti šį nusikaltimą iš meilės neatsiras pakankamai diskretiško žmogaus: ypač moters, net draugo, beje, jis jų ir neturi, net tremties kompaniono, o dar mažiau tikėtina, kad juo galėtų būti vienas iš jo vaikų – tikriausiai pabūgtų ir liautųsi jį mylėjęs. Tuomet kas tas žmogus?

Aš galvojau apie tai. Priėjau išvadą: motina, ir niekas daugiau. Puoliau prie markizės de Semonvil ir Montolono laiškų, kurių esama tarp mūsų neskelbtų dokumentų.

Montolono meilė motinai buvo juo stipresnė, kadangi jis nuo devynerių metų neturėjo tėvo ir dėl to visą gyvenimą labai kentė. Jeigu jis motinai prisipažino Šventos Elenos saloje nunuodijęs imperatorių, tai, suprantama, jai paaiškino niekada neketinęs žudyti ir kad tokia atomazga buvusi *likimo nulemta*, dėl nelaimingo atsitikimo, nenumatytos reakcijos su laisvinamaisiais vaistais, o dar labiau su kalomeliu, – jeigu ne tai, Napoleonas, be abejonės, būtų gyvenęs daug ilgiau.

Vėliau rašydamas jai negali atvirai ir aiškiai išdėstyti. Rašliava lieka, ji gali būti paskleista viešai, be to, jis tikras, kad perskaitys, pavyzdžiui, kalėjimo cenzūra.

Štai žavus laiškas, kurį jis parašė savo motinai 1840 m. spalio 6 d. 3.15 val. iš Liuksemburgo kalėjimo po žlugusio sąmokslo:

„Brangioji mama,

Nuosprendis paskelbtas. Ponas Košonas ką tik man jį pranešė. Jis siaubingas, siaubingesnis už mirtį, tačiau aš randu savyje drąsos nuolankiai jį iškęsti. Nusikaltau tuo, kad viską paaukojau dėl garbės, ir Dievas, kuris kiaurai permato mirtingųjų širdis, žino, kaip visa manyje priešinosi pražūtingajam Bulonės sąmokslui. Viską nulėmė likimas.

Dvidešimt metų kalėti, netekti titulo, laipsnio, ordino. Kokia baisi bausmė, kartoju aš: įvykdžiau nusikaltimą, būdamas likimo auka!

Man lieka jūsų meilė, mieloji mama, ir aš nedejuosiu. Iš kalėjimo gūdumos aš kasdien meldžiu ir linkiu to paties ko laisvėje – laimės ir ramybės jums, mano geroji mama.

Montolonas"

Šiame laiške jis tegalėjo tik užsiminti. Montolonas – per daug

šviesios galvos, pernelyg protingas ir pakankamai gerai rašo prancūziškai, kad suprastų: žlugęs politinis sąmokslas nėra lemtis, o dar mažiau – netyčinis nusikaltimas. Žmogus, sąmoningai pasirinkęs dalyvauti sąmoksle, kuris blogai baigiasi, – ne „likimo auka“. Jis praranda šaltą išskaičiavimą. Jeigu jis savo motinai paaiškino, jog Šventos Elenos saloje Napoleoną I nuodijo norėdamas padėti jam išsivaduoti, kad jį atsitiktinai ištiko per ankstyva mirtis, kad galiausiai jis pats kovojo drauge su imperatoriaus sūnėnu, kad jam slapta būtų atleista už klaidą, viskas tampa aišku: negraužiamas sąžinės, jis nebūtų dalyvavęs sąmoksle (Dievas žino, kokia atstumianti jam buvo ši mintis) ir jo gyvenimas nebūtų akimoju sugriautas. Žodžiu, jis rašo: „Dvidešimt metų kalėjimo esu skolingas už nelaimingą atsitikimą, kuris Šventos Elenos saloje 1821 metų kovo 17 dieną nulėmė visą mano likimą: štai visas mano nusikaltimas, ir jūs, mama, tai žinote“.

Toks tekstas – tik prielaida; pripažinkime, kad galima pasiūlyti kitokią. Jis įdomus tuo, kad atitinka vieną paskutiniųjų Montolono pareiškimų, parašytų keletą mėnesių prieš mirtį.

Štai mes Bulonėje – ar tai tikrai atsitiktinumas? – 1852 m. spalio
 1 d. (Montolonas mirs 1853 m. kovą). Markizas de Semonvilis miręs. Albina irgi, kaip ir Tristanas. Šarlis Frederikas Jungtinėse Amerikos Valstijose. Vienintelė būtybė pasaulyje, kurią Šarlis, artėjant galui, vis dar labai myli, yra duktė Napoleonė, gimusi kaip tik Šventos Elenos saloje, visuomet meiliai jo vadinama „Lili“. Jis negali jai prisipažinti, tikriausiai ji pajus jam panieką. Tačiau lieka paskutinė priemonė: malda, tiksliau, neįskaitomas prisipažinimas maldos forma stojant prieš Dievą. Ir palinkėjimas, paskutinis Napoleonui atminti, kitas, anapusinis, jo sūnėnui, taip pat sumaniai užmaskuotas.

Argi toks tekstas psichologiškai nebūdingas Montolonui? Visuomet rašyti dviprasmiškai – su begaliniu jautrumu? Štai paslaptinga ištrauka iš jo laiško mylimai dukteriai:

„Džeinė (Karolina O'Hara, tuo metu jo žmona) – rūpestingumo ir atsidavimo įsikūnijimas. Ji nuolat stengiasi, kad pamirščiau mane žudančias mintis (jis antrą kartą parašo „mane žudančias“ ir užbraukia šiuos du žodžius). Tegul Dievas saugo princą ir grąžina man sielos ramybę! Man taip to reikia! Sudie, mano vaike, būk laiminga, kai susitiksim, pasijusiu geriau*...“

* Tjerų biblioteka Paryžiuje, šaltinis: Jacques Macé.

Kokios tos jį „žudančios mintys"? Ir kodėl jo sielai taip reikia ramybės?

Čia kalbama ne apie įrodymą, skirtingai nuo gausybės anksčiau pateiktų analizių, bet apie prielaidą, kurią galima interpretuoti arba atmesti su sąlyga, kad bus pasiūlyta kita, kuri paneigs šiuos mažų mažiausiai įžūlius pareiškimus. Paliekam šį rūpestį skaitytojui.

10.

Ar anglai kalti?

Net ir mūsų dienomis Prancūzijoje plačiai paplitusi anglofobija. Nuo 1431-ųjų, nežinodami, kad iš pradžių Žaną d'Ark išdavė jos karalius, milijonai mūsų tėvynainių neatleidžia anglams už jos mirtį. Skatinami šovinizmo, Europos bendros politikos kūrimo išvakarėse jie nenurimsta, kad Anglija istoriniu požiūriu lieka didžiąja mūsų šlovingojo Napoleono nugalėtoja. Jei taip galima sakyti, jie kur kas „didesni imperialistai už imperatorių", kuris garsiajame laiške pagarbiai pasveikino savo nugalėtoją: „galingiausias, amžinas ir kilniausias iš mano priešų". Beje, kokią gėdą jis turėjo patirti nugalėtas akivaizdoje visos Europos, kuri susivienijo su anglais? Ypač Vaterlo – iš pradžių po Nėjaus, o paskui po Gruši klaidų? Kai jo įsakymai nebuvo vykdomi ir kai jį išdavė jo paties uošvis, austrų imperatorius Pranciškus?

Neabejotinai susiduriam su iracionaliais dalykais. Anglofobija egzistuoja, norim to ar ne. Tad nereikia labai stebėtis, jog daugelis kartais nepagrįstai mano – nes nesusipažinę su dokumentais, – kad Napoleoną tikrai nunuodijo anglai. Tiesą sakant, tokia nuomonė nėra labai paplitusi tarp istorikų.

Šią tezę verta atidžiau panagrinėti. Mes pamėginsime tai padaryti objektyviai: iš pradžių aptarsime tik anglų kaltę, o paskui, progai pasitaikius, jų sutartinius veiksmus su Montolonu. Pradėkime nuo to.

Kokių argumentų galima rasti mūsų dokumentuose, įskaitant neskelbtus laiškus, kurie leistų manyti, kad Napoleoną nunuodijo anglai?

Iš pradžių, suprantama, pats faktas – neginčijamas ir neįvertintas, – gubernatorius gegužės 5 d. nuogąstavo, kad nebūtų pastebėti nunuodijimo ženklai. Montolono dienoraštis mums patvirtina tai: jis nori kuo skubiau atlikti autopsiją, „kol kūnas dar neatšalęs", pabrėžia jis. Taigi visiškai nesivaldąs Hadsonas Lou aiškiai norėjo laimėti laiko, rasti kontrpriemonę prieš kitądien pasirašydamas protokolą. Jis supranta, kad vėliau jo vyriausybė sužinos, jog Napoleonas mirė gegužės 5 d. 6 valandą po pietų. Jeigu tą patį vakarą pavyks atlikti au-

topsiją, jis turės dar parą sugalvoti gynybos būdą; jei lauks, laikysis įprastos procedūros eigos, – taip bus priverstas daryti kitą dieną, – jis rizikuoja būti netikėtai užkluptas. Kaip pasiteisinti lordui Betherstui, kad laukė iki gegužės 7-osios? Argi ne įtartinas elgesys? Žinoma!

Tada neišvengs klausinėjimo: jei žinojo, tai kaip sužinojo, nes žinojo tik jis?

Peršasi išvada: iš kur Hadsonas Lou žinojo, kad Napoleonas, ko gero, buvo nunuodytas? Aišku, galima paprastai atsakyti: žinojo, nes buvo įsakęs jį nunuodyti. Tačiau su sąlyga, kad bus pridurta: *negavęs savo valdžios įsakymo*, kitu atveju jis, priešingai, būtų norėjęs slapta, santūriai pasidžiaugti sėkme, atsiskaityti Londonui, kad misija gerai atlikta, vadovaujantis gautais įsakymais. Vadinasi, jis turėjo veikti *proprio motu*, savo paties iniciatyva.

Kitaip sakant, ši prielaida perša mintį, kad Hadsonas Lou pats ėmėsi iniciatyvos, iš pat pradžių gerai žinodamas, jog bus pasmerktas vyriausybės dėl savo šaliai užtrauktos gėdos. Kad jis pats sąmoningai rizikavo užsitraukti nešlovę, atšaukimą ir gal dar blogiau. Kodėl šitaip elgėsi? Kad irgi išvyktų iš pragariškos salos – pats būtų kuo skubiau sugrąžintas? Kad pagaliau grįžtų į Europą, kur viskas įprasta?

Visa Hadsono Lou asmenybė prieštarauja šiai tezei: jis buvo drebantis, atsakomybės įgąsdintas, ribotas, klusnus, keliaklupsčiaujantis valdininkas, be vaizduotės ir nuolankiai vykdąs gautus įsakymus. Ar vykdytojas be vaizduotės galėjo taip baisiai rizikuoti?

Toli gražu nekvailas – toks jis nebuvo, – užuot rodęs didesnį palankumą, nešališkumą, bendradarbiavęs su savo kaliniu, kad susilpnintų visus įtarimus, priešingai, sąmoningai stengėsi žeminti, vaidytis, varžyti, rodyti savo neapykantą ir kuo labiau kristi į akis, užsitraukdamas visuomenės kaltinimus kaip pagrindinis įtariamasis?

Šit argumentas, iškart sugriaunantis šią prielaidą: jeigu Hadsonas Lou taip pat norėjo pabėgti iš šios tremties ir palikti prakeiktąją uolą, jam tereikėjo pasinaudoti Montolono dienąnakt kartojamu patarimu: „Pašlijusi Napoleono sveikata verčia jį kuo skubiau repatrijuoti ir suteikti geresnį gydymą Anglijoje“. Juk savo raportuose lordui Betherstui galėjo remtis visais britų medikais: daktaru Stokou, daktaru Arnotu ir kt., o dar anksčiau ir daktaru O'Mera, kurį 1818 m. liepą jis išvijo, nuoširdžiai manydamas, kad šis imperatoriaus labui perdėtai sunkino diagnozę! Beje, kad ir kaip norėdamas, gubernatorius pats negalėjo įberti aršeniko į Konstanco vyną. Negalėdamas to atlikti, jis

turėjo ką nors įpareigoti, vadinasi, vieną iš savo pavaldinių, o tai pats patikimiausias būdas ne tik būti įskųstam, bet ir įstumti save į šantažuojamuojo padėtį. Elementari dedukcija, ar ne?

Suprantama: tarkim, Lou nekentė Bonaparto, gal net troško jo mirties, bet, žinoma, neturėjo būdų jį kantriai žudyti daugiau kaip ketverius metus. Imperatoriaus sveikatos pagerėjimo periodai – ypač 1819 metų pabaigoje ir pirmąjį 1820 m. pusmetį – (kai Montolonas prikaustytas prie lovos Džeimstaune) – iš karto tampa nepaaiškinami.

Reikalas aiškus: jeigu Napoleoną nunuodijo anglai, tai be Hadsono Lou žinios – jis būtų prieštaravęs tam. Tuomet kas? Ir kokiu būdu? Kas be gubernatoriaus žinios galėjo to siekti?

Anglų vyriausybės emisaras Londono įsakymu. Ar tai įmanoma ir kokiu būdu? Taip, jei siesime su Konstanco vyno siuntimu. Pamenam, kad jį atplukdo iš Keiptauno į Hats Geitą Ibetsonas, britas. Iš čia jis statinaitėmis gabenamas į Longvudą ir paskui išpilstomas į butelius. Tiesą pasakius, Ibetsonas neturi tikro prekių sandėlio; jis nenutrūkstamu srautu tiekia prekes.

Jei Ibetsonas arba vienas iš jo tarnautojų turi truputį aršeniko – ir žino naudojimo būdą, rekomenduotą Brenviljė (prancūzų, o ne britų ekspertės, – Brenviljė veikalai nebuvo išversti, bet tai smulkmena), ar ne kur kas paprasčiau patyliukais užnuodyti šias statinaites?

Ibetsonas puikiai žino, kad Konstanco vynas skiriamas gerti tik Napoleonui, ir niekam kitam. Staiga jam paaiškėja, kad neprašovė. Net jeigu tada Londonas nesiėmė Ibetsonui nieko aiškinti, – suprantamas apdairumas, šią misiją galėjo atlikti bet kuris agentas, atsiųstas į Šventos Elenos salą. Niekieno nepastebėtas, nebent atsitiktinai kokio gubernatoriaus šnipo. Tada viskas aišku: gubernatorius turėjo svarių priežasčių baimintis: Napoleonas buvo nunuodytas, ir jis tai žinojo. Tačiau tokiu atveju jis oficialiai privalėjo sutrukdyti šiam žingsniui, tokia buvo jo misija. Negavęs įsakymo nužudyti savo kalinį, neinformuotas apie sprendimą, priimtą aukščiausiu lygiu, jis turėjo prisitaikyti prie rutinos. Dalykinė pastabėlė: užnuodyti labai mažomis dozėmis statinaitę ir įpilti nuodų į butelius – dvi visiškai skirtingos operacijos. Nuodai statinaitėje neišsisklaido tolygiai, juolab vėliau pilstant į butelius. Vieni buteliai tikriausiai būtų labiau prisotinti aršeniko, o kiti ne. Iš to išeina, kad nuodų pylimas Hats Geite buvo labai rizikingas. O užnuodijus kiekvieną butelį, kaip teigėme

darius Montoloną, daugių daugiausia galėjo šiek tiek aršeniko susikaupti dugne, kadangi jis ne itin tirpus. Tai rodo tyrimų nustatytas jo kiekių skirtumas išilgai vieno plauko, beje, didžiausias kiekis kaip tik ir sietinas su nuosėdų tankiu. Paaiškinimas atrodo įtikinamas, o techninė kliūtis – tai yra tiesioginis statinaičių užnuodijimas – šiaip ar taip, nelabai svarbi.

Užtat kyla prieštaravimas, paneigiantis šią tezę:

Jeigu iš tikrųjų buvo taip, tai Montolonas nekaltas. Jis taip pat gavo tam tikrą vaidmenį. Jam buvo pavesta visas tiekimas ir nuolat rūpintis imperatoriaus saugumu. Tai jis labai smulkiai aprašo savo *Memuaruose*, patikslindamas, kad ragaudavo visų patiekalų ir gėrimų. Jis stropiai atliko šį formalumą prie bendro stalo, tai yra ragaudavo viską, ką Napoleonas valgydavo drauge su kitais svečiais. Kaip jis galėjo nesirūpinti tuo, kas buvo skirta tik imperatoriui – taigi vynu, kurio kontrolė buvo svarbesnė už visa kita? Neragauti vyno, turinčio tik imperatorių pasmerkti myriop?

Negali būti! Teigėme, jog Montolonas nekaltas, bet štai: paragavęs Konstanco vyno, atgabento iš Hats Geito, jis pats irgi turėjo apsinuodyti.

Tačiau jam niekada nepasireiškė nė menkiausias intoksikacijos simptomas. Be to, pajutęs pirmuosius požymius, būtų ką nors įtaręs, perspėjęs Napoleoną ir, galimas daiktas, Albiną, po 1819 metų liepos, žinoma, ir markizą de Monšeniu, Prancūzijos karaliaus atstovą. Už tai galėjo tikėtis, be paaukštinimo, ne tik solidžios kompensacijos, bet ir Napoleono dėkingumo. Kodėl niekas niekuomet negirdėjo tokio nusiskundimo?

Tenka pripažinti, kad jo niekuomet nepareiškė, – tiksliau, Montolonas niekuomet nekėlė aliarmo dėl Konstanco vyno, ir ne be priežasties!

Nutylėjimą apie Konstanco vyną Montolono *Memuaruose* sunku paaiškinti, bet dar sunkiau – imperatoriaus sveikatos pagerėjimą, kai Montolonas nebegyvena Longvude. Juolab kad tris paskutinius 1819 metų mėnesius britas nuodytojas, žinodamas, kad intendantas prirakintas prie lovos už daugybės kilometrų, remiantis logika, visiškai nebaudžiamas galėjo didinti dozes. Tačiau tuo metu Napoleono sveikata kaip tik pagerėja!

Puikiai matom: ši tezė netvirta.

Lieka paskutinis argumentas, susijęs su nepaprastu įvykiu, apie ku-

rį nežino nė vienas istorikas (išskyrus Žaką Masė), išties visiškai neįtikimu, kurio nepaaiškina mūsų dosjė.

Praėjus daug laiko po Napoleono mirties, Montolonas atvyks į Angliją. Per kelerius metus, gavęs didesniąją palikimo dalį, jis iššvaistė daugiau kaip 20 milijonų dabartinių frankų. Jis skendi skolose, yra persekiojamas, subankrutavęs. Kai 1827 metais Aukštutinėje Sonoje nusipirko Otri miško masyvą ir aukštakrosnę, jo finansinė padėtis galutinai pašlijo. Netrukus 1828 m. vasario 23 d. Albina jį iškvies į Senos teismą, kad būtų atskirtas – t. y. padalytas bendras sutuoktinių Montolonų turtas. Kitąmet, 1829 m. liepos 31 d., Senos teismas priima nuosprendį ir paskelbia Šarlio de Montolono bankrotą.

Jis buvo ne tik pirklys, bet ir daugelio miškų, metalurgijos gamyklų savininkas, tekstilės pramonininkas ir net bankininkas: užprotestuoti arba neapmokėti vekseliai – tai yra pasyvas – vertinami beveik 24 500 000 mūsų frankų. Visam jo turtui uždedamas areštas, ir jis nuteisiamas kalėti:

„Teismas nutaria šį asmenį už skolas pasodinti į kalėjimą. Šis nuosprendis turi būti išspausdintas laikraščiuose, o teismo vykdytojas privalo iškabinti jį pačiuose Teismo rūmuose..."

Kaip ir 1815 metais, vienintelis išsigelbėjimas – kuo skubiau sprukti į užsienį. Jis klajos po visą Europą, daugiausia Šveicariją, Austriją, kol galiausiai 1839 m. atsidurs Anglijoje. Ir čia, Midlsekse, jis sutiks vieną britą, apie kurį istorikai niekada nė girdėte negirdėjo, tokį Čarlzą Ternerį, gyvenantį Kingstoune. Su Terneriu ir susijusi paslaptis.

Priminkime, kad geriau įvertintume įvykio absurdiškumą: tuo metu Montolonas subankrutavęs, nemokus, persekiojamas ir laikomas paskutiniu verslininku, kuriuo būtų galima kiek nors pasitikėti. Anglų valdžia tai gerai žino.

Ką gi, Čarlzas Terneris – turiu visus įrodymus – išrašys Montolonui pasakišką „vekselį pateikėjo vardu" 150 tūkst. svarų sterlingų – sumai, kuri atitinka 4 500 000 dabartinių frankų, be jokios garantijos ir laidavimo! Su Montolonu, jo įgaliotiniu, sudarytą sutartį 1839 m. sausio 26 d. Londone patvirtins ponų Deivido Bervoto ir K. F. Gitaro kontora.

Montoloną „Čarlzas Terneris paskyrė vieninteliu teisėtu patikėtiniu". Jis dabar visiškai laisvai disponuoja šia fantastiška suma, gali ją

investuoti, neva atsižvelgdamas į Čarlzo Ternerio interesus. Jis ir vėl ją gana piktybiškai iššvaistys Žemutinės Luaros lateralinio kanalo, kuris niekuomet taip ir nebus pradėtas statyti, bendrovės akcijoms. Terneris ne tik bus apgautas, bet ir niekada dėl šio reikalo nesiskųs. Net nepamėgins civilinio teismo keliu susigrąžinti pinigų pagal vekselį, o anglų valdžia, prašmatniai apgyvendinusi Montoloną Londone, niekuomet netrikdys šiojo ramybės. Išgaravo beveik pusė milijardo dabartinių mūsų santimų, ir niekas nereaguoja! Nei auka – britas, nei anglų vyriausybė! *Amazing, isn't it?**

Kodėl jis taip keistai nebaudžiamas?

Šis klausimas vėl iškelia įtarimą dėl britų kaltės nunuodijant Napoleoną Šventos Elenos saloje. Spėjama prielaida: Terneris be galo susižavėjo Montolonu, nes šis anglams kadaise padėjo nužudyti Napoleoną, jų mirtiną priešą. Todėl britų valdžia 1840 metais ir užmerkia akis į seno bendrininko sukčiavimą!

Taigi čia mes pataikome į patį kitos tezės centrą: anglai visapusiškai kalti, tačiau jų bendrininkas, žodžiu, agentas buvo Montolonas. Jis padarė nusikaltimą jų iniciatyva. Kaltinimas: Montolonas – vulgarus vykdytojas, pasamdytas anglų, papirktas amžino priešo.

Į galvą ateina pernelyg daug prieštaravimų, kad tokią prielaidą galėtume rimtai vertinti.

Visų pirma, kas pastūmėjo Montoloną? Juk jis išduotų savo šalį, juo pasitikėjusį žmogų, kurio palikimą turi gauti. Politinės priežastys? Absurdas. Nes jam moka? Kas, kur, kada ir kaip? Iš Šventos Elenos salos jis nepaliaudamas laiškuose Albinai kartoja likęs, kad pataisytų jųdviejų finansinę padėtį. Į Prancūziją grįžta subankrutavęs. Vadinasi, pasakiška suma, kurią jam naiviai patikėjo Terneris, buvo pavėluotai, tik po aštuoniolikos metų, sumokėta už šį nusikaltimą? Ir dar su sąlyga, kad ja laisvai nedisponuotų, o investuotų į akcijas? Kas patikės tokia kvailyste?

Aišku, jei Montolonas Šventos Elenos saloje buvo anglų samdytas ar „papirktas" žudikas, jo nebūtų palikę gyvo. Tai – valstybinė paslaptis, misijai būtinas visiškas slaptumas, o atlikus laukė greitas ir negailestingas susidorojimas. Beje, Montolonas per daug protingas, kad būtų pritaręs tokiam amoraliam, savižudiškam žingsniui.

Kodėl Terneris taip pasielgė? Tiesiog todėl, kad Montolonas visa-

* Keista, ar ne? (*Angl.*) *Vert.*

da buvo „žavėtojas“, nepaprastai patrauklus pašnekovas, aptariant verslo reikalus, neprilygstamas manipuliuotojas. Galima spėti, kad Terneris nebuvo itin gudrus ir įžvalgus. Galiausiai, kai iš jo buvo pasijuokta, jis tikriausiai turėjo pakankamai įtakingų politinių ryšių, kad neiškiltų viešumon jo neapsukrumas ir galutinai nesužlugdytų moralinio autoriteto verslo srityje. Tokia sveiko proto išvada.

Vadinasi, reikia kategoriškai atmesti anglų kaltę dėl Napoleono mirties. Ją paneigiančios priežastys.

Anglams nebuvo jokios politinės naudos nudaigioti Napoleoną, kai jį nugalėjo. Jam buvo tikrai neįmanoma pabėgti iš Šventos Elenos salos. Uoste nuleidę inkarus visą laiką stovėjo laivai; dieną naktį jį saugojo sargybiniai; artimiausią Dangun žengimo salą, už šešių šimtų kilometrų, taip pat valdė britai. Ji plyti už tūkstančio aštuonių šimtų penkiasdešimties kilometrų nuo Afrikos ir už trijų tūkstančių nuo Brazilijos krantų. Juolab gyvu Napoleonu visuomet buvo galima bauginti Prancūzijos karalių, kaip grėsme destabilizuoti jo režimą, nes daugybė „pusę išlaikymo gaunančių“ jo epochos kareivių buvo pasiryžę kelti maištą, kai iškildavo jų dievuko klausimas. Jie būtų tikrai sukurstę riaušes Paryžiuje, sužinoję, kad jų imperatorių nužudė anglai! Taigi gyvas Napoleonas buvo svarbiausias britų diplomatijos koziris prancūzų pretenzijoms sutukėti.

Beje, Anglijoje Napoleonu labai žavėjosi vigai, jis buvo itin populiarus tarp paprastų žmonių. Prisiminkime: 1815 metų liepą Plimute jo laivą apsupo tūkstančiai valčių ir entuziastingai sveikino: „*Bony*“. Ar Šventos Elenos saloje jis pats nėra daugelį kartų pareiškęs: „Anglų liaudis netrukus atkeršys už mane“?

Logiška: nugalėtojui daugiau šlovės ir pagarbos, jei nugalėtasis nepaprasto proto. Todėl dar ir šiandien Čartvelyje, Kento grafystėje, name, kuriame gyveno Vinstonas Čerčilis, ant rašomojo stalo garbingiausioje vietoje stovi Houdono nulipdyta Napoleono statulėlė.

Montolono elgesys atrodo visiškai chaotiškas ir, tiesą sakant, nesuvokiamas, jeigu Napoleoną nunuodijo anglai, veikdami vieni ar su juo – bendrininku. Kodėl jis tuomet maldavo Albinos bet kokia kaina rasti jam pamainą? Kodėl kišosi 1821 m. gegužės 6-ąją, kad išgelbėtų Hadsoną Lou?

Na, o jau minėta tezė, kurią remia Retifas de la Bretonas*, nebeat-

* Georges Rétif de la Bretonne, *op. cit.*

laiko analizės. Tačiau ją nepaprastai talentingai gynė Brunas Rua-Anri*. Anot Retifo, anglai 1821 ir 1840 m. sukeitė karste (šis yra dar trijuose ar keturiuose karstuose) Čipriano ir Napoleono palaikus. Kodėl? Nes jie nunuodijo Napoleoną ir nenorėjo, kad grąžinus palaikus į Paryžių laboratorija tai įrodytų. Tarytum niekas niekada nebūtų pareiškęs tokio pageidavimo! Arba todėl, kad 1815 m., tai išties patvirtina dokumentas, jie būtų patikslinę, jog po mirties Napoleono palaikai, šiaip ar taip, turi grįžti į Angliją? Taigi imperatoriaus palaikai turėtų būti Londone.

1840-aisiais atvožiant karstą dalyvauja beveik keturiasdešimt žmonių, tarp kurių nemažai jo tremties kompanionų, tarnų (būtent Maršanas) ir britų sargybiniai. Trūksta tik Montolonų, Las Kaseso ir Antomarkio. Visi patvirtina jį pažinę, „tarsi būtų miegojęs nuo 1821 m. gegužės 5 d.". Jo bruožai buvo visai nepasikeitę, jie visi net apsiašarojo. Gurgo, ištiktas šoko, suklykė ir vos nenualpo. Jei jie būtų buvę priešais Čiprianį, – o jį labai gerai pažinojo nuo 1815 iki 1818 m., – būtų nedelsdami atpažinę vyresnįjį liokajų ir atskleidę apgaulę. Koks Retifo paaiškinimas?

Kadangi kalbame apie valstybinę paslaptį ir mėginimą išvengti karo su Anglija, Liudviko Pilypo vyriausybė turėjo paprašyti šių keturiasdešimties žmonių neprasitarti, saugoti svarbiausią paslaptį be garantijų ir atlygio. Prancūzų karalius visiškai supančiotas, keturiasdešimties žmonių rankose, įskaitant savo komisarą Roaną Šabo! Šitokia rizika, nors puikiai žinome jį kaip patį atsargiausią iš Prancūzijos karalių!

Ir niekas niekada neprasitaria. Niekas niekada net neužsimena laiškuose, prisiminimuose, memuaruose, atvirai neprisipažįsta šeimai arba artimiesiems. Net Maršanas, perdavęs neišspausdintus memuarus savo palikuonims. Negi jis, netekęs savo dievuko, pritarė amžinam priešui, kad šis nužudė tą, kuris jam suteikė titulą (jis tapo grafu Maršanu), ir neužsiminė apie tai savo ainiams! Net paprasčiausias

* Žr. Bruno Roy-Henry, *L'Énigme de l'exhumé de 1840*, leid. „Archipel", 2000. Kai kurios detalės ir čia neaiškios: pomirtinės Čipriano (p. 132) kaukės panašumas į Antomarkio kaukę, daktaro Bartono padarytos kaukės (dabar Londone) panašumas į portretą princo Žeromo, tokio panašaus į Napoleoną (p. 137), taip pat kai kurie prisipažinimai (daktaro Bartono, o ypač Bertrano). Veikalą reikia skaityti atidžiai: problemą galima išspręsti tik ekshumavus palaikus, kurie ilsisi Invalidų rūmuose.

tarnas, nepasirengęs saugoti valstybinės paslapties, o linkęs paversti ją pinigais, kai jų pristinga! Net pats kukliausias, taigi Mameliukas Ali, kurį Bonapartui padovanojo Egipte kaip prabangos daiktą: žmogus, kuris jo niekada neišdavė*.

Reziumuokime: visoje Prancūzijos istorijoje tai vienintelė niekados neiškelta aikštėn valstybinė paslaptis, kurią žinojo gausybė žmonių, neapkentusių Anglijos. Dvi dešimtys bonapartininkų, pavyzdingų patikėtinių, niekada neprasitarė apie tragediją, kurios auka buvo jų stabas, kankintas šešerius metus!

Mums atrodo, kad visą dosjė dvasią labiau atitinka išvada: anglai yra visiškai nekalti, nepaisant Hadsono Lou elgesio, neabejotinai duodančio progą jį kritikuoti. Juolab kad jį pasmerkė vyriausybė, viešoji Jungtinės Karalystės nuomonė ir išvarė princas regentas, – tai neginčijamai patvirtina mūsų išvadą.

„Tas žmogus visiškai žlugęs visuomenės akyse, – rašo Albina 1821 metais, – jei jis surizikuotų atvykti į Paryžių, būtų užmėtytas akmenimis..."

Taigi nekaltinkime anglų, neužmirškime: Napoleonas buvo jam artimo žmogaus, tėvynainio, netyčinės žmogžudystės auka.

Kai 1821 m. gegužę Šventos Elenos salos dangumi praskriejo kometa, Napoleonas pasakė: „O! Mano mirtis – kaip ir Cezario, ji jau pažymėta!"

Taip ir atsitiko. Tačiau ji buvo ne tokia tragiška: Brutas daug kartų smeigė durklu, o Montolonas nenorėjo žudyti. Jei būtų žinojęs, Napoleonas būtų pasakęs: *„Et tu quoque, fili!"*, o gal: „Padarei didžiulę klaidą, mano sūnau, ir aš pats tave pastūmėjau!"

* Ali, vadinamasis Saint-Denis, *Souvenirs de Sainte-Hélène* („Šventos Elenos salos prisiminimai"), kurie labai įdomiai perleisti Paryžiuje „Arlea" („Arlea", Paris, 2000) su Christophe'o Bourachot apipavidalinimu ir komentarais.

II.

Ar dera smerkti šią meilės istoriją?

Bandant atskleisti Šventos Elenos salos paslaptį nedera apsiriboti nusikaltimu, visų pirma į ją iš esmės reikia žvelgti gal tik kaip į meilės istoriją.

Kas nežino apie šią nepaprastą meilės istoriją, – pirmiausia visi be išimties istorikai, – visiškai negali suvokti, kas iš tiesų atsitiko. Suprantama, negalima priekaištauti istorikams, kad suklydo – juk svarbiausi dokumentai jiems niekada nebuvo prieinami. Po teisybei, to niekas negalėjo įtarti. Juk bet kuri meilės istorija savo prigimtimi yra intymi, todėl niekam iki šiol ir nepavyko įsiskverbti į šių žmonių santykius, kurie pastūmėjo griebtis nuodų. Istorijos požiūriu Fransua de Kandė-Montolono nuopelnas toks – jis prikėlė iš užmaršties prosenelių archyvus ir turėjo drąsos supažindinti su jais visuomenę. Tai neįtikėtinas lobis, padedantis įsigilinti į grafo ir grafienės de Montolonų tarpusavio santykius ir jųdviejų jausmus Napoleonui. Visiems istorikams bei istorijos mėgėjams – tai tiesiog stebuklinga dovana.

Viena vertus, tai labai konfidenciali, privati, slapta korespondencija, kurią dramos veikėjai pagarbiai saugojo kone du amžius. Kodėl Albina rūpestingai surinko ainiams visus Šarlio laiškus, rašytus 1809–1825 metais, net pačius nekukliausius? Kodėl ji, pavyzdžiui, laikė savo juodraščius? Vyro laiškus po jųdviejų išsiskyrimo? Kodėl Šarlis iš Šventos Elenos salos parsigabeno didesniąją laiškų, gautų iš Albinos 1819–1821 m., dalį, taip pat gausybę suvenyrų (plaukus) ar iš pažiūros nereikšmingus dokumentus? Tėra vienas atsakymas į visus šiuos klausimus: jau išsiskyrę, Šarlis ir Albina de Montolonai norėjo, kad neišdiltų prisiminimas apie jiems lemtą tobulą ir amžiną meilę.

Antra vertus, jie galėjo pridaryti žalos. Ne visai įprasta, kad tėvai dovanotų savo vaikams galimybę sužinoti tai, kas jų neliečia: tėvų jausmus ar seksualines begėdystes, finansinius nesklandumus, raštu išdėstytus vertinimus, miegamojo paslaptis, tarpusavio vaidus ir t. t.

Gal tai Dievo pirštas? Sklaidant nuostabiuosius archyvus, netikėtai sušmėžuoja Napoleono ranka rašytas juodraštis, piktai pribraukytas, beveik neįskaitomas, mirgąs prancūzų gramatikos bei rašybos klaido-

mis, arba šit – Maršano pastaba, Hadsono Lou laiškas, notaro raštas... sakytum šis stebuklas parengtas tyčia, kad paaiškintų nepaprastai svarbią istorinę paslaptį.

Primename: neįmanoma suprasti Šventos Elenos salos paslapties, jei užmiršime, kad iš esmės tai meilės istorija.

Dar ne prošal, kad skaitytojas arba istorikas būtų patyręs tikrą meilę: kitaip jis pasiklys tarp spėlionių. Tai yra primes šios dramos veikėjams savo jausmus, teiks pirmenybę laisvei, asmeninei naudai, pinigams ir net mažmožiams... Ar gali suprasti tai, ko pats nesi patyręs? Niekada nemylėjęs, negali rasti žodžių, negali nusakyti jausmų, o tik įsivaizduoti, nes pats jų niekuomet nesi išgyvenęs.

Štai žavus Šarlio laiškas Albinai, jau publikuotas ankstesnėje mūsų knygoje*, – parašytas 1819 m. spalio 12 d., praėjus vos trims mėnesiams po jos išvykimo iš Šventos Elenos salos:

„Stiprūs galvos skausmai man pasirodė neįprasti, aš klydau: daugiau neabejoju, jie dėl nervų įtampos, labiausiai kankinuosi naktį, kai mano budri vaizduotė krypsta į vienintelį tikslą: jei pasakyčiau, kad šiandien tave myliu kaip pirmosiomis meilės akimirkomis ir dešimt metų nesilioviau mylėjęs, niekas manimi nepatikėtų, tačiau tai tiesa."

Atkreipkim dėmesį: jis rašo ne „*tu* nepatikėtum", bet „*niekas* nepatikėtų". Taigi, norėdamas parodyti, kaip skiriasi jo jausmai nuo dažniausiai tokia proga reiškiamų, jis pabrėžia – ir šis jo patikslinimas, kurio neįmanoma išgalvoti, skamba kaip įrodymas:

„Nepastovumas visuomet priskiriamas vyrams, tikra meilė labai reta, ją peikia daugybė mirtingųjų, kuriems daug patogiau jos nepripažinti ir pasijuokti iš to, kuris išsiskiria iš būrio."

Žavi, psichologiškai subtili pastaba, paskui – nuoširdus šūksmas – iracionalus, kaip visa, kas subjektyvu, ypač kas susiję su meile ir, žinoma, aistra:

„Tačiau jeigu netikintys manimi tave pažintų taip kaip aš, jeigu jiems tu dešimt metų būtum teikus laimę, jie tau taip pat pasakytų: buvau toks pats nepastovus kaip jie, toks pats nepatiklus, bet šit pažinau tave ir lioviausi toks būti..."

* *L'Assasin de Napoléon*, „Albin Michel", 1994.

Ši aistra, pateisinanti visas kvailystes, išties trunka nuo jų susitikimo dienos 1809 m. Šarlis, apsigimęs suvedžiotojas, turėjo daugybę moterų! Dukart išsiskyrusi Albina taip pat turėjo daug meilužių. Tačiau jų netikėta meilė išjuokia ir išdildo visus menkus, paviršutiniškus praeities nuotykius, kurie nuo šiol atrodo juokingi. Albina šiame laiške, kalbėdama apie laiką, pranoksta Bergsoną ir Prustą:

„Pastarieji treji metai mums pasirodė trumpi, nes beveik nebuvome išsiskyrę. Mėnesiai virsta ilgais metais, kai esi toli nuo mylimo žmogaus."

Kad ir kaip atrodytų neįtikima, jie susirašinėja nuo 1809 m. iki 1812 m. (santuokos metais) kiekvieną dieną, kai būna ne kartu. Paskui, žiauriai išskirti Napoleono, 1819–1821 metais rašo vienas kitam taip pat dažnai, kartais net keliskart per dieną!

Šarlis 1811 m. gegužės 29 d. rašo:

„Patikėk, dievinamoji Albina, aš irgi jaučiu šį gamtos šauksmą: gyventi toli nuo jo (Napoleono), šalia tavęs, – tai vis dar gyventi, tačiau toli nuo judviejų (Albinos ir jų sūnaus Tristano), – vadinasi, kęsti širdį veriančią kančią."

Jis šaiposi iš Napoleono, – tai svarbu, kad suprastume tai, kas Šventos Elenos saloje atsitiks daug vėliau. 1811 m. birželio 1 d. jis vadina savo mažąjį Tristaną „Napoleonu", tarsi norėdamas labiau pabrėžti, kam skiria savo karščiausius jausmus:

„Šiandien rytą gavau du tavo laiškus, 27 ir 28 d. (...) Nereikia net sakyti, kokį malonumą jie man suteikė, jei pameni, kas juose. Keli (tavo) žodžiai – tai jau svarbus dalykas, man užtemdantis visa kita. Turtingas aš ar vargšas, kas man rūpi, kad tik manasis Napoleonas ir jo mieloji mamytė jaustųsi gerai."

„Užtemdo visa kita": ką tai reiškia? Jis iškelia šitą meilę aukščiau visa kita*?

Niekas, ničniekas nepasikeis po aštuonerių metų Šventos Elenos

* Jis ir toliau šaiposi iš Napoleono 1819 m. gruodžio 18 d. Albinai rašytame laiške: „Mes darbuojamės 5 valandą ryto, ir tu iš širdies pasijuoktum, pamačiusi imperatorių (mažąja raide: įprastai pranc. k. Imperatorius) su Kastuvu Rankoje (juokais didžiosiomis)".

saloje, jis bus pasiruošęs, jo paties žodžiais, „atsisakyti visų privilegijų ir viso pasaulio turtų dėl vieno Albinos bučinio..."

Albina jam tebejaučia tokį patį švelnumą. Tokių žodžių kaip 1811 metų laiške neišgalvosi:

„Ačiū... Nuo tavo laiškų pasijuntu geriau! "

Galėtume be paliovos cituoti kasdienius meilės prisipažinimus:

„Jaučiu vien tai, kad tavęs nėra..." (Albina, 1812)

„Jeigu tektų vėl patirti kančių, kokias mudu iškentėme, tikiu, kad tavo meilė vėl nugalėtų visas kliūtis..." (Albina, 1812)

„Sudie, dievinamoji Albina, myliu tave labiau už gyvenimą, be tavęs kenčiu taip baisiai, kad atiduočiau gyvybę už tavo bučinius, laimę grąžintų vien tik tavo kerinčių lūpų šypsena. Tavo, visas tavo, amžinai!" (Šarlis, 1813)

Dabar grįžkim į Šventos Elenos salą.

Sutuoktinių porai visiškai nesvarbu, kad Albina tapo Napoleono

meilužė. Jie pernelyg myli vienas kitą, kad įžvelgtų pavojų. Galimas daiktas, kad likę vieni juokiasi iš to, kaip kadaise 1812 metais. Jie jaučiasi pamaloninti ir turi daug naudos: už tai imperatorius pažadėjo krūvą pinigų jų padėčiai pataisyti ir garantuoti dievinamų vaikų ateitį.

Tačiau tai, kas atsitiks, nebuvo galima numatyti. Albina slapta įsimyli Napoleoną, pakerėta jo genijaus ir gerumo, – apie tai ilgai pasakoja dienoraštyje, – kurių neįtarė. „Būdamas soste užsidėjau žiaurumo kaukę", – prisipažino jis jai. Ji regi imperatorių – jausmingą, bedalį, nelaimingą, kone pamestinuką. Jis paprašo iš meilės jam palikti su vaikais salą, laikinai atsižadėti Šarlio, taigi – baisios aukos. Tačiau jis žada paleisti Šarlį, kad jis galėtų grįžti pas ją, kai jos misija Europoje bus atlikta. *Albina persako šį pažadą vyrui, norėdama jį paskatinti būti kiek kantresnį.*

Atsidurkime jo vietoje. Prakeikta uolėta sala – pragaras. Jis susaistytas su šiuo žmogum, vienišas, netekęs vilties. Visi išvyko. Bertranas su žmona gyvena atskirai. Šarlis be paliovos rašo žmonai, maldauja bet kokia kaina rasti jam pamainą. Ir štai sužino, kad Napoleonas davė slaptą įsakymą, jog Montolonas niekada nebūtų pakeistas ir, kad ir kas atsitiktų, kartu su juo liktų iki pat galo. Guodžiasi jam, kad

žmona ir vaikai pražus toli nuo jo, Briuselyje. Napoleonas lieka šaltas kaip marmuras. Dar blogiau: jis paaiškina Montolonui, kad nėra blogesnės padėties, negu išsiskyrimas su mylimiausiomis būtybėmis pasaulyje, kad būtent jis pateko į tokią „siaubingą padėtį". Ir užuot paleidęs į laisvę paskutinį tremties bičiulį, pasmerkia jį likti! Toks egoizmas įsiutina Šarlį ir galiausiai išlaisvina nuo bet kokių skrupulų. Jei jau taip, visi būdai geri, kad grįžtų pas ją. Kitas gal būtų dvejojęs. Tik ne jis, jis parašo esąs „įpratęs prieš nieką nesustoti", paklusti „likimo nuosprendžiui", „spjauti į viską, kas tolina nuo tikslo, kurį (jis) išsikėlė kartą visiems laikams".

Štai, pavyzdžiui, 1819 m. rugsėjo 12 dienos jo laiškas Albinai:

„Buvau netgi patikintas, kad jis (Napoleonas) pripažįsta, jog išsiskyrimas dabar, kai tokia mūsų padėtis, esą daugiau, nei galima iš jo reikalauti."

Imperatorius nejunta gailesčio. Ir Šarlį dar turi graužti sąžinė? Tad tų pačių metų rugsėjo 26 dieną jis rašo:

„*Aš pasiryžau nutraukti savo grandinę* (...) ir mano vienintelis noras, visos mintys, brangioji Albina, šalia tavęs atgauti ramybę, laimę, kurių tuščiai ieškočiau toli nuo tos, kurią myliu labiausiai už viską pasaulyje."

Tad jis nusprendžia lengvai nuodyti imperatorių, kad įbaugintų gubernatorių ir visiems grąžintų laisvę. Šiame laiške jis neprisipažįsta daręs nusikaltimą, tačiau gana aiškiai užsimena:

„Turi pasitikėti mano meile tau – būti tikra, kad kiekviena diena, pailginusi mano viešnagę čia, yra man dar viena kankynės diena. Netrukus viskas baigsis, neabejok tuo: prisimink, *kad mano tokia dalia – dėl tavęs ištrūkti iš šito kalėjimo...*"(1819 m. spalio 12 d.)

„Nepaisant valios, kuri priešiška manajai", – parašys jis 1819 m. spalio 31 d.

Jis tampa pamišėliu, visišku pamišėliu. Net girdi Albinos balsą, kai imperatorius jam diktuoja prisiminimus apie mūšį. Štai ką jis prisipažįsta 1819 m. lapkričio 5 d. laiške:

„Galvoju apie tave rašydamas mūsų mūšių istoriją; dvidešimt kartų tavo brangų

vardą vedžioja plunksna vietoj to, kuris diktuodamas žeidžia mano klausą. Ne, mano brangioji Albina, aš negaliu be tavęs gyventi, ir kokia šalta širdis galėtų neišklausyti tavo teisėto prašymo grąžinti tavo vyrą, tavo vaikų tėvą!"

Pagaliau šis, 1820-ųjų sausio 13 d.:

„Reikia mylėti kaip aš. Jei kas perskaitytų mano žodžius, pamanytų, jog esu pamišėlis, nedaug trūksta, kad taip atsitiktų..."

Tačiau jis nežino, niekados nesužinos, kol negrįš į Prancūziją, kad ji myli ir Napoleoną, kad jai tapo nepakenčiama gyventi toli nuo jo, kad ji ryžtųsi bet kokioms aukoms, bet kokiems pavojams, kad grįžtų pas jį ir pas Šarlį, net jeigu ir turėtų mirti atkampioje saloje su dviem vyrais, kurie nuo šiol – jos vienintelė gyvenimo meilė. Kai ji rašo Šarliui, kad ruošiasi grįžti pas jį į Šventos Elenos salą, jis įžvelgia tūkstantį kartų kartotą meilės jam vienam prisipažinimą. Kaip jis galėjo įtarti, kad ji galvoja apie kitą?

Edgaras Po rašė, kad esančių panosėje beveik nepastebime. Iš tikrųjų kalbama apie „nuskriejusį laišką".

„Jeigu imperatorius atsisako prašyti tave pakeisti, bijodamas tave prarasti, jis bent jau galėtų pareikalauti (ji vos neparašo „manęs", paskui nubraukia) vieno iš savo išvykusių kompanionų..." (1821 m. sausio 2 d. laiškas.)

Į pabaigą ji daugelyje laiškų siūlysis grįžti pas jį ir „kaip kadaise vilkti Longvude savo naštą".

Ji nežino, kad Napoleonas jau miręs, kai 1821 m. birželio 4 d. jam klastingai parašo:

„Tavo uždavinys yra kilnus ir gražus, ir aš su malonumu regiu, kad tu verčiau norėtum, jog aš grįžčiau pas tave (į Šventos Elenos salą), nei nelaimėje palikti tą, kuriam esi toks reikalingas."

Viename iš paskutiniųjų laiškų ji įterps: „Žinai, kad esu irzli, bet dar ir sumani". Ji išties tokia. Jai pavyksta įtikinti, kad rengiasi grįžti dėl jo, o iš tikrųjų be galo sunerimsta sužinojusi apie grėsmę garsiojo meilužio sveikatai.

Norint įsivaizduoti, kaip Albina mylėjo Napoleoną, reikia remtis

nepaprastu dokumentu, *Moinos giesme*, kuris saugomas Nacionalinėje bibliotekoje su užrašu: „priskiriama grafienei de Montolon". Nė vienas istorikas niekuomet nei sklaidė jos, nei citavo, kol Žakas Masė 1997 metais ją surado ir perdavė man.

Kadangi tai – „bomba", patys tuo įsitikinsime, reikėjo nukreipti dėmesį, priskirti ją kam nors kitam. Paskatintas Beno Veiderio*, apžvalgoje pulkininkas Emilis Renė Giugenas 1999 m. birželio 10 dieną rašo:

„Žozefas Bonapartas tuo metu rašė „Moinos" istoriją, tai nereikšmingas veikalas, tačiau jis įdomus štai kuo: siužetas nesudėtingas, tačiau gražiai reiškiami jausmai ir grakštus stilius" (ištrauka iš barono de Menevalio *Memuarų*). „Nereikšmingas veikalas"? Iš tikrųjų itin reikšmingas, nes jis – vienas šios tragedijos raktų. Na, o „gražiai reiškiami jausmai"– tai aistringi kliedesiai, kuriuos įvertinsime vėliau.

Benui Veideriui ir pulkininkui Giugenui dar kartą galima atleisti, kad apsiriko, nes prisipažinimas, parašytas grafienės de Montolon ranka, kad vienintelė šios pusiau slaptos išpažinties autorė yra ji, slypi mūsų dokumentuose.

Taigi Albina 1823 metų pavasarį *Firmin-Didot* – praėjus dvejiems metams po Napoleono mirties – išspausdina anoniminį kūrinį, kurio pagrindinis pavadinimas *Lordo Elderlio prisiminimai*, o paantraštė *Moinos giesmė*. Akivaizdu, kad ši gudrybė buvo skirta kaip įmanoma geriau užmaskuoti pirmuoju pavadinimu svarbesnį – antrąjį (tą patį būdą mūsų laikais taikė Simona de Bovuar). Iš to išeina, kad 1824 m. rugsėjo 23 d. laiške išsipasakodama Šarliui (su kuriuo ji išsiskyrusi ir kuris ją, ji žino, apgaudinėja), ji trumpai užsimena apie pagrindinį veikalo pavadinimą tokiais žodžiais:

„Iš Lavalė sužinojau, kad pulkininkas Dezė, pietavęs su mumis pas generolą Gurgo, skaitė L. El. romaną, kuris suteikė man tiek nemalonumų..."

Atkreiptinas dėmesys į apgalvotai menkinamąją santrumpą. Toliau ji ne tik smerkia autorių dėl plepumo, bet viliasi, kad Šarlis juokiasi iš šia tema skleidžiamų paskalų:

„Tai man pakiša mintį, kad gal minėtasis Gurg. *pats jį sukurpė*. Jei mano įtarimas

* „Le Procès du Millénaire", Beno Weiderio išspausdintų dokumentų rinkinys, p. 27.

pagrįstas, tai tau turi būti pamoka, kad lengvai neįsileistum į savo kabinetą netikrų draugų, kurių visuomet ten pilna. (...) Tau būdinga – pirma perskaityti, o paskui apsvarstyti."

Ji tai pabrėžė. Taigi ji duoda suprasti, kad Šarlis perskaitė rankraštį Gurgo iš keršto. Iš tikrųjų kadaise, 1816-aisiais, Gurgo, sumaišęs Albiną su purvais, išprovokavo Montoloną dvikovai. Iš apmaudo Šarlis rankraštį įteikia žmogui, kuris ją apšmeižė imperatoriui, o vėliau be jokių skrupulų iš jo pasiskolino pinigų ir niekuomet negrąžino, kaip ir tų 100 luidorų, kuriuos išmelžė iš Hadsono Lou, jo valdovo budelio, išplaukdamas iš Šventos Elenos salos (įrodymas – kitas mūsų laiškas).

Bet jeigu Šarlis dėl to kenčia, vadinasi, jis vis dar ją myli?

Ji mano atspėjusi manevrą, kai rašo:

„Jaučiu širdgėlą ir man keista, kad tai sužinojau iš Fanės ir G. To ir reikėjo tikėtis."

Ką reiškia „keista"? Ją žeidžia, jog Bertranai žino apie šį dokumentą. Ji prieina išvadą, kad būtent Šarlis jį begėdiškai pagarsino.

Šiandien *istoriniu požiūriu nekyla abejonės*, kad *Moinos giesmės* autorė yra Albina, šio dokumento fotokopija prieinama ir mūsų oponentams. Grįžęs į Prancūziją Šarlis, be abejo, nujautė, o 1823-iaisiais ją perskaitęs galutinai suprato, kad niekuomet neatkariaus Albinos širdies. Iš to išeina, kad ji niekuo nerizikavo jam apie tai papasakodama, juolab itin santūriai, nes žinojo, kad jos laiškus skaito pašaliniai. Beje, ji labai sąmojingai rašo:

„Suprantu, kad mano laiškai perimami ir perskaitomi, tačiau negaliu leisti minties, kad jie vėluoja..."

Lordo Elderlio prisiminimai pirmesni už *Moinos giesmę* dėl labai paprastos priežasties: prisidengdama vaizduote, Albina pirmame veikale įrodinėja, kad moteris gali be galo nuoširdžiai vienu metu mylėti du vyrus, o antrame aprašo Napoleono jai įkvėptą meilę. Žodžiu, du romanus pristatydama kaip nedalomą visumą, iš pradžių ji ginasi esanti nekalta, o paskui išpasakoja skaitytojui apie savo dvigubą neištikimybę.

Kodėl, susimąstome, ji pajuto poreikį išspausdinti tokią skanda-

lingą išpažintį. Dabar 1823-ieji. Napoleonas mirė prieš dvejus metus, bet jai nepavyksta jo užmiršti. Ji išgyvena savo paskutinę didžiąją meilę, kurios dėka savaip įžengė į istoriją, ir niekas apie tai niekada nesužinos? Kaip ji gali ištverti nepranešusi apie tai savo palikuonims?

Kalbama ne apie tai, kad ji skiria skaitytojui daugybę nepamirštamų pasažų. Veiksmas plėtojasi Šventos Elenos saloje. Autorė aprašo šiandien išnykusių spygliuočių miškus, cinamoną, žydinčias mirtas ir pažodžiui į prancūzų kalbą išverčia vietovių pavadinimus: Mirusioji giria (*Deadwood*), Žvejų slėnis, Ožkos kalnas, Nimfų kyšulys ir t. t.

Kadangi Napoleonas nurodė jai savo vardo kilmę – „dykumos liūtas“ (*Napo Leo*), – tad jos herojaus vardas Leo. O Montolonas romane gauna tėvo vaidmenį (jį jis nuo 1809 metų atliko ir Albinai).

Moinos meilė Leo sumišusi su kliedėjimu („Kliedėjimu“ ji pavadino romano III skyrių). Štai „jausmų grožis“, kurį prisimena ir Benas Veideris:

„Koks nuovargis mane slegia! Žvilgsnis apsiblausia, kraujas užsidega, mane apima karštligė... Nedrumskite mano svajos, aš galvoju tik apie jį. Nemalšinkite mano kliedėjimo, matau jį, jis pakelia akis ir žvelgia į mane įsimylėjusiu žvilgsniu...“

Leo jai padarė gana *malonų* įspūdį?

„Matau Leo, jis artinasi prie manęs, jam priėjus nukaistu; trūksta oro, mane apima virpulys: jis pasako keletą nerišlių žodžių; atsiremiu į jo ranką; sulinksta keliai, žvilgsnis apsiblausia, beveik neįžiūriu daiktų (...), Leo paliečia ranką, ir mano širdis suvirpa...“

Literatūros požiūriu – romantiška pradžia. Tačiau, atsidus mūsų peikėjai, kas mus įtikins, kad tikrai kalbama apie Napoleoną?

Štai mūsų atsakymas, be komentarų:

„Jį užgriuvo nelaimė, tačiau jis gyvas. Jis iškėlė savo šalį į aukščiausią šlovės viršūnę, bet jo žygių atpildas – tremties žemė... Veltui norėjai iškilti virš žmonių, slopindamas savo švelnius jausmus; slapta tu žinojai, pats sakei, kad meilė, mylimo žmogaus šypsena daug vertesnė nei ši šlovė, vainikavusi tavo galvą nemarumo laurais.“

Pridurkime, kad tuo pat metu ji rašo dienoraštyje (mes turim ir šį įrodymą):

„Mano akimis, Napoleonas ant liūdnos tremties uolos yra didingesnis nei tas – užkariautojas, kuris sėdėjo senajame Prancūzijos soste ir dalijo karūnas..."

Tačiau Moina bijo savo „tėvo" pavydo (tai yra Albina laukia blogiausio, jei Montolonas sužinos, kad ji beprotiškai įsimylėjusi Napoleoną). Gal ji nujaučia nunuodijimą? Žinoma, nes turėdama puikią moterišką intuiciją rašo *Moinos giesmėje*:

„Tėvas tave myli, negali tuo abejoti; tačiau, vargše Moina, tu pažįsti jo nepalenkiamą dvasią: jei sužinotų apie tavo meilę, Leo būtų ko būgštauti."

Gavusi Šarlio 1821 m. gegužės 6 d. laišką, kuriame jis praneša, kad Napoleonas ką tik mirė, ji netenka galvos. Ji tikėjosi grįžti į Šventos Elenos salą ir nugyventi su juo gyvenimą! Iš skausmo ji darosi neatsargi. Tada kitame laiške (neskelbtame) prisipažįsta savo vyrui apie slaptą meilę Napoleonui:

„Komarteno gatvė, nr. 31, Paryžius, 1821 metų liepos 14-oji

Mano drauge, gavau tavo gegužės 14 d. laišką, pranešantį, kad išvyksti. Ak! Mano brangusis Šarli, mes brangiai mokam už susitikimo laimę. Aš nusiminusi, kad netekome paties didžiausio iš visų žmonių..."

Ji drįsta taip rašyti savo gyvenimo vyrui! Šarliui, kurį dievino dvylika metų, drįsta tvirtinti, kad jo jai nebepakanka:

„Niekuomet nerasiu paguodos. Mano sielvartas truks tiek, kiek prisiminsiu jo begalinį gerumą. Šis siaubingas įvykis jau niekada neleis jaustis laimingai, be gilaus sielvarto priemaišos. Pavydžiu tau, kad galėjai iki paskutinės akimirkos slaugyti nemirtingąjį didvyrį, kurį apraudam; tau tai didžiulė paguoda, kurios man nesuteikė nelaimingas (Moinos) likimas."

„Nemirtingasis didvyris": atkreipkim dėmesį, kad Moina kalba tais pačiais žodžiais.

Ji nemeluoja, taigi tesės žodį, ir tik mes – su Žaku Masė – tuo tikri, nes tai mums patvirtina kitas dokumentas, laikomas Nacionaliniame archyve. Tai policijos raportas, parašytas 1828 metų gegužės 9 dieną. Albina su Šarliu gyvena atskirai nuo 1821 m. vasaros. Po jo grįžimo iš Šventos Elenos salos jie suprato, kad imperatoriaus mirtis jų

meilę padarė neįmanomą. Jis tapo didis, o jo šešėlis užtemdė jų ryšį. Juos abu dar sieja švelnumas, svaigulio ir meilės prisiminimas, vaikai, bendri finansiniai interesai. Tačiau jie niekada nepajėgs atgaivinti nepaprastos meilės, kurią manė esant nepažeidžiamą. Iš kur jie 1812-aisiais galėjo žinoti, kai šaipydamiesi apgaudinėjo Napoleoną, Europos valdovą, žymiausią tos epochos žmogų, kad vieną dieną suartės su juo kitame pasaulio gale?

Kokia tragedija! Montolonas net surizikavo nužudyti Napoleoną, kad kuo greičiau sugrįžtų pas ją. Ji sutiko paaukoti savo gyvenimą, kad grįžtų į Šventos Elenos salą, ir, atsisakyti, pasak jos, „amžiams šio pasaulio tuštybės“. Ir štai viskas baigiasi pralaimėjimu, išsiskyrimu, apgailėtinomis paguodomis (Šarlis Freminji permiegos su pirma pasitaikiusia kambarine, tokia Elena Gordon – ši taps nėščia). Šarlis prarado viską: moterį, kurią mylėjo. Tad niekas jam nebesvarbu. Jis iššvaistys nusikalstamai įgytus pinigus, tarytum norėdamas atsikratyti kaltės. Jis imsis neprotingų finansinių operacijų, mėgindamas išsivaduoti iš meilės šiai moteriai, kurios nepajėgs užmiršti. Galiausiai ji iškels jam bylą, kad išsaugotų turtą vaikų naudai. Šios katastrofos pagrindas – jausmai. Jie veržte veržiasi iš visų 1821–1825 metų neskelbtų laiškų.

Tai mums patvirtina ir policijos raportas: kasmet Napoleono mirties dieną Albina pamaldžiai, slapta užsako mišias, saugodama ištikimybę tam, kuris keletą neužmirštamų metų buvo jos dievas ir kuris netyčia sugriovė jų gyvenimą.

„Aštuonerius metus ponia de Montolon Sen Lazaro gatvėje gegužės 5 dieną užsako mišias už Napoleono sielos ramybę.

Šių metų gegužės 4 dieną ji atsiuntė liokajų pas poną Leklerką, Notr Dam de Lorė parapijos (Monmartro priemiestis) kleboną, sužinoti, ar jis galės kaip paprastai celebruoti mišias gegužės 5 dieną. Ponas klebonas sutiko. Gegužės 5-osios 9 valandą ryto ponas klebonas buvo zakristijoje, kur ponios de Montolon sūnus, keturiolikametis vaikas, atėjęs pasakė, kad atvyko jo motina...“

Raporte patikslinama, kad tai „paprastos mišios, be aukų, be ypatingų ceremonijų“, ir priduriama:

„Po mišių ponia de Montolon su šeima išvyko prie durų palikta karieta. Bažnyčioje, arba koplyčioje, tebuvo ponia de Montolon, jos sūnus, duktė, kambarinė, o

liokajus – priebažnytyje... Visus aštuonerius metus ponia de Montolon nepraleido gegužės 5-osios mišių, išskyrus vienintelį kartą praeitais metais: kai lankė savo žemes (vieną iš valdų). Prieš dvejus metus, be Montolonų šeimos, mišiose dalyvavo ponas Bertranas su vaikais.“

Ar reikia ką nors pridurti?

Šventos Elenos saloje Montolonas surizikavo nužudyti, tai tiesa, tačiau tai įvyko dėl cinizmo Napoleono, kuris išskyrė jį su mylimais žmonėmis, o vėliau atėmė teisę grįžti pas juos. Tačiau istorija tikrai liūdna dėl to, kad Napoleonas taip elgėsi tik iš meilės Montolonui! Mes tai žinome iš neskelbtų laiškų, jis būtų leidęs išvykti Bertranui, Fanei, visiems kitiems, įskaitant Antomarkį, ir „jo šeimos atsiųstiems storžieviams“, tik ne Šarliui de Montolonui, pirmarūšiam intendantui, genialiam kompanionui, nepakeičiamam patikėtiniui. Jie ne vienu du mylėjo vienas kitą, jie buvo trise!

Imperatorius puikiai žino, kad blogai, egoistiškai elgiasi; kad naudojasi kitais savo malonumui, – taip jis elgėsi visą gyvenimą. Argi jis ne išskirtinis žmogus? Argi jis nepalygino savęs su „meteorais, perskrodžiančiais dangų ir nušviečiančiais savo šimtmetį“?

Akimirksniu išties viskas tampa aišku: palikdamas testamentu didžiausią turto dalį (2 iš 3 milijonų aukso frankų) Montolonui, jis iš tikrųjų išsidavė jautęs sąžinės priekaištus. Beje, jis parašė: „Kaip kompensaciją...“ Pats prisipažino atlyginąs žalą.

Taigi paslaptis teisės požiūriu gali būti įvertinta taip:

Ši tragedija – nepaprasta trijų didžių žmonių, likimo suburtų uolėtoje Atlanto vandenyno saloje, meilės istorija. Šarlis kaltas dėl netyčinės žmogžudystės, kurią įvykdė neketindamas nužudyti; tačiau ji pateisintina dėl provokavimo, kuris dažnai laikomas švelninančia aplinkybe.

Prisiekusiųjų teismas, sudarytas iš humaniškai nusiteikusių žmonių, turinčių širdį, būtų, be abejo, jį išteisinęs. To palinkėtume visiems istorikams, lygiai kaip ir visiems su šia istorija susijusių asmenų palikuonims.

Tačiau jūs vis dar nepateikėte įrodymo, neginčijamo įrodymo, – pasakys kai kurie, prisipažinimo, kurį parašė ir pasirašė generolas Šarlis Tristanas de Montolonas savo ranka ant herbinio popieriaus su policijos komisaro patvirtinimu ir, žinoma, su reljefiniu spaudu!

Ne, ir niekas niekada jo nepateiks. Tai Dievo valia, nekiškim prie jos nagų.

Tačiau yra ne viena, dvi ar trys, o dešimtys, šimtai sutampančių ir įtikinančių prielaidų, kurios neleidžia abejoti, pluoštas išprotavimų, toksikologinių tyrimų, slaptų laiškų, aplinkybių, nuorodų, įvykių, neabejotinų sąsajų, kreipiančių į vieną neišvengiamą paaiškinimą: jų niekaip kitaip nepaaiškinsit, o jei tai jums atrodo įmanoma, tai pamėginkit!

Žmogaus prigimties nevisavertiškumas sąlygoja ir mūsų išvadas. Gal šiai paslapčiai atskleisti tepakaktų nuoširdaus tikėjimo?

R. M.

Epilogas

FRANÇOIS DE CANDÉ-MONTHOLON

Yra žmonių, kaip profesorius Mori, pastebėjusių keistą panašumą tarp mano protėvio generolo Montolono ir manęs. Jei šis panašumas tik išorinis, noriai pritariu, nes manau, kad tai greičiau pagyrimas; jeigu kalbama apie panašias psichologines savybes, nesu tikras, kad tai komplimentas, nes kai kurios mano garsiojo protėvio nuostatos buvo griežtos ir dažnai neteisingos.

Jei būčiau buvęs prašomas bendradarbiauti iš naujo juodinant jo vaidmenį, būčiau neparašęs šių puslapių. *A contrario*, nebūtų nei drąsu, nei protinga visą laiką neigti kai kuriuos mažų mažiausiai trikdančius faktus.

Nuoširdžiai jaučiu, kad šiandien, manimi dėtas, jis būtų elgęsis taip kaip aš ir skatinamas tų pačių priežasčių: vadinasi, pripažįstu šį neginčijamai bendrą mūsų būdo bruožą.

Įsigilinęs į šią sudėtingą asmenybę, susimąsčiau, kaip pats būčiau elgęsis, juo dėtas, – be abejo, instinktas bei giminystė man leidžia ge-

riau paaiškinti ir pateisinti jo vaidmenį, veikiausiai tekusį jam dėl nenumatytų aplinkybių, į kurias privalėjo reaguoti.

Nepretenduoju nei į istorikus, nei į mokslininkus: pagal išsilavinimą būtent Renė Mori, kaip istorikas ir mokslininkas, griežtai užbaigia polemiką, pusę šimtmečio teikiančią peno ginčams. Savo ruožtu, be viešai paskelbtų neįkainojamų laiškų su autografais iš Šventos Elenos salos rinkinio, kuris naujai nušviečia mįslės įminimą, šio veikalo parašymo proga pirmutinis iš tiesioginių palikuonių generolo grafo de Montolono, kuris paprastai minimas kaip įtariamas žmogžudyste, nuoširdžiai pareiškiu pritariąs nunuodijimo tezei.

Pirmas klausimas, kuris man iškilo svarstant, kodėl generolas de Montolonas savanoriškai lydėjo nuverstą imperatorių, ištremtą į Šventos Elenos salą, buvo toks: „Ką, po galais, jis veikė toje galeroje?"

Kiti karininkai, Napoleono epopėjos bendražygiai, iki galo sekė iš paskos dėl ištikimybės savo herojui, kuris buvo jiems svarbiausias motyvas gyventi. Kas gali būti natūraliau už karininko lojalumą ir iš-

tikimybę tam, kuriam tarnavo ir garbino lyg dievą? Taip pat pasielgė ir tarnai, tarp kurių pats garsiausias – Maršanas. Nė vienas iš jų neišdrįso neiti paskui šeimininką, juolab kad visi, kuriems teko būti arti Napoleono, būdavo užhipnotizuojami jo asmenybės.

Na, o Montolonas prie Napoleono prisijungia paskiausiai. Jis nedalyvavo nė viename iš didžiųjų mūšių – nei pergalingų, nei pralaimėtų. Be to, Napoleonas jo atsižadėjo, kai 1812 metais, nepaisydamas draudimo, Montolonas vedė dukart išsiskyrusią Albiną de Vasal. Taigi, be išankstinio nusistatymo, bruožo, kuriuo nepasižymėjo nei ji, nei jis, vis dėlto jie abu turi priežasčių degte degti kerštu Napoleonui, atleidusiam Montoloną iš ambasadoriaus pareigų. Kaip paaiškinti, kad jis įlipa į laivą, plaukiantį į Šventos Elenos salą, seka paskui nuverstą imperatorių, kurį menkai pažinojo ir kuris prieš kelerius metus jį pažemino, pats būdamas jaunas, nors ši tremtis gali trukti daugelį, net dešimtis metų, nes 1815-aisiais Napoleonui tebuvo keturiasdešimt šešeri, o Montolonui ką tik sukako trisdešimt dveji, ir jam iš pažiūros prieš akis vėrėsi puiki karjera, – gal dėl garsios pavardės?

Tiesą sakant, nieko panašaus, mat tuo metu Montoloną persekiojo teisėsauga. Jis jau įklimpęs į skolas, labiau iš neatsargumo nei nesąžiningumo. Jis visą gyvenimą toks – lošėjas ir nuotykių ieškotojas, – vadinasi, neturi pernelyg ko prarasti. Jis, be abejo, įsivaizduoja lydįs Napoleoną į tremtį, kurią tikisi, didžiojo žmogaus auros dėka būsiant tik auksuotą ir, žinoma, dėl savo apsukrumo ta proga suvaidinsiąs vaidmenį, kuris jį galbūt reabilituos istorijos akivaizdoje. Tuo metu išties niekas nebūtų patikėjęs, kad didysis Napoleonas, net nuverstas, baigs savo dienas atkampioje Pietų Atlanto saloje. Kaip kiti jo kompanionai ir pats imperatorius, jis mano, kad blogiausiu atveju bus galima apsistoti Amerikoje, jei tik meistriškai derantis su anglais nepavyks išmelsti leidimo gyventi Anglijoje, pasiekti subtilaus kompromiso: ne politinė tremtis, o saugoma rezidencija. Jis, Montolonas, ne tik išvengtų savo šalies teisėsaugos, bet ir griebęsis manevrų, kurie jam puikiai sekasi, sulauktų savo valandos, atlikdamas patikėtinio ir nepakeičiamo tarpininko vaidmenį. Tačiau kartais puikybė ir pernelyg didelis pasitikėjimas savimi apakina: kai Montolonas, kaip visuomet turintis gerą nuojautą, pirmas suvokia, kaip vėliau parašys Albina, kad anglai nepateisins Napoleono lūkesčių ir jį įkalins, bus per vėlu, lošėjas paklius į spąstus, iš kurių neįmanoma ištrūkti.

Kaip tik tokios dvasinės būklės Montolonas atvyksta į Šventos Elenos salą.

Žinoma, du ilgus kelionės mėnesius, paskui ir iškėlęs koją žemėn jis turi kramtyti savo žąslus ir ieškoti būdo iš čia ištrūkti. Montolonas niekuomet nepraranda puikaus bruožo – kantrybės, leisiančios jam sulaukti savo valandos. Jis apdovanotas visomis savybėmis gero diplomato, kurio negali sutrikdyti joks įvykis, bent iš pažiūros.

Auklėjimas jį įpareigoja veikti pagal krikščionių religijos priesakus: „Nežudyk!" Tad jis niekuomet netaps tikru žmogžudžiu. Užtat, jeigu pasitaikys sąžinei neįveikiama kliūtis, gebės ją apeiti taip, kad nejaus moralinių skrupulų.

Taip jis, be abejo, eksperimentuos ir su nuodais, nes, kaip buvo skaitęs markizės de Brenviljė išpažintyje, dozuodamas keiti poveikį. Bet nežudai.

Iki 1819 metų jis griebiasi bet kokių būdų stengdamasis neužbaigti karjeros Šventos Elenos saloje, tačiau tuo metu jo niekas neskubina – Europoje apskritai laukia teisėsauga ir kreditoriai, tuo tarpu šičia jis turi stogą, ir svarbiausia – žmoną ir vaikus. Be pinigų jis, šiaip ar taip, negalės išplaukti.

XIX amžiuje, kaip, regis, ir šiais laikais, vyras neretai pasirodo nuolaidus – pasidalija savo žmona su galingu ir įtakingu vyru. Šarlis de Montolonas iš Napoleono ir dailiosios Albinos meilės santykių pirmiausia mano išpešti naudos. Išties net storžievis pasirodytų mažų mažiausiai atlaidus vyrui, kurio žmoną paverté savo meiluže. Taip Šarlis pamažu sulaukia valdovo malonių, labiau su juo suartėja ir nustumia savo varžovus.

Tačiau 1819 metų vasarą įvyksta reikšmingas posūkis. Liepos 2 d. Albina de Montolon su savo trim vaikais paliks Šventos Elenos salą. Vienas iš jų, regis, netgi imperatoriaus neištikimybės vaisius. Iki šių dienų niekas tuo neabejoja. Tikriausiai Montolonui tai buvo antras pažeminimas po 1812 metų.

Likęs vienas jis skendi nevilty. Niekas nuo šiol jo nesustabdys, pasak jo, „nutraukti savo grandinę". Naktys slenka be miego. Ar pamatys vieną dieną savo žmoną ir vaikus? Iškyla Kornelio ginčas, nes jis, žinoma, nėra kalinys ir gali išvykti prieš valdovo norą, tačiau tokiu atveju istorijos akivaizdoje jis bus niekšas, o finansiniai sunkumai taps neišsprendžiami. Jei liktų, dėl ilgo išsiskyrimo rizikuoja netekti saviškių. Šiandien galėtume siųsti faksogramas ar elektroninio pašto

žinutes, bet nepamirškime: tais laikais Šarlio ir Albinos laiškai iš Europos į Šventos Elenos salą keliauja du ilgus mėnesius.

Tuomet jis suvokia, kad vienu šūviu reikia nušauti du zuikius ir kad laikas skubina. Viena vertus, jis turi įtikinti Napoleoną, kad jo pasiaukojimas nusipelno didžiulės finansinės kompensacijos. Albinai išvykstant jis gaus krūvą įsakytinių vekselių, kurių jai, beje, nepavyks parduoti. Antra vertus, jis turi gauti Napoleono sutikimą palikti salą, bet pirma turi rasti sau pamainą.

Napoleonui atmetus visus siūlomus pretendentus, Montolonas suvokia, kad šis niekada neleis jam išvykti.

Vadinasi, jie turės išvykti drauge, arba jis atgaus laisvę tik po imperatoriaus mirties.

Kaip išspręsti tokią lygtį?

Kad galėtų išvykti visi, reikia, kad įvyktų kas nors labai rimta: priešlaikinė Napoleono mirtis arba politinis perversmas, kuris grąžintų jį į valdžią. Kadangi antroji prielaida visai neįtikima, apsistojame prie pirmosios. Kaip keturiasdešimt aštuonerių metų vyras 1818-aisiais galėtų mirti prieš laiką? Nebent įvyktų kas nors baisaus: nelaimingas atsitikimas, užkluptų žiauri liga... arba žmogžudystė...

Vadinasi, Montolonas visai praranda viltį. Napoleonas tampa jo budeliu, nepelnytos kančios įrankiu. Kančios dėl išsiskyrimo su saviškiais, be to, Albina savo laiškuose prisipažįsta slapta pamilusi imperatorių.

Keistas sutapimas: kaip tik tuo metu imperatoriaus sveikata dėl nuodų poveikio vėl pablogėja. Montolonui nuostatos draudžia žudyti – vadinasi, jis nežudys. Tik nustekens šį pavargusį kūną, vildamasis, kad ten, Europoje, pasigailės dar gyvos legendos nelaimingos dalios ir leis grįžti mirti pas saviškius.

1821 metų balandis, Napoleonas jaučia artėjant mirtį. Visų apleistas, jis nori atlyginti tiems, kurie liko ištikimi iki galo. Prie to, kuris galėjo tapti pasaulio valdovu, galvūgalio budi trys žmonės: du karininkai, Montolonas ir Bertranas, ir tarnas – Maršanas. Bertranas gyvena ne čia, o namelyje už keleto šimtų metrų nuo Longvudo, tad pačiu ištikimiausiu, suprantama, tampa Montolonas. Į jį ir kreipiasi Napoleonas, norėdamas parašyti naują testamentą. Jie lieka vieni – akis į akį. Žinoma, tada Montolonas, ir tai natūralu, nepraleidžia progos atkreipti imperatoriaus dėmesio į savo auką plačiąja prasme, į nepataisomą žalą, taip pat užsiminti apie pakrikusius savo finansinius

reikalus ir tikriausiai apie Žozefinos Napoleonės tėvystę, kuri jam neteisingai priskiriama. Todėl jis gaus didžiausią palikimą: „Grafui Montolonui palieku du milijonus frankų, reikšdamas pasitenkinimą jo šešerius metus teikta sūniška globa ir norėdamas atlyginti žalą, kurią jam atnešė gyvenimas Šventos Elenos saloje". Daugiau kaip 300 000 frankų per metus (beveik 2 500 000 šiandienių frankų) – puiki sumelė, gerokai viršijanti paprastą karininko pageidavimą atlyginti nuostolius. Montolonas žino, kad netrukus bus saugioje vietoje ir ilgam aprūpintas. Vadinasi, jis laimėjo pirmas lažybas.

1821 metų gegužės 5-oji, 6 valanda vakaro. Imperatorius išleido paskutinį kvapą. Montolonas it stabo ištiktas – juk niekuomet nenorėjo imperatoriaus nužudyti, nepaisydamas visų kančių, kurias turėjo ištverti, niekada nedavė mirtinos nuodų dozės. Kas gi nutiko?

Montolonas negalėjo žinoti, nes dar nebuvo mokslinių būdų, – jie bus atskleisti daug vėliau, – kad aršeniku prisotintame kūne mišinys kalomelio ir karčiųjų migdolų, kuris bus paskirtas ligoniui ir pagreitins mirtį, sukelia cheminę reakciją, virsta mirtinu kokteiliu.

Ar Montolonas laikė save žmogžudžiu? Jei pripažįstame, kad jis pats parinko nuodą, – taip, be abejo, jis miršta su „(jį) žudančiomis mintimis", kaip pats parašys savo dukteriai prieš mirtį.

Tokiu atveju šiandien istorija reabilituoja jo atmintį, nes ką apskritai galima jam nūnai prikišti?

Trys įtikimos prielaidos verčia manyti, kad Napoleonas buvo nunuodytas, ir veikiausiai kaltas Montolonas. Išties, kas kitas, jei ne jis, pakankamai sumanus atlikti panašią manipuliaciją, nuo tremties pradžios iki galo kasdien palaikęs santykius su kaliniu? Niekas.

Bet ar jis buvo samdomas žudikas, kaip kai kurie teigė?

Tikrai ne dėl dviejų priežasčių: pirmoji, kaip matėme, ta, kad Montolonas pagal savo įsitikinimus niekada nebūtų galėjęs nužudyti, net keršydamas, juolab kaip šantažo objektas; antroji yra ta, jog žudikas visuomet pašalinamas, kad neprašnektų, ypač jei jis neprofesionalus ir veikia tik spaudžiamas užsakovų. Nes būtų pernelyg pavojinga, kad greitosiomis paruoštas žudikas neužsimanytų apvalyti savo sąžinės viską prisipažindamas. Tačiau Montolonas sulaukia septyniasdešimties metų.

Užtat, jeigu pritariame nuomonei, kad Napoleono mirtis – aršeniko, kalomelio ir migdolų pieno cheminės reakcijos rezultatas, ir Montolonas negalėjo to žinoti...

Ar tuomet galime jam priekaištauti, kad norėjo sutrumpinti nepelnytą tremtį? Teismas daugių daugiausia jį teistų už netyčinį nusikaltimą, kurio padarinys – mirtis, bet be pasikėsinimo nužudyti. Atsižvelgus į švelninančias aplinkybes, jis būtų net išteisintas.

Grąžinkim jam garbę, tegul nuo šiol jis ilsisi ramybėje.

F. de C.-M.

Maury, René

Ma693 Napoleonas : didžiojo karvedžio saulėlydis / René Maury, François de Candé-Montholon. – Vilnius : Tyto alba, 2002. – 161[3] p. – (Portretai)

ISBN 9986-16-235-1

Kas įvyko Šventos Elenos saloje? Ar iš tikrųjų Napoleonas buvo nunuodytas ir kas tai padarė? Vienas iš šios knygos autorių – F. de Candé-Montholonas – imperatoriaus kompaniono įpėdinis, aptiko savo protėvio laiškus žmonai Albinai, kurį laiką buvusiai Napoleono meiluže, ir abiejų dienoraščius. Šie sensacingi neskelbti archyvai patvirtino spėliones, kad imperatorių nunuodijo jo kompanionas.

UDK 944"17/18":929Napoléon I

René MAURY
François de CANDÉ-MONTHOLON

NAPOLEONAS

Didžiojo karvedžio saulėlydis

Iš prancūzų kalbos vertė *Lolija Spurgienė*
Serijos dailininkė *Ilona Kukenytė*

SL 1686. 2002 02 22. 8,04 apsk. l. l. Tiražas 2500 egz. Užsakymas 215
Išleido „Tyto alba", J. Jasinskio 10, 2600 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa", Viršuliškių skg. 80, 2065 Vilnius

Leidyklos „Tyto alba" serija

P O R T R E T A I

Herbert Genzmer
✓ SALVADORAS DALI IR GALA
Dailininkas ir jo mūza

Luca Goldoni
✓ KAZANOVA
Romantiškasis šnipas

Irving Stone
✓ PROTO AISTROS
Biografinis romanas apie Zigmundą Froidą

Stefan Zweig
✓ FUŠĖ
Politikos veikėjo portretas

André Maurois
✓ TRYS DIUMA
Amžini muškietininkai

Kenne Fant
✓ ALFREDAS BERNHARDAS NOBELIS
Didysis išradėjas

Jean-Michel Thibaux
✓ KLEOPATRA
Karalių karalienė

Pascal Pia
✓ BODLERAS
Liūdesio riteris

Brian Moynahan
✓ RASPUTINAS
Šventasis nusidėjėlis

Michel Rio
✓ MORGANA
Bretonų princesė

Walter Nigg
✓ FRIEDRICH NIETZSCHE
Regėtojas, pranašas, šventasis

René Maury, François de Candé-Montholon
✓ NAPOLEONAS
Didžiojo karvedžio saulėlydis

Armand Lanoux
MOPASANAS
Mielas draugas

P O R T R

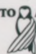
BIOGRAFINIŲ KNYGŲ SERIJA APIE
ŽMONIJOS SIELOVAIZDĮ IR KEIT

René Maury – istorikas ir ekonomistas, Monpeljė, Tokijo ir Limeriko universitetų profesorius, knygos „Napoleono žudikas" (1994) autorius.
François de Candé-Montholonas – Prancūzijos imperatoriaus Napoleono kompaniono įpėdinis.

Kas įvyko Šventos Elenos saloje? Ar iš tikrųjų Napoleonas ten buvo nunuodytas ir kas tai padarė? Daugelį metų verda įnirtingas ginčas. Tačiau netikėtai François de Candé-Montholonas, imperatoriaus kompaniono įpėdinis, aptinka sensacingus neskelbtus archyvus: protėvio laiškus žmonai Albinai – kurį laiką buvusiai Napoleono meilužei ir išvykusiai iš Šventos Elenos salos į Europą – ir abiejų dienoraščius. Nuo to laiko prielaidos tapo kone įsitikinimais. R. Maury įrodė, kad Montholonas tikrai nuodijo Napoleono vyną. Kokie buvo jo motyvai ir tikslas? Skaitytojas įtraukiamas į tikrą detektyvinį tyrimą, atskleidžiantį jaudinamą aistringos ir liūdnos meilės istoriją.

ISBN 9986-16-235-1

www.tytoalba.lt